

Aleksandra Muraj

Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu

I. UVOD

O stanovanju

Posjedovati bilo kakvo sklonište, imati stan potreba je svakog ljudskog bića. Univerzalnost te potrebe pregnantno je izrazio M. Heidegger kada se u određenju čovjekova bitka poslužio kategorijom stanovanja: »Biti čovjek znači: kao smrtnik obitavati na zemlji, tj. stanovati«.¹

U mnogobrojnim oblicima unutar različitih društvenih skupina i različitih tipova kultura stan je imao različite namjene. Jedna od najelemenarnijih, genetski najranijih, izražena je aksionom: stan = zaklon. »U stanu se... čuva vatra i istovremeno se u njemu spava. Te dvije namjene obilježavaju uređenje stana svih primitivnih naroda«.² U smislu učenja Malinowskog stan se može determinirati kao mjesto na kojem se zadovoljavaju primarne potrebe biološke prirode — potrebe hranjenja, raznožavanja i higijene.³ No namjene stana mogu biti i daleko složenije u situaciji kada je stan mjesto funkcioniranja obiteljskog života u svim njegovim mnogostrukim aspektima. U tipu kulture kakva je npr. bila evropskih seljaka stan je i prostor u kojem se među članovima obiteljske zajednice vrši prijenos društvenih normi, teh-

¹ »Mensch sein heißt: als Sterblicher auf der Erde sein, heißt: wohnen«. M. Heidegger, **Bauen, Wohnen, Denken**, str. 147. — prema: M. Tränkle, **Wohnkultur und Wohnweise**, str. 1.

² K. Birket-Smith, **Putovi kulture**, str. 215.

³ B. Malinovski, **Naučna teorija kulture** i druga djela.

ničkih dostignuća i stvaralačke baštine; stan je mjesto gdje rastu i gdje se obrazuju djeca; gdje se obavljaju raznovrsni gospodarski poslovi i rukotvorne djelatnosti; mjesto gdje se održavaju obiteljske i godišnje svečanosti. Prvotni aksiom: stan = sklonište, u ovim bi prilikama glasio: stan = dom. Unutar industrijskoga društva stan je izgubio mnoge od navedenih funkcija, koje su na se preuzele najrazličitije društvene institucije (obrazovne, zdravstvene, institucije u oblasti kulture i sl.). Suvremeni stan u gradskom naselju zadržao je funkciju biološkog održavanja i — prema M. Tränkle — pruža svojim stanarima psihičku sigurnost; osim toga, postaje sfera za provođenje slobodnog vremena.⁴

Stanovanje je, dakle, sastavni dio sveukupnog načina života i kulturnog dometa određene ljudske skupine. Ono uvijek predstavlja organsku cjelinu s načinom proizvodnje i potrošnje, tehničkom razinom, socijalnim — napose obiteljskim — uređenjem, kao i duhovnim dobrima te skupine. U okviru pojma stanovanja može se govoriti o načinu i kulturi stanovanja. Pod načinom stanovanja podrazumijevam cjelokupno oblikovanje obitavališta, što uključuje: vrstu građevinskog materijala, građevinsku tehniku, vanjske značajke nastambi, dispoziciju unutrašnjeg prostora, pokućstvo i inventar, strukturu naselja. Kultura stanovanja apstraktniji je pojam, koji obuhvaća ponašanje i vrednote u području stanovanja.⁵

Predmet ove studije je stanovanje u okviru ruralne kulture, a tu se susreću različiti oblici načina i kulture stanovanja. Ta je raznolikost posljedica dviju vrsta faktora: prirodne okolice nekoga područja i načina života, tj. kulturnoga obrasca neke ljudske skupine. Reljef, nadmorska visina, vrsta tla, flora, struktura obradivog zemljišta, fond voda i ostali ekološki uvjeti određene sredine mogu djelovati na oblikovanje naselja i nastambi. Tako susrećemo npr. rastrkana naselja na obroncima Međvednice, a ulična naselja u Panoniji; kuću od kamena u jadranskom kraškom području, a brvnaru u šumovitoj dinarskoj oblasti; kuću na stupovima (sojenicu) u poplavnom području Save, i sl. Zahvaljujući toj čvrstoj povezanosti prirodne okolice i načina građenja, ruralna su naselja, za razliku od urbanih, gotovo uvijek srasla s prirodnom okolicom i skladno egzistiraju s ambijentom.

Među faktorima načina života koji utječu na stanovanje bez sumnje je na istaknutom mjestu vrsta gospodarstva. Ona će se posebno odraziti u oblikovanju okućnice, u vrsti i veličini gospodarskih zgrada, kao i u komponiranju stambene zgrade. Tako npr. prostran, pomno urešen hambar nalazimo kao centralnu dvorišnu zgradu okućnice žitorodnih slavonskih sela; prostranu kamenu konobu (s ravnomjernom unutrašnjom godišnjom temperaturom) za spremanje ulja i vina u mediteranskom gospodarstvu otočkih i obalnih jadranskih naselja; pokretnu kućicu, kolibicu za povlačenje u hercegovačko-crnogorskih transhumantnih stočara.

Broj i uređenje stambenih zgrada bit će drugačiji živi li u njima mnogočlana proširena obitelj, koja funkcionira na zadružnom principu, ili nuklear-

⁴ M. Tränkle, *Wohnweise und Wohnkultur*, str. 7. i d.

⁵ Isto, str. 13. i d.

na obitelj; prakticiraju li se monogamni ili poligamni bračni odnosi i sl. Tako se npr. razlikuje stan u slovenskom području, gdje na jedno domaćinstvo otpada jedna stambena zgrada, od stana zadružne obitelji npr. hrvatskog Pokuplja, gdje se na okućnici uz glavnu stambenu zgradu (s prostranom sobom za dogovor i susretanje zadržara) nalazi i niz malih stambenih zgrada, spa-vaonica za pojedine bračne parove.

Najrazličitiji elementi iz sfere tzv. duhovne kulture također se reflektiraju u kategoriji stanovanja. Razina obrazovanja pojedinca, geografski radijus njegova kretanja, odnosno veći ili manji stupanj njegovih mogućnosti primanja tuđih kulturnih utjecaja imat će odraza u oblikovanju stana i navikama svakodnevnog života. Pa i tako suptilni element kao što je pripadnost određenoj religiji povlači za sobom cijeli kompleks pojava, čitav jedan posve određeni stil života. Da bi se to osjetilo, dovoljno je da se promatrač nađe u nekom bosanskom ili sandžačkom selu, pa da već pri prvom koraku u kući uoči razliku između kršćanske i muslimanske kulture stanovanja. (Naime, do tog prvog, a i ostalih, koraka u muslimansku kuću neće ni doći ako na ulazu ne izuje obuću.)

Osim spomenutih faktora prirode i faktora kulture, odnosno tradicijskoga načina života, na oblikovanje stambenih objekata, a osobito naselja, imale su utjecaja i određene historijske situacije u kojima se neki pređio našao. Radi se ovdje u prvom redu o različitim naseljima s fortifikacijskim obilježjima. Takva su npr. tzv. »graničarska sela« na području nekadašnje Vojne krajine. Pravilan, gotovo geometrijski raster ulica i jednolikost kuća, što ih susrećemo u ovim selima, ne predstavljaju samoniklu, spontanu pojavu, kako bi se moglo pomisliti; oni su naprosto postali takvima na zahtjev vojno-upravnih vlasti u određenom historijskom razdoblju. S tim se u vezi mogu spomenuti i sela na jadranskim otocima, od kojih su mnoga prvotno bila smještena na uzvišenjima daleko od obale, u sigurnom zaklonu od gusara i otimača s mora. Njihovo postupno spuštanje prema obali, što se zbiva posljednjih stotinjak godina, nije izazvano samo prestankom te gusarske opasnosti nego i određenim događajima i općedruštvenim kretanjima, kao što je npr. bio katastrofalan pohod filoksera i prestanak intenzivnog bavljenja vinogradarstvom s jedne strane, a razvoj modernog pomorstva i prvi začeci turizma s druge strane.

Ovisnost stanovanja od ostalih životnih aktivnosti zahtijeva da se promjene u načinu i kulturi stanovanja promatraju u kontekstu promjena ostalih manifestacija života određene ljudske skupine. To u prvom redu vrijedi za transformaciju ekonomskih i socijalnih odnosa. Promjene u proizvodnji i potrošnji i socijalna diferencijacija stanovništva odrazit će se i u stanovanju. Stoga bi kao radna hipoteza ove studije mogla poslužiti misao Ute Mohrmann — da se novi oblici življenja i promijenjeni kulturni sadržaji naročito jasno izražavaju upravo u načinu i kulturi stanovanja.⁶

⁶ U. Mohrmann, *Untersuchungen zur Entwicklung der Wohnweise und Wohnkultur in den Dörfern der DDR*, str. 145. — prema M. Tränkle, str. 15.

Povod za istraživanje

Za izučavanje toka transformiranja stanovanja izabrala sam Jalševac zbog toga što je pružao mogućnost da se takve promjene prate u seoskom naselju koje se nalazi nadomak velikom gradu. Jalševac je, naime, udaljen od ruba istočne zagrebačke općine Dubrave svega 6 km a od najstrožeg zagrebačkog centra, Trga Republike, 12 km. Vremenski period promatranja promjena seže stotinjak godina unazad, tj. obuhvaća razdoblje 1862—1977. Izbor početka promatranog perioda uvjetovan je godinom nastanka prvog katastarskog nacrtu sela, jednog od osnovnih dokumenata kojim sam se poslužila.

Prema načinu života svojih stanovnika Jalševac je u trećoj četvrtini 19. st. predstavljao naselje, koje se može označiti kao tipično tradicionalno, neraslojeno selo. U to vrijeme, dakle, postojala je između Zagreba i Jalševca, te dvije geografski nedaleke aglomeracije, oštra dihotomija: s jedne strane gradsko naselje ili — rječnikom sociologa — industrijsko društvo, a s druge seosko naselje ili arhaično društvo (u značenju kako ga određuje R. Redfield i suvremeni američki sociolozi⁷). I upravo u toj polaznoj situaciji, gotovo laboratorijski čistoj, nalazi se povod za istraživanje procesa promjena.

Na sudbonosni utjecaj što ga industrijski razvoj vrši na seosku kulturu, te na kulturno i populacijsko prelijevanje između sela i grada kao već dugo prisutne procese i u našoj sredini ukazao je među domaćim etnolozima S. Kremenšek.⁸ Isti je autor ukazao i na metodički put istraživanja, rekavši: »Predmet etnološkoga zanimanja nisu već u prvi vrsti kulturne sastavine, temveć njihovi nosilci ali odnos med njimi in kulturnim okoljem.«⁹ U okviru takvog pristupa mogu se oblikovati pitanja koja su potakla naše istraživanje: ne samo kakve su se promjene u stanovanju dogodile u toku stogodišnjeg perioda u jednom agrarnom naselju i u kojoj su mjeri promjene u stanovanju povezane s promjenom proizvodnje nego i tko su — u okviru socijalne strukture sela — nosioci promjene?

Radni postupak

U proučavanju zadanih problema koristila sam se, kako je već rečeno, zemljišnim katastarskim nacrtom, koji je za Jalševac napravljen 1862, a reambuliran 1894. i 1907, te geodetskom kartom iz 1965. Za praćenje demografskih pojava poslužili su mi rezultati popisa stanovništva, koji obuhvaćaju razdoblje 1857—1971.¹⁰ Posljednji je popis bio naročito dragocjen jer je obuhvatio i stanove. Neke od značajki načina života mogla sam uočiti iz nekoliko sudskih spisa, općinskih akata, matičnih knjiga, pa čak i privatnih dokume-

⁷ O tome detaljnije: *Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji*, str. 20. i d.

⁸ S. Kremenšek, *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*.

⁹ S. Kremenšek, *O razsežnostih pojmovih »ljudska kultura« in »sodobne spremembe«*. Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi, str. 27.

¹⁰ Vidi popis literature i izvora, str. 144—146.

nata jalševčkih obitelji, do kojih sam mogla doći.¹¹ Objelodanjeni izvori o historiji Jalševca su nažalost oskudni, dok etnološka i etnografska literatura sasvim nedostaje. Stoga sam se za bolje razumijevanje jalševčkih prilika poslužila etnografskom literaturom i ostalim izvorima koji prikazuju najbliža susjedna sela. Najveći dio građe skupila sam vlastitim terenskim istraživanjem u Jalševcu od 1975. do 1977. g. U okviru svojih redovnih terenskih vježbi građu su pod mojim nadzorom skupljali i studenti etnologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu.¹² U sabiranju građe koristila sam se metodom direktnog promatranja (izgleda naselja, gospodarskih objekata, vanjskog i unutrašnjeg uređenja kuća); uz to sam razgovarala s velikim brojem Jalševčana različite životne dobi i socijalnog statusa, prema unaprijed pripremljenoj upitnici.¹³

Sabranu građu podijelila sam u tri perioda: prvi obuhvaća vrijeme od 1862. do kraja 19. st., drugi prvu polovinu 20. st., a treći vrijeme od prestanka drugog svjetskog rata do 1977. Takvu podjelu treba shvatiti uvjetno: ona mi je poslužila više kao metodičko sredstvo za iznošenje, kompariranje i sistematiziranje građe, a manje kao stvarna kronološka vrijednost pojedinih pojava. Poznato je da se kod pripadnika veće skupine ljudi — u ovom slučaju stanovništva jednog sela — promjene ne zbivaju u svih istovremeno. Uzme

¹¹ Posebno zahvaljujem Stjepanu Budaku iz Jalševca, koji mi je stavio na raspolaganje svoje obiteljske dokumente.

¹² Studentski terenski elaborati poslužili su mi kao provjera vlastitih zapažanja.

¹³ Upitnica se sastojala od nekoliko grupa pitanja, među kojima se jedan blok odnosio na podatke o sadašnjim stanarima pojedine kuće (npr. veličini i sastavu obitelji, gospodarskoj djelatnosti, socijalnoj opredijeljenosti, odnosno načinu stjecanja prihoda za život i sl.), a također i o njihovim precima (koliko su sjećanja dopuštala).

Blok o stambenoj zgradi sadržavao je i pitanja o namjeni i nazivlju pojedinih prostorija u kući (sada i ranije), namještaju i sitnijem kućnom inventaru (provenijenciji i upotrebi), a sve u vezi s navikama svakodnevnog života i rada i upotrebom pojedinih prostorija i inventara u određenim prilikama. Bila su tu i pitanja na koja su odgovori trebali pokazati vrijednosnu orijentaciju prema posjedovanju nove, modernije kuće, praktičnu realizaciju izgradnje (financijski izvori) i sl. Uz stambene i sve ostale zgrade trebalo je zapitati o konstrukciji i gradnji, načinu pribavljanja i pripremanja građevinskog materijala, izvođačima gradnje i sl.; o grijanju, rasvjeti i ostalim instalacijama.

Pitanja o oblikovanju posjeda obuhvatila su sastav i raspored zgrada i gospodarskih prostora na dvorištu i u naselju, namjenu (raniju i sadašnju) i nomenklaturu tih objekata, te — kao u prethodnom bloku — sva pitanja o konstrukciji i gradnji.

Upitnica je sadržavala i pitanja o funkcioniranju života u naselju, komuniciranju s bližim i daljim susjedima, prometnim vezama s okolicom i gradom, mjestima okupljanja, mjestima snabdijevanja i sl.

Planirala sam da uđem u svaku jalševčku kuću, sabirući podatke prema upitnici i izrađujući istovremeno skice tlocrta stana i situacije okućnice. U praksi se to ipak nije moglo ostvariti jer u vrijeme mojih boravaka u selu nisu se ni mogli zateći svi stanovnici kod kuće. Prema grubom proračunu ispitivanja su provedena u dvije trećine jalševčkih kuća, pa je i broj kazivača koji su u ovom ispitivanju sudjelovali velik. Njihova su imena i ostali podaci pohranjeni uz sakupljenu građu u arhivu Instituta za narodnu umjetnost. Na ovom mjestu još jednom zahvaljujem svim Jalševčanima koji su me bez sustezanja primili u svoje domove, pokazali sve što sam željela vidjeti i otvoreno odgovarali na postavljena pitanja.

li se kao primjer pojava raspadanja obiteljskih zadruga, a upravo je ta pojava izazvala drugačiji način stanovanja, ona se odigravala unutar pojedinih jalševečkih porodica u rasponu od 30-tak i više godina. Imajući na umu da je promjena na razini sela proces koji stalno teče, kontinuum koji se ne može cijepati čvrstim kronološkim okvirima, odlučila sam se za ovu najopćenitiju vremensku podjelu. Posve grubo uzevši, doba druge polovice 19. st. predstavlja period kasnofeudalnih—ranokapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa u ovom dijelu Hrvatske; prva polovica 20. st. obuhvaća period razvijenog kapitalizma, a druga polovica 20. st. period socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Ekološki uvjeti Jalševca

Jalševac pripada nizu sela koja okružuju Zagreb s njegove sjeveroistočne strane, a smještena su u predjelu gdje južni obronci Medvednice postupno prelaze u savsku nizinu (karta 1.). Teren na kojem se selo nalazi izrazito je brežuljkast s nadmorskom visinom do približno 300 m, a najviši vrh Sv. Barbara (u blizini zaseoka Vugleki) doseže visinu od 361 m. Laporasto tlo tih prigorskih brežuljaka nije osobito dobro za rast žitarica, ali je tim pogodnije za uzgoj vinove loze. Stoga vinogradi, smješteni na prisojnim stranama brežuljaka, predstavljaju karakterističnu oznaku pejzaža (sl. 1). No dobila bi se pogrešna slika kad bi se taj krajolik zamišljao samo pod kulturom vinove loze. Njegova je opća značajka raznolikost biljnog pokrivača, što uz veliku usitnjenost zemljišnog posjeda rezultira nizom parcela u kojima se smjenjuju šume s pašnjacima, šikare s vinogradima, manja polja zasijana kukuruзом ili žitom, voćnjaci s livadama.

Zapadnom stranom sela teče potok Čučerje. Izvirući u njedrima Medvednice, ispod 709 m visokog vrha Rog, taj se planinski potok probija kroz brežuljkasti krajolik istoimenog sela i općine i u svom donjem ravničarskom toku ulijeva se u Savu. Dolina potoka je ujedno prirodni ulaz u ovaj vinorodni kraj, pa je paralelno s njim položena i glavna saobraćajnica, koja sva naselja nekadašnje općine Čučerje preko Granešine spaja sa Zagrebom (a potječe iz rimskih vremena¹⁴). Uz istočnu granicu sela teče manji potok, zvan Jalševac, koji izvire nedaleko Sv. Barbare, a ulijeva se u Čučerski potok. Uz njega je također smješten seoski put što vodi prema najistočnijim zaseocima.

Još u nedavnoj prošlosti svi stanovnici sela snabdijevali su se vodom s prirodnih izvora, koji su uglavnom udaljeni od naselja, pa su vodu za piće i umivanje morali donositi kućama. Tek u našem stoljeću počeli su Jalševčani kopati bunare i graditi cisterne, koristeći se oborinskom vodom, a još ni sada većina zaselaka nema uvedene vodovodne instalacije.

Klima je umjereno kontinentalna, s dosta toplim ljetima i, za razliku od Zagreba, vedrim zimskim danima uglavnom bez magle. Zahvaljujući još uvi-

¹⁴ Lj. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća*, str. 190.

jek dovoljno velikoj udaljenosti od industrijskih pogona (zagrebačke Dubrave i Sesveta) s jedne strane, a blizini medvedničkih šuma s druge strane, zrak u Jalševcu odlikuje se svježinom i čistoćom.

Nekoliko historijskih činjenica

Kontinuitet naselja može se pratiti od srednjega vijeka. Već je od 12. st. cijeli širi predio pripadao posjedima zagrebačkih biskupa ili kaptolskih kanonika, pa je prema ispravi kralja Emerika iz 1201. Čučerje potvrđeno kao biskupski posjed.¹⁵ Tri sela na potoku Jalševcu spominju se u ispravi iz 1221. Radi se o kaptolskim dobrima koja je kanonicima poklonio dekan Braton.¹⁶ Dokumenti 14. st. već posve jasno spominju Jalševac, tako isprava kralja Karla iz 1328, a napose Statut kaptola iz 1334, u kojem se čak razlikuje gornji i donji dio sela, tj. »predium Jalseuch superior« i »Villa Jalseuch inferior«.¹⁷

Tako susrećemo stanovnike Jalševca već od 14. st. kao kmetove zagrebačkog kaptola, a taj će status zadržati u idućih pet stoljeća, pa će još početkom 19. st. sudjelovati u buni seljaka protiv tlake i desetine. Bila je to buna što je započela oko 1816. u Čučerju, a bila ugušena u nedalekom Vugrovcu.¹⁸

Jalševčani nisu nikada sagradili svoju crkvu, već su oduvijek pripadali čučerskoj župi i njenoj crkvi, koja potječe iz 1334.¹⁹ Osim središta župe Čučerje je u 19. st. bilo i centar općine i sjedište suda. Područje općine sačinjavala su osim Jalševca i sela: Dankovec, Degidovec, Medvedski Breg, Slanovec i Trstenik (karta 2). U Čučerju se uz crkvu nalazi i groblje, kojim se također koriste sva sela župe. Tamo je i škola, čiji prvi, još neregularni počeci sežu u 1737, pa se nastavljaju u 1835, a redovna četverogodišnja nastava započela je 1859.²⁰

U 20. stoljeću Čučerje je sa svojim selima administrativno potpalo pod općinu Sesvete, a nakon drugog svjetskog rata pripalo je općini Granešina, gdje se i danas nalazi mjesni ured. Od 1955. ulazi u područje grada Zagreba.

Čučerje je bilo središte društvenog života za svih šest sela svoje općine. Stoga ga u odnosu na Jalševac možemo označiti kao primarni, i to ruralni centar, čiji su pravac razvoja i promjene bili paralelni i jednakoznačni s pravcem razvoja i promjenama u Jalševcu. Nasuprot tome, interakcije između Jalševca i Zagreba, što ga možemo označiti kao sekundarni, i to urbani centar, bit će sasvim drugačijega karaktera. Budući da su oba centra relevantna za način života i promjene u Jalševcu, neke pojave u Jalševcu pratit će u okviru korelacija Čučerja i Zagreba.

¹⁵ Lj. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201*, str. 251 i d.

¹⁶ Lj. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i IX. stoljeća*, str. 225.

¹⁷ Isto, str. 228, 232. i d.

¹⁸ T. Gojak, *Čučerje*, str. 7.

¹⁹ Lj. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa...*, str. 252.

²⁰ T. Gojak, *Čučerje*, str. 7. i d.

II. DRUGA POLOVICA 19. STOLJEĆA

Opće značajke

Spomenuto je već da je Jalševac u drugoj polovici 19. st. još nosio oznake tradicionalnoga sela. To je bilo brojčano malo društvo, u kojem su se svi njegovi članovi međusobno poznavali i komunicirali neposrednim, usmenim putem. Nacionalna i vjerska struktura bila je posve izjednačena — svi su stanovnici bili Hrvati, rimokatolici — a socijalna homogena. Oznaka gospodarstva: još uvijek pretežno prirodna privreda, samodovoljno privređivanje, s posljednjim ostacima feudalnih odnosa. Primarna je ekonomska i društvena organizacija bila obiteljska zadruga. Obitelj je čuvala i prenosila društvene norme. Kulturni utjecaji izvana bili su ograničeni jer su stanovnici sela rijetko izlazili iz geografskih okvira vlastite sredine, a pismenost je bila svojina neznatnog broja ljudi. Evo što o tome razabiremo iz izvora:

Prema opisu V. Sabljara u Jalševcu je 1866. g. živjelo 416 stanovnika u 22 domaćinstva.²¹ Svi su bili rimokatoličke vjere i potpadali su pod župu u Čučerje. Pred kraj razdoblja — 1890. — broj stanovnika je porastao na 611 žitelja, a upadljivo se povećao broj domaćinstava na 69 (tabela I i II).

Iz Sabljarova opisa može se razabrati da su jalševčke obitelji bile mnogobrojne (prosječno 19 članova), tj. da se živjelo u proširenim porodicama, zadrugama. Takav način organizacije obiteljskoga života egzistirao je još početkom razdoblja i u široj regiji. Potvrđuje to izjava pravnika Ivana Vidovića, koji je odgovarao na pitanja V. Bogišića 1867. o pravnim običajima sela sjeverne i sjeveroistočne zagrebačke okolice, među njima i za Čučerje. Na Bogišićevo pitanje o postojanju zadruga Vidović je odgovorio: »U opće žive se zajedružno, ali je gdje koja kuća opustjela, ter nalaziš ciglo dvoje muško i žensko.«²² Da je doista riječ o zadrugama u Jalševcu, razabrat ćemo iz Zapisnika parcela zemljišnoga katastarskog nacrtu iz 1862, no o tome nešto kasnije. Postojanje zadruga potvrđuje i jedan sudski spis toga vremena. To je osuda zagrebačkog suda kojom se pašnjaci i šuma Koritaća djelomično otcjepljuju od dotadašnjeg vlasnika, zagrebačkog kaptola, i daju u posjed zadrugama u Jalševcu. Pri tom se spominju zadruge: Marković, Puklek, Budak, Prežec, Vuglek, Svibovec i četiri zadruge Trupeljaka. Osuda je donesena 14. 8. 1869, a zapisnik o provedbi osude sačinjen je u Jalševcu uz prisutnost stranaka — predstavnika svih spomenutih zadruga, seoskoga suca i kaptolskog odvjetnika — 11. 5. 1870. (dokument 1).

No kako je ovdje riječ o »parnici prvostolnog kaptola zagrebačkog ... proti bivšim svojim podložnikom urbarskim iz občine Jalševac«, ovaj nam dokument ukazuje i na još postojeće ostatke kmetstva. I dok u to doba, u desetak kilometara udaljenom Zagrebu, nakon izgradnje prve željezničke pruge (1862) upravo počinju nicati industrijski pogoni koji će vrlo brzo dovesti

²¹ V. Sabljar, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, str. 154.

²² V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 1—2.

grad u položaj jednog od najvećih industrijskih središta zemlje, stvarajući s jedne strane građansku, a s druge radničku klasu²³, dotle se u tom nedalekom selu »bivši podložnik kaptolski« oslobađaju nekoliko stoljeća starih okova feudalnih odnosa.

Može se pretpostaviti da su se, živeći u takvim okolnostima, svi stanovnici Jalševca kao osnovnim zanimanjem bavili obradom zemlje. A kako je, prema principu zadruge, vlasništvo zemlje i stoke bilo zajedničko, vjerojatno je imovinski status bio prilično izjednačen. Proces raslojavanja u ovom razdoblju nije još dohvatilo selo.

Ekonomska organizacija omogućavala je da selo samo namiri najveći dio svojih potreba, ne samo u hrani i piću, već i u odjeći, kućanskom priboru i jednostavnijem poljoprivrednom oruđu. Iz opisa u zemljišnim knjigama razabire se da su se na svakom posjedu uzgajale različite poljoprivredne kulture. Tako se npr. zemljišna imovina zadruge Josipa Pukleka (kbr. 4) sastojala od: oranica (2151 hvat²⁴), vinograda (3255 hv), šume (848 hv), šikare (281 hv), pašnjaka (64 hv), livada (867 hv) i voćnjaka (458 hv). Obitelj njegova susjeda i daljeg rođaka Tome Pukleka (kbr. 3) raspolagala je s: 2661 hv oranica, 1540 hv vinograda, 2261 hv šikare, 543 hv pašnjaka, 467 hv voćnjaka i 1109 hv »livada s dervarenjem«. Osim toga, i Josip i Tomo imali su još uvijek u zajedničkom vlasništvu i 1521 hv šikare. Uz to su raspolagali krupnom stokom i peradi. Kako su Jalševčani sijali konoplju, najveći dio odjeće također su izrađivali kod kuće. To potvrđuje i Bogišićev korespondent, koji je, odgovarajući na pitanje o uobičajenim ženskim poslovima zabilježio: »Ženski je posao obskrbljivati zadrugu rubeninom; ženska čeljad prede, šije, pazi na kućanstvo i bavi se ekonomiom kućnom u užem smislu: pazi na blago (krave), perad (kokoši), tukce (purane), patke i nastoji oko njih.«²⁵ Koliko se može razabrati iz kazivanja starijih Jalševčana, koji prenose pripovijedanje svojih djedova, živjelo se veoma skromno, gotovo oskudno; za gotov novac, kojega je bilo vrlo malo, nabavljale su se samo najnužnije potrepštine: šećer, sol, duhan i sl., a trgovalo se pretežno naturalnom razmjenom. Pojava opće nerazvijenosti unutrašnje robne razmjene između Zagreba i sela njegove okolice, što su je historičari utvrdili za razdoblje oko sredine 19. st.²⁶, u Jalševcu je prevladavala još i u nekoliko kasnijih desetljeća.

Spomenuto je već da su vanjski kulturni utjecaji prodirali dosta teško i da su Jalševčani rijetko napuštali svoje selo. Privrženost selu, i to ne samo iz emocionalnih razloga već u prvom redu zbog zadržavanja jedinstvenosti zemljišnog posjeda, naročito se primjećuje u relativno velikoj bračnoj endogamiji. Pri pregledu matične knjige vjenčanih za razdoblje 1870 — 1875. ustanovila sam da od 56 sklopljenih brakova u 24 slučajeva (42,80%) oba bračna druga potječu iz Jalševca. Od 16 nevjesta koje su se u tom razdoblju udale u Jalševac čak 15 ih potječe iz sela iste općine, a jedna iz sela u neposrednoj

²³ Ona će tri godine kasnije, 1873, osnovati i svoju prvu organizaciju »Obrtničko-radničko društvo« — I. Kampuš-I. Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, str. 161.

²⁴ 1 hv⁶ (četvorni hvat) = 3.60 m²; službena mjera uvedena u Hrvatskoj 1853.

²⁵ V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 118.

²⁶ I. Kampuš-I. Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, str. 132.

blizini. I djevojke rođene u Jalševcu udomile su se udajom u blizini svog zavičaja, pa ih je deset ostalo u istoj općini, pet ih se udalo u sela susjednih općina, a samo jedna u Zagreb, i to za nižeg činovnika koji je službovao u Čučerju (tabela III). Tako su i rodbinski odnosi bili svedeni na upadljivo mali geografski prostor.

Teško je ustanoviti koliko je ljudi u to vrijeme bilo pismeno. V. Sabljar je zabilježio da je 1866. učitelj u osnovnoj školi u Čučerju imao 187 đaka, od čega 113 dječaka i 74 djevojčice.²⁷ Među njima bilo je vjerojatno i nekoliko jalševečkih dječaka i djevojčica. Za pripadnike srednje i starije generacije može se pretpostaviti da su u najvećem broju ostali nepismeni. Ta je pojava bila poznata i njihovu suvremeniku Vidoviću, koji piše: »Po gradovima, trgovištima čita narod novine, a seljak ih ne čita.«²⁸

Znanje, različite vještine i društvene norme još uvijek su se, dakle, prenosile i širile usmenom predajom, dok su putovi za primanje novih informacija bili ograničeni.

Izgled naselja (1862 — 1900)

Podlogu za izgled naselja predočuje nam katastarski nacrt općine Čučerje, koji se sastoji od 13 listova. List br. 9 pokriva najveći dio teritorija sela Jalševac, tzv. gornji Jalševac, kojim ćemo se ovdje i najviše baviti (karta 3).

Selo je smješteno s istočne strane potoka, a južno od naselja Čučerje. Na zapadu graniči sa selima Trstenikom i Dankovcem, na jugu s Degidovcem, dok ga na istoku širi šumski pojas odvaja od Đurđekovca i Goranca, sela vugrovečke općine.

Jalševac pripada rastrkanom tipu naselja, koje se sastoji od većeg broja međusobno udaljenih zaselaka. Zaseoci su smješteni na brežuljcima, a kako na svakom posjedu ima mnogo voćaka i drugih stabala, teško se razaznaju u krajoliku i djeluju gotovo skriveno. Nijedan zaselak nije se nalazio uz glavnu cestu, već su svi bili udaljeni, uvučeni među vinograde i polja, spojeni tek seoskim putovima i stazama (slika 2).

Najzapadniji i najbliži glavnoj cesti je zaselak **Pukleki**, u kojem su živjele dvije obitelji: Tome P., kbr. 3, i Josipa P., kbr. 4. Nešto južnije od njih smjestila se manja obitelj **Škripeli**, kbr. 2. Strmi put što od Pukleka vodi u smjeru sjeveroistoka dovodi u zaselak **Hađuri**, okružen s jedne strane vinogradima, a s druge šumom. Godine 1862. tu su na zajedničkom dvorištu živjele tri obitelji: Franjo H., kbr. 5, Štefan H., kbr. 6, i Juraj H., kbr. 7. Gotovo pola sata hoda od glavne ceste u pravcu sjeveroistoka nalaze se **Vugleki**. Taj najsjeverniji jalševečki zaselak smješten je i na najvišoj nadmorskoj visini, nedaleko vrha Sv. Barbare. U njemu je živjela samo jedna obitelj, Jandre V., kbr. 8. U njihovoj blizini, odijeljeni samo oranicom, južnije, smjestili su se **Budaki**. Bila je to brojna obitelj Juraja B., kbr. 9. Na istoj brdskoj kosi živjela je

²⁷ V. Sabljar, **Miestopisni rječnik**, str. 154.

²⁸ V. Bogišić, **Zbornik sadašnjih pravnih običaja**, str. 507.

jugoistočno od Budaka obitelj Štefana **Tulana** u istoimenom zaseoku, kbr. 10. Zaselak **Prešci**, smješten jugozapadno od Tulana, također je s jedne strane okružen šumom, a s druge vinogradima. Zadrugu Prežec predstavljao je Štefan, kbr. 11. Od Budaka se odvaja seoski put što u pravcu jugoistoka vodi prema potoku Jalševcu. Tim se putem dolazi najprije u zaselak **Svibovci**, gdje je na kbr. 22 živjela obitelj Mije S. I taj je zaselak smješten uz rub šume s jedne, a vinograda s druge strane. Uz sam potok su **Trupeljaki**, četiri zadruge smještene u zajedničkom dvorištu. To su obitelji Mije T., kbr. 18, Štefana T., kbr. 19, Juraja T., kbr. 20, i Ivana T., kbr. 21. Najistočniji zaselak su **Markovići**, obitelj Mihajla M., kbr. 17. Time smo već dotakli zaseoke Donjeg Jalševca, kojem još pripadaju **Čuki**, **Furdini**, **Horvati**, **Kostreci**, **Mudifaji** i **Naglići**.

Upada u oči da su nazivi svih jalševečkih zaselaka patronimički, a ako se pritom ima na umu i njihov dugotrajni kmetski status, koji im je onemogućavao seljenje, nema sumnje da su sve te obitelji bile starosjedilačke. To potvrđuju i kanoničke vizitacije iz 18. st., u kojima se spominju i neka od jalševečkih prezimena, npr. Vuglek, Hagiur, Puklek.²⁹

Iz katastarskih podataka od 1862. i 1894. vidi se da se Jalševac sastojao samo od privatnih stambenih objekata i gospodarskih zgrada vezanih uz posjed, a da nisu postojali nikakvi objekti javnog i društvenog sadržaja. Već je ranije spomenuto da su se sjedište općine, župe i suda, kao i crkva, groblje i škola nalazili u Čučerju. U Jalševcu nije postojala ni trgovina, ni gostionica, ni bilo kakvo zatvoreno mjesto za okupljanje. Mjesta za svakodnevno komuniciranje među seljanima bile su privatne kuće i dvorišta. Cijela konfiguracija naselja s međusobnom odvojenošću zaselaka, s relativnom udaljenošću od glavnih prometnica, ostavlja dojam prilično jake izoliranosti ovoga sela u drugoj polovici 19. st.

Oblikovanje okućnice (1862 — 1900)

Godine 1862. svaki je zaselak predstavljao zapravo samo jedan posjed. I u zadrugama, koje su se već razdijelile u dvije (Pukleki), tri (Hačuri) ili četiri (Trupeljaki) obitelji, nije bilo nikakva vidljivog razgraničenja kućišta. Dvorišta, na kojima su se nalazile stambene i gospodarske zgrade, bila su zajedničko vlasništvo i nisu postojale nikakve ograde kojima bi bila razdijeljena. Osnovna je značajka oblikovanja okućnice u jalševečkim zaseocima bila nepostojanje ustaljene dispozicije smještaja pojedinih objekata. Na dvorištu su stajale stambene i gospodarske zgrade, podignute bez ikakva reda, pa je teško ustanoviti koje su zgrade pripadale pojedinoj kući. Osim toga, i broj gospodarskih zgrada je varirao, pa ih je na pojedinim kućištima bilo više, a na drugima manje. Tako je npr. zajedničko dvorište Hačura zauzimalo relativno veliku površinu od 1563 hv, i na njemu se nalazilo 7 stambenih i 4 gospodarska objekta, dok se na dvorištu Budaka slične veličine (1528 hv) i

²⁹ T. Gojak: **Čučerje**, str. 8.

istog broja kuća (7) nalazilo 13 gospodarskih objekata. Prešci su na dvorištu od 648 hv sagradili 5 kuća i 7 gospodarskih zgrada, a Svibovci na površini dvorišta od 445 hv 4 kuće i 4 gospodarske zgrade. Pukleki su jedini podijelili i dvorište, ali samo katastarski (bez podizanja ograde), pa su se na Josipovu kućištu, na površini od 334 hv, nalazile 4 stambene i 4 gospodarske zgrade, a na Tominu kućištu, na površini od 260 hv, samo 1 stambena zgrada uz 5 gospodarskih objekata.

Za vrstu gospodarstva kakvo se vodilo na jalševečkim posjedima postoje općenite potrebe za nekolicinom standardnih objekata. To su nastambe za stoku: goveda i konje, svinje i perad. Zatim su potrebna spremišta za ljudsku hranu (žito, voće, povrće, meso i mesne preradevine) i piće (vino i rakiju), te za krmivo. Potrebni su također i prostori za smještaj različitih pogona za pripremanje i preradu, kao što su tijeskovi za grožđe, kotlovi za pečenje rakije, mlinovi za brašno, peći za pečenje kruha ili sušenje voća, kotlovi za kuhanje hrane svinjama. Tu su još spremišta za poljoprivredno oruđe i različita pomagala, prostori za mlaćenje žita, pa mjesta za sabiranje gnoja i spremanje drva za ogrjev.

Kako su te potrebe rješavane u jalševečkim domaćinstvima, može se zaključiti na osnovu zatečenog stanja u selu, prema kazivanjima najstarijih stanovnika, kao i prema etnografskoj građi iz najbliže okolice. Jedna od značajki je da se kombiniraju objekti različite namjene. Tako su se u istoj zgradi mogle nalaziti staje za krupnu stoku, **štale**, spremišta za kola, **kolnica**, i poljoprivredne alate, **šupa**, te sabiralište za suho lišće, **suša za listinu**. Tu je bio predviđen i prostor za mlaćenje žita, a cijeli njegov potkrovni dio bio je upotrebljavan za spremanje sijena, **sjenik ili parma**. Takav kombinirani objekt, **štigelj**, gradili su obično od drvene građe. Zgrada je bila pravokutna tlocrta, prizemna, s krovom oblikovanim na dvije ili čak na jednu strehu i s karakterističnim mansardnim otvorima za ubacivanje sijena (slika 3). U neposrednoj blizini **štale** bila je **gnojnica**, plitka, ničim ograđena jama, u koju se sabirao gnoj. I nastamba za svinje, **kotec**, bila je od drvena materijala i većinom građena tako da se u gornjem dijelu nalazila nastamba za perad, **kurnak** (slika 4). Žito u zrnju, krumpir, kupus, repu, meso, vino i rakiju spremali su u prostorijama što su se nalazile u stambenoj zgradi. Među objektima koje su redovito podizali na dvorištu bilo je spremište za kukuruz u klipu, **kukuruzni koš**. Bio je građen od pletera, eliptičnog tlocrta, s dvostrešnim krovićem, pokrivenim slamom, kakav je tada bio uobičajen za većinu gospodarskih objekata.

S obzirom na veličinu obitelji bilo je potrebno ispeći veće količine kruha, pa su zadruga imale i posebnu zgradu u kojoj se pripremalo tijesto i pekao kruh. To su tzv. **sukašnice** ili **žgenarnice**³⁰. Među ostalim objektima na dvorištu mogle su se zapaziti po tome što se na jedan zid zgrade nastavlja poput apside izbočeni korpus krušne peći, građen od ilovače pomiješane s pljevom (slika 5). Otvor peći, **vustje**, nalazio se unutar **sukašnice**, a uz njega je bio smješten i uobičajeni pribor: drvena lopata za unošenje tijesta u peć, **loparka**,

³⁰ Od žgeti = peći.

omelo za čišćenje tla peći od pepela, **greblja** za pomicanje žeravice, žarač. Kako se u istoj prostoriji pripremalo i tijesto, tamo je obično stajalo i drveno dubeno korito, **krušno korito**, u kojem se mijesilo, a tu je bila i škrinja s brašnom. Osim krušne peći u **žgenarnici** se često nalazio i kotao za pečenje rakije, **kotel**. Rakiju su pekli od tropa ili šljiva, kojih ima u obilju na svakom posjedu. Tu se također nalazila i oveća drvena kaca, **paranica**, u kojoj se bijelilo i iskuhavalo rublje (i drugdje poznatim postupkom tzv. **parenja**, tj. posipavanja rublja pepelom, **lugom**, i uzavreloom vodom). Iako su i **žgenarnice** mogle biti građene od drvene građe, poput ostalih gospodarskih objekata, ipak su na većini gospodarstava bile zidane od kamena, kakva je npr. još i danas sačuvana Hađurova žgenarnica (slika 6).

U Budaka su se, u napola razrušenoj zgradi, sačuvali ostaci nekadašnjeg tijeska za grožđe, vinske preše. Cijela je preša bila izrađena od hrastovine. Ostalo joj je sačuvano postolje, na kojem se nekoć nalazila **kopajna** za smještaj grožđa, zatim okomiti stupovi, **preslice**, kao i masivna poprečna poluga, **šiba**, koja je svojim izdankom tiještala grožđe. **Šiba** se pomicala po debelom drvenom **vretenu**, koje se pokretalo prečkom usađenom iznad kamena (slika 7 i 8).

Od obilja voća što su ga imali ovdašnji su seljaci jedan dio pripremali za zimske dane tako da su ga sušili. U tu svrhu služile su im sušnice, koje bi izgradili u voćnjacima. Kameni korpus peći, u kojem se nalazio prostor za loženje, prekrili bi pleterom od šiblja, na koji su slagali šljive, jabuke, kruške i dr. Kako se takav način spremanja voća danas sasvim izobičajio, nije se u Jalševcu sačuvala nijedna sušnica, pa neka za ilustraciju posluži takva **pešnica** snimljena prije više od 40 godina u nedalekom selu Markuševčkoj Trnavi (slika 9).

U drugoj polovici 19. st. neke su obitelji podizale svoja spremišta izvan dvorišta, iako u neposrednoj blizini okućnice. Tako su npr. Hađuri dva svoja gospodarska objekta sagradili uz cestu što je vodila u njihov zaselak, pa se tu nalaze i danas. Zanimljivo je da su zidovi objekta građeni različito, kao da su njegovi graditelji namjerno htjeli na jednom mjestu izložiti sve svoje građevinsko umijeće. Jedan je dio sagrađen od tesanih planjaka, drugi zidan od neobrađena kamena, vezanog blatom, dok treći dio predstavlja konstrukciju vertikalnih i horizontalnih greda s ispunima od pletera, omazanog s obje strane ilovačom. Očito je svaka od ovih različito građenih prostorija imala drugačiju funkciju (slika 10).

Dalja je opća značajka oblikovanja posjeda u Jalševcu bila da je svaka obitelj raspolagala s još nekoliko objekata izvan kućišta. Nazivaju ih **kleti**, a bile su razasute po cijelom području uz vinograde, pašnjake, šikare. To su prizemne zgrade, građene od drvenih planjaka, a pokrivene slamnim krovom. Služile su kao spremišta za vino, te za alat i druge potrepštine (kolje za vinograd), a u nekima su bile smještene i vinske preše. Istovremeno su bila i skloništa u kojima su se ljudi odmarali ili, u slučaju nepogode, sklanjali za vrijeme obavljanja radova na tim udaljenim parcelama. Koliko su **kleti** bile sastavni dio gospodarstva, razabire se iz njihove brojnosti. Budaki su npr.

imali 1862. g. deset kleti, i to pet na različitim parcelama vinograda, dvije na pašnjacima, dvije uz šikare i jednu u voćnjaku. Prešci su imali šest kleti u vinogradima i jednu na pašnjaku.

Među jalšvečkim obiteljima samo su Pukleki (i to Tomina porodica) raspolagali i mlinom. Melin se još i danas nalazi na potoku Čučerje, a bio je u upotrebi sve do 1973. (slika 11). Puklekov je mlin, kao uostalom i svi ostali mlinovi (kojih je npr. samo na teritoriju susjednog Čučerja 1862. bilo deset³¹), površinom i zapreminom mala zgrada. Puklekov melin zauzima površinu od 2 × 3 m, građen je od tesanih greda, a krov mu je u prošlosti bio pokriven tesanim daščicama (**šindul**). U zgradi je samo jedna prostorija i u njoj se nalazi mlinski stroj, koji je polugom spojen s vanjskim kolom. **Kolo** je postavljeno uspravno, a mlaz vode, dovođen drvenim žlijebom, pada odozgo (slika 12). Rotacijom vanjskog kola prenosi se preko poluge, **vratila**, vrtnja na **unutrašnje kolo**, koje pomoću motke, **vrtenice**, uzrokuje okretanje mlinskog kamena. To je **gornji kamen**, koji je s **doljnim kamenom** smješten u **mlinski stol**. Žito se stavlja u **grot**, drvenu posudu smještenu u okvire, **grušt**, iznad kame-nova, a samljeveno brašno prolazi kroz drveni **žleb** i pada u vreću.

Pukleki su mljeli žito i svim svojim susjedima, a uslugu naplaćivali uobičajenim načinom uaturi, ujmom. Na svakih 10 l samljevenog žita morali su seljaci ostaviti mlinaru **vujem** od 1/2 l brašna.

Stambene zgrade — građevinske značajke i unutrašnja opremljenost (1862 — 1900)

Postojeći fundus zgrada u kojima se u Jalševcu stanovalo u prošlom stoljeću neznatan je, naročito u odnosu prema sačuvanim gospodarskim objektima. Tome su dva razloga. Jedan od njih je potres što je zadesio Čučerje i okolicu 17. prosinca 1905.³² Tom su prilikom najviše stradale zgrade građene od lapora, a upravo na takvim temeljima bili su pretežno građeni stambeni objekti. Raspadanje obiteljskih zadruga u inokosne obitelji drugi je razlog. Naime, kao posljedica procesa ovih dubokih društveno-obiteljskih promjena — o čemu će još biti govora kasnije — javlja se preoblikovanje okućnice, pa s tim u vezi i česta pojava rušenja stare zajedničke kuće kako bi se od njene građe podigli novi stanovi za odvojene obitelji. Zbog toga o stambenim objektima Jalševca u drugoj polovici 19. st. možemo govoriti samo na osnovu nekoliko sačuvanih, dijelom i pregrađenih i moderniziranih, objekata. Predodžbu o tipičnim ili najraširenijim oblicima možemo steći i prema sakupljenoj i objelodanjenoj građi iz neposredne okolice³³, a neke dragocjene pojedivosti, napose o građenju, moguće je razabrati i iz jednog općinskog akta.

³¹ A. Muraj, **Čučerje. Studija o naselju**. Rkp.

³² U Geofizičkom zavodu u Zagrebu postoji o potresu izvještaj župnika Matošića iz Čučerja.

³³ J. Novak, **Seljački dom u Zvečaju**, str. 168—172; M. Gušić, **Tumač izložene građe**, str. 21—22.

Radi se o spisu iz 1906. što ga je općinskom prisežniku Josipu Budaku u Jalševcu dostavilo općinsko poglavarstvo u Sesvetama, a uputio kraljevski kotarski predstojnik iz Zagreba. Spis predstavlja neposrednu reakciju upravnih organa na štete nastale potresom 1905. To je zapravo uputa kako seljaci treba da grade solidnije kuće (dokument 2). Iz nje se razabire zanimljiv podatak da su čitav posao oko građenja obavljali sami seljaci, bez pomoći specijaliziranih obrtnika. »... ovakove seljačke gradnje izvađaju žalibože seljaci sami, koji jedva pojma imaju, kako se ziđe«, i dalje: »Kao što zidanju treba i izvedenju krovne stolice i postavljanju greda posvetiti svu pažnju. Neka naši ljudi pri tom pozovu vješta tesara, koji će jim radnju izvesti kako treba...« Tako se i u ovoj prilici potvrđuje autarkičnost gospodarstva, koja je u ovim selima prevladavala još do kraja prošlog stoljeća.

Među stambenim objektima susreću se prema različitoj funkciji, a shodno tome i prema različitoj veličini i građevinskim karakteristikama, dvije vrste zgrada. Jedno su bile veće kuće s više prostorija, u kojima se odvijao cjelokupni združni život, tzv. **družinske iže**, dok su drugu vrstu predstavljale manje zgrade s jednom prostorijom, što su služile samo kao spavaonice pojedinih bračnim parovima, tzv. **komore, komorke**. Ni one prve, a napose druge nisu bile velikih dimenzija. Veličine tlocrta, kako možemo razabrati iz katastarskog nacrta, kreću se između minimalnih 8 hv (cca 12 m²) — što je nesumnjivo **komora**, preko 16 — 18 — 22 hv do maksimuma od 25 hv (cca 104 m²) — kakve su bile **družinske iže**. Ni volumenom nisu bile velike. Najčešće su ovdje gradili kuće koje su dijelom prizemne, a dijelom na kat, što je najpogodniji građevinski oblik za brežuljkastu konfiguraciju tla. Prizemni dio bio je zidan, i to većinom od lapora. Tu sivkastu smjesu gline i vapnenca seljaci su sami vadili iz Medvednice. Na nepodesnost lapora za gradnju ukazuje se i u citiranom općinskom aktu, u kojem se upozorava žiteljstvo: »... neka ne rabe zločesti **lapor** već valjani kamen, koji odoljeva smrzavici i koji je čvrst«. Gornji dio kuće bio je većinom konstruiran od drvenih oblica, i belih tesanih **planjki**, što su na uglu oblikovale karakterističan križni vez s usjeklinama i neotesanim krajevima (kao starije rješenje), odnosno bile užlijebljene u ugaoni, vertikalno postavljeni stup, **poberuh**, ili su bile otesanih uglova (kao novije rješenje) (slika 13). Katkada su jedan dio zida gornje razine kuće također gradili od kamena, pa je u tom dijelu bilo smješteno ognjište (slika 14). Iako mnogo rjeđe, bilo je i pravih katnica. Za njih je karakteristično da se na kat dolazilo vanjskim drvenim stepeništem, koje se produžavalo u trijem, **gajnk**. On se protezao duž cijele fasade i iz njega se ulazilo u unutrašnjost kuće (slika 15).

Drveni zidovi kuća bili su na nekim objektima obojeni, a na drugima i ožbukani i obijeljeni, i to ili na cijeloj površini ili samo na jednom dijelu kuće, onom gdje se nalazila soba. Krov je većinom bio poluskošenoga oblika, sa zabatnim stranama, **začelkima**, izvedenima od pletera omazanog zemljom, a pokriven je bio slamom od raži. Taj na vatru neotporni materijal bio je najranije podvrgnut promjeni, pa danas nije zadržan ni na jednom od tadašnjih stambenih objekata, već je svagdje zamijenjen crijepom. Osim slame kao pokrivač za krov u prošlosti se upotrebljavala i šindra, **šindul**, koja je također do danas sasvim iščezla. Svi su krovovi bili bez dimnjaka.

Unutrašnja razdioba prostora ukazuje na skromnu razinu stanovanja. U zidanom prizemlju uvijek se nalazilo spremište, **plemnica**, **pemlica**, i to jedno ako je kuća bila polukatnica, a dvije ili više ako se radilo o katnici. U **plem-nici** se čuvalo vino, krumpir, kupus, repa i ostale živežne namirnice. Gornji dio kuće sastojao se od dvije, tri ili najviše četiri prostorije. Kod polukatnih kuća, koje su bile i najmnogobrojnije, duža ulazna fasada bila je redovito u razini tla, tako da se iz dvorišta ulazilo neposredno u stan. Najjednostavnije tlocrtno rješenje što ga nalazimo jest ono kada je cijeli prostor razdjelnim zidom pregrađen u dvije osnovne prostorije: sobu, **ižu**, i kuhinju, **kuvarnu**, s tim što su ulazna kućna vrata vodila u kuhinju, a iz nje se ulazilo u sobu. Drugo je rješenje kada se unutar dvoprostorijske osnove podizanjem poprečnog zida pred kuhinjom dobila manja pretprostorija, **gajnk**. Ona je osim ulazne imala i namjenu cirkulacijske prostorije, jer se preko nje povezivala kuhinja i soba, a iz nje se također ulazilo (pomoću ljestava) na tavan, **naiže**. Susreće se i treće rješenje, vezano uz povećane površinske dimenzije kuće: sobi, kuhinji i pretprostoriji dodaje se još jedna soba, **komora** (slika 16).

Čini se da su kuhinje toga vremena služile zapravo samo kao prostorije u kojima se pripremala hrana. Veći dio tog nevelikog prostora zauzimao je **komen**, otvoreno ognjište, građeno od blata i opeka, visoko oko 45 cm. Uz pregradni zid prema sobi nalazio se otvor sobne peći, koju su uvijek ložili iz kuhinje. Nad kuhinjom većinom nisu podizali strop, već bi samo nad ognjištem podigli zaštitni svod od pletera, omazan blatom. On bi štiti od mogućih iskara s ognjišta, a bio je dovoljno rastresit da se kroz njega dim s ognjišta slobodno širio po tavanu i tako iskorištavao za sušenje mesa i mesnih prerađevina, obješenih na **naizu**. Čađ što se godinama taložila na krovnoj konstrukciji pretvorila se u smolu i tako stekla svojstvo impregnacijskoga sloja, koji je također mogao zaštititi od požara. Pod u kuhinji bio je redovno izrađen od nabijene zemlje. Na samom **komenu**, ili u njegovoj neposrednoj blizini, stajalo je posuđe, većinom keramičko, i neophodni ognjišni pribor, kao što je tronožni gvozdeni stalak za lonce, žarač i sl. Policu sa zdjelama, **zdelnjak**, i košaricu sa žlicama, **žličnjak**, obično bi objesili na zidu u **gajнку**.³⁴

Svakodnevni život odvijao se u sobi. Ovdje se jelo, spavalo, dogovaralo, obavljali se kućni poslovi; ovdje su u uglu na slami žene rađale; ovdje je bio postavljen odar s mrtvacem. Zbog nekoliko prozora, **obloka**, ova je prostorija bila znatno svjetlija od tamne i začađene kuhinje. Zidovi su bili uvijek ožbukani («na steni je **nahitano blato**») i obijeljeni vapnom. Drvenim gredama (**trami**) i daskama (**prosnice**), smještenima između njih oblikovali su strop, **pod**, dok je pod, **nakla**, bio ili od nabijene zemlje ili od dasaka. Koliko se iz kazivanja i objavljene etnografske građe može razabrati, oblik namještaja i njegov raspored pokazuje standardno rješenje kakvo se susretalo u cijelom ovom dijelu sjeverozapadne Hrvatske i susjedne Slovenije. Tako se redovito u jednom kutu uza zid prema kuhinji nalazila peć, građena od keramičkih lončića, **pešnjaka**, dok se u drugom kutu, dijagonalno suprotnom peći, nalazio oveći stol okružen dvjema klupama. Ovdje oko stola bilo je mjesto svakodnevnog okupljanja ukućana, mjesto gdje su blagovali i dogovarali se o rasporedu i redosljedu poslova. To je također bilo mjesto gdje su se svetkovale kućne svečanosti i obavljali obredi. Tu je, u sjecištu dvaju zidova, u uglu iznad stola obično bilo obješeno raspelo ili slike s vjerskom tematikom, pa

³⁴ Ovaj je opis rekonstrukcija nastala na temelju kazivanja najstarijih stanovnika Jalševca i poznavanja prilika u susjednim područjima, budući da se u Jalševcu ni u jednoj kući nije do danas sačuvalo otvoreno ognjište.

je taj ugao sobe imao na neki način i kultno značenje. Uza zidove su bile smještene postelje, a u njima složene slamarice (**strožak**) punjene kukuruzovinom, **blazine** i jastuci (**vajnkuši**) od perja, platnene navlake (**plafte**) otkane i vezene kod kuće, te kupovni prekrivači (**koberi**). Novorođenčad je spavala u drvenim zipkama, **zibačama**, a za nešto veću djecu upotrebljavali su tzv. **skolke**. Bili su to najjednostavniji ležajevi, poput niskih sanduka, zbijeni od dasaka, bez nogu, koje bi danju gurnuli ispod postelja, a noću bi ih izvadili i u njih smještali i po dvoje do troje djece. U sobi se mogla zateći i **škrinja**, drveni sanduk od utorenih dasaka s poklopcem u obliku sarkofaga, u koju su spremali ruho. Osim toga, odjeću i ručnike prebacivali su i preko motke, **druga**, što je obično visila iznad peći. Zimi, kad je bilo manje poljskih radova, u **ižu** bi unosili i tkalački stan, **stan**, koji je inače rastavljen u dijelove ležao na tavanu.

Stariji ljudi još se danas sjećaju da su za rasvjetu služile dobro prosušene, tanko istesane trijeske, **luči**. Dok se soba obično osvjetljavala petrolejkom, **lučima** su svijetlili kad bi se uputili izvan kuće. Ali ako bi ponestalo petroleja, svijetlili bi **lučima** i u sobi.

Ukoliko je u kući postojala još jedna soba, **komorka**, upotrebljavali su je ili kao spavaonicu (i to za djevojke) ili kao spremište. Ako se u njoj spavalo, bila je namještena posteljama i škrinjama s ruhom. Ako je imala drugu namjenu, tamo su bile pohranjene škrinje sa žitom, jednostavni ormari u koje se spremao kruh, mlijeko, sir, jaja i sl. Tu su se nalazile košare, pripremljena pređa, pomagala za pređenje i tkanje i sl.

Već je bilo spomenuto da je opskrba kućanstva vodom izazivala dosta teškoća. Postojalo je svega nekoliko izvora za cijelo naselje, s kojih su donosili vodu kućama. Tako su npr. Vugleki, Budaki, Prešci i Tulani koristili zajedničkim **zdencem**,³⁵ s kojeg su žene donosile vodu u drvenim vedrima na glavi, **vudricama**, a muškarci u **brentama** na leđima. Vedro s vodom i do njega lončić za zahvaćanje stajali su u **gajniku** (u onim kućama koje su ga imale). Ako se, međutim, radilo o skromnijoj kući bez **gajnika**, vedro bi stajalo na konzolno ugrađenoj podlozi na vanjskom pročelju, eventualno s još posebno sagrađenim pristreškom kao zaštitom od nečistoće (slika 17). Nizvodno od izvora s kojega su crpli vodu, na potočićima što su tamo protjecali, postojala su posebna mjesta kamo su žene donosile rublje na ispiranje. Ta su mjesta nazivali **močila**.

Razabrali smo već da su Jalševčani u ovom periodu živjeli u brojnim obiteljima, pa je razumljivo da svi nisu mogli spavati u one dvije-tri postelje što su se nalazile u **iži**. Zbog toga su na svakom domaćinstvu podizali i manje stambene objekte, **komore**. Bile su to prizemne zgradice što su se sastojale samo od jedne prostorije. Namještene su bile krevetom, škrinjom, klupom, kolijevkom, jer su i služile samo kao spavaonice pojedinim bračnim parovima i njihovoj nedorasloj djeci (slika 18).

Tako je unutrašnje uređenje kuća bilo doista skromno, a namještaj strogo namjenski, većinom bez ikakvih ukrasa. Takvo oblikovanje i namještanje

³⁵ Na karti 3 označen je katastarskom česticom 4116.

stanova omogućavalo je zadovoljavanje nekih potreba; bio je osiguran prostor za pripremanje i uzimanje hrane, za spavanje i za dnevni boravak, ali nije bilo posebnih prostora za održavanje osobne higijene. Svakodnevno umivanje obavljali su najčešće u **gajniku** (u onim kućama gdje ga je bilo). Tu je kraj vedra s vodom stajala i posuda za umivanje, drvena dubena **grovača**, a prljavu vodu izlivali bi nakon pranja na dvorište. Ako kuća nije imala **gajnik**, umivali bi se u **iži**, gdje su se muškarci i brijali. O kupanju sam doznala toliko da su žene perući i pareći rublje ili pređu u **žgenarnici** iskoristivale tu priliku da se okupaju i operu kosu. Bilo je uobičajeno da se ljeti kupaju u potoku Čučerje, i to većinom u sumrak. Žene su se kupale odvojeno od muškaraca, odjevene u košulje, **rubace**, dok bi muškarci ostajali u gaćama. Pri pranju su upotrebljavali sapun što su ga sami izradili kod kuće. U kućama toga vremena, kao i na okućnicama, nije bilo zahoda. Ove fiziološke potrebe obavljali su u stajama ili voćnjacima.

S obzirom na skućenost prostora, mnogobrojnost obitelji i mnogostrukost poslova što su se obavljali u kući, zacijelo ni čistoća prostorija nije bila na zavidnoj razini. U sobi je doduše bio drveni pod, pa su ga žene ribajući mogle kako-tako održati čistim, a zidove bi obično dva puta na godinu, za Uskrs i oko Božića, okrećili. No u ostalim prostorijama, gdje je bio zemljani pod, bilo je to već mnogo teže. Mali prozori u sobama nisu propuštali mnogo sunca i svježeg zraka, a kuhinja je ionako bila puna čađi i dima. Uz to je još i posteljina, ispunjena dijelom kukuruzovinom, pogodovala množenju kućne gamadi.

Jedan od pokazatelja općih zdravstvenih prilika, uvjetovanih, uz slabu obrazovanost, i niskom razvijenošću navika osobne higijene i čistoće stanova, jest visoka smrtnost djece. Pregledavajući matične knjige umrlih, ustanovila sam da je u Jalševcu u razdoblju od 1870. do 1875. umrlo 90 osoba. Među tih 90 pokojnika bilo je 21 dijete do godine dana, a 25 do 7 godina, ili ukupno 51% pokojnika bila su djeca.

Na kraju treba još reći riječ-dvije o ispunjavanju slobodnog vremena. Ne bi se baš moglo tvrditi da su ovi zemljoradnici u toku tjedna raspolagali slobodnim vremenom. Za to je ostajala nedjelja i blagdani. Odlazenje u crkvu u Čučerje nedjeljom prijepodne bila je prilika, u prvom redu za žene i mladež, da ostvare svoje društvene kontakte, da se susretnu i porazgovaraju sa susjedima i rođacima. Muškarci su kao mjesta za svoje dokoličarske trenutke izabrali kleti. Veoma su rado odlazili u te zgrade na brežuljcima među vinogradima. Boraveći zimi u kleti, a ljeti napolju, sjedeći na grubim klupama učvršćenima u zemlji uz stolove, ovdje su se odmarali pijuckajući staro vino u društvu nekolicine rođaka ili susjeda uz razgovor, koji je dobrim dijelom bio posvećen rastu i napretku loze i očekivanju iduće berbe.³⁶

* * *

Rezimirajući prilike u Jalševcu u drugoj polovici 19. st., istakla bih ove bitne oznake:

³⁶ Sastajanje većeg broja seljana na svadbama, pogrebima i ostalim prilikama, koje su uvijek izazvane posebnim povodom, razumije se samo po sebi, pa ga ovdje ne spominjem posebno.

- stanovanje je bilo vezano uz neposrednu blizinu posjeda, a udaljeno od prometnih arterija;
- najveći broj osnovnih životnih potreba mogao se ostvariti na teritoriju sela, pa je ono bilo i mjesto proizvodnje i mjesto potrošnje;
- društveni i rodbinski kontakti većinom nisu prelazili širi seoski teritorij (pa je i provođenje slobodnog vremena ostajalo unutar posjedovnog prostora).

III. DVADESETO STOLJEĆE — PRVA POLOVICA

Opće značajke

Već od posljednjih desetljeća 19. st. u privrednom, društvenom i kulturnom životu Zagreba zbivaju se krupne promjene. Ta donedavno provincijska varoš na jugu austrougarske monarhije počinje se ubrzano pretvarati u moderni industrijski grad. U razdoblju do početka prvog svjetskog rata niču prve banke, veće tvornice, industrijalizira se saobraćaj, a dio trgovačkih poslovnih krugova pretvara se u industrijsku buržoaziju. Paralelno se povećava broj radnika. »Na samom zagrebačkom području bilo (je) pred prvi svjetski rat više tvornica i tvorničkih radnika negoli ukupno u svim ostalim hrvatsko-slavonskim gradskim naseljima«.³⁷

Nakon raspada habsburške monarhije 1918. g., taj se proces u novim okolnostima — najprije unutar tvorevine SHS, a zatim Kraljevine Jugoslavije — samo još pojačao. Zagreb je i u ovom periodu zadržao vodeće financijsko mjesto u zemlji, postao je veliko željezničko čvorište, izrazit trgovinski i industrijski centar, središte sveučilišnog života, mjesto zbivanja najznačajnijih kulturnih i umjetničkih manifestacija.

Zapanjujući je porast njegova stanovništva. Od oko 40.000 stanovnika, koliko je u Zagrebu živjelo 1890, taj se broj već do 1910. udvostručio (80.029), do 1931. učetverostručio (187.491), a 1941. dostigao je već brojku od oko 260.000 (tabela I). Naseljeni se prostor grada rapidno povećao. Nastaju nove četvrti s komfornim najamnim kućama u Donjem gradu, kvartovi vila na sjevernim obroncima, te radničke periferijske četvrti Trešnjevke, Trnja, Kanala, Dubrave na jugu i istoku grada. Zagreb je postao otvoreni grad — kako prema cijelom širem područje Hrvatske, tako i prema selima svoje nedaleke okolice. Naime, od ukupnog broja stanovništva Zagreba 1931. čak 65,14% čine doseljenici.³⁸

I selo je, uslijed prodora novčane privrede, doživjelo krupne promjene. Velike su se stare zadruge raspale, a posjed se podijelio na mnogo malih parcela. U tim novim okolnostima dio seljaštva se odvojio od zemljišnog posjeda,

³⁷ I. Kampuš — I. Karáman, *Tisućljetni Zagreb*, str. 159.

³⁸ N. Peršić, *Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb*, str. 35.

deagrarizirao i proletarizirao. Time su sela postala rezervoar radne snage, doduše nekvalificirane ili dijelom priučene, ali radne snage kakva je gradu ovako zahuktalog razvoja bila prijeko potrebna. Pritom se opaža da najveći broj seljaštva ne doseljuje u Zagreb iz bliže okolice, već iz šire regije, u prvom redu najnapučenijih, siromašnih područja Hrvatskog zagorja. Za ilustraciju neka posluži stanje iz 1931, kada je od 185.581 stanovnika Zagreba svega 46.998 bilo rođenih u Zagrebu. Među doseljenicima 24.404 potječe iz tadašnjih srezova Ivanec, Klanjec, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Stubica, Varaždin (bez grada) i Zlatar, dok ih npr. svega 4.276 potječe iz sreza Dugo Selo, Samobor, Sv. Ivan Zelina i Velika Gorica, a 3.897 iz sreza zagrebačkog.³⁹

Druga pojava koju je izazvala ova promjena ekonomskih i društvenih odnosa bila je drugačija proizvodnja. U nastojanju da dođe do novca, kojim tada namiruje znatno veći broj svojih potreba nego ranije, seljak dio svojih proizvoda namjenjuje prodaji na gradskom tržištu. U tome seljaci neposredne zagrebačke okolice postaju glavni snabdjevači uvećanog i strukturom izmijenjenog gradskog stanovništva. Radi se o snabdjevanju mlijekom, mliječnim proizvodima, mesom, voćem, povrćem, jajima, vinom, rakijom, ogrjevnim drvom i sl. Tako su uzajamne veze, gotovo bi se moglo kazati ovisnosti Zagreba i sela njegove okolice postale čvršće i mnogostrukije negoli u prethodnom vremenskom razdoblju.

Što se u tom periodu događa u Jalševcu? Može se ustanoviti da je porast broja stanovnika u tom vremenu znatno mirniji nego u Zagrebu, premda u nekim pojavama paralelan. Od 611 ljudi, koliko je tamo živjelo 1890, stanovništvo je do 1900. poraslo za 13%: od 1900. do 1910. za 11%, a od 1910. do 1921. za 5%. Relativan pad u tom razdoblju posljedica je prvog svjetskog rata, koja se jednako tako odrazila i na populaciji šire regije. Već u idućem razdoblju 1921—1931. raste stanovništvo za 15% i doseže broj od 928 ljudi. To je i apsolutni maksimum stanovništva Jalševca od 1857. do 1971. Zanimljivo je da je u tom istom razdoblju i Zagreb zabilježio najjači porast stanovništva za proteklih pedeset godina, uvećavši se za 70% (tabela I).

Takav pravac kretanja pokazuje da su Jalševčani u to doba bili još uvijek čvrsto ukorijenjeni u svom zavičaju. Ne primjećuje se proces posvemašnjeg napuštanja sela, iseljavanja, odnosno ako se to i događa u pojedinačnim slučajevima, toliko je neznatno da se može zanemariti. Također se ne dešava ni obrnuti proces, tj. nema ni useljavanja stranog življa. Tadašnji popisi stanovništva pokazuje da se ranija homogena nacionalna i vjerska struktura i nadalje ne narušava. I u tom periodu svi su stanovnici bili rimokatolici. Godine 1900. samo dvije osobe (od 691) nisu bile hrvatske nacionalnosti, a 1910. samo jedna; u oba slučaja radi se o Slovencima koji su kao obrađivači kamena i zidari došli u Jalševac po poslu, a zatim se i stalno naselili.

Najveći broj Jalševčana, dakle, još uvijek ostaje na svom »gruntu«, pa se i brakovi sklapaju samo među domaćim stanovništvom. Petogodišnji uzorak pokazuje da je npr. u razdoblju od 1919. do 1924. sklopljeno 80 brakova;

³⁹ Isto, str. 41. Stanje citirano prema Peršiću donekle se razlikuje od danas redigiranih popisa Zavoda za statistiku, kojima se inače služim.

od toga u 30 slučajeva (37,5%) oba su partnera iz Jalševca. Od 33 jalševečke djevojke koje su se udale izvan sela čak ih se 23 udomilo u sela nekadašnje čučerske općine, a 10 u sela susjednih općina. Od 17 nevjesta koje su jalševečki momci doveli u svoje domove 16 ih je iz čučerske župe, a tek jedna iz nedalekog Vugrovca (tabela III). Prema tome, pojava endogamije što smo je uočili u prethodnom periodu nastavlja se s nešto smanjenom intenzivnošću i u prvoj polovici 20. st.

Raspadanje zadruga bez sumnje je pojava koja je izazvala najviše promjena u načinu života. Do procesa dioba tih velikih porodica došlo je prestankom feudalnih odnosa na cijelom širem području, a naročito je bilo intenzivno posljednjih godina 19. st. Stvarna promjena funkcioniranja obiteljskoga života iz zadrugnoga u inokosni nije se svagdje odigrala naglo; negdje je tekla u postupnim fazama. Tako je u mnogim obiteljima najprije bila provedena tzv. tajna dioba; članovi zadruge dogovorili bi se o podjeli nekretнина, ali bi prema vani ostajali na okupu, čak bi i živjeli u istoj kući. A kad je do zakonske diobe i došlo, neke su novostvorene obitelji i dalje funkcionirale kao zadruge. U takvim slučajevima konačni prestanak zadrugnog života zbio se tek 30-ih godina 20. st.

Nekoliko dokumenata koje sam pronašla o diobi zadruge Budak mogu pokazati kako se taj proces odvijao u jednom od jalševečkih zaselaka. U zapisniku o nagodi između Stjepana i Petra Budaka od 23. rujna 1913. među ostalim stoji: »Zadruga Budak potajno je podijeljena prije 40 god. te od poslije svaka loza svoj dio uživa«. To bi moglo značiti da je već 1873. došlo do diobe, premda ovako okruglo nabačen datum ne treba cijeniti kao posve vjerodostojan. U Protokolu uz reambulaciju katastarskog nacrtu iz 1894. još uvijek se iskazuje »zadruga Budak, kbr. 9« kao jedini vlasnik zemljišnog posjeda i zgrada, što znači da je tada ta brojna obitelj prema vani još uvijek fingirala kao jedinstvena zadruga. Budući da se iz spisa razabire da je prvi očevid mjernika bio 1889, a ostali 1892, 1894. i 1902, dok je sudska odluka o provedbi diobe donesena tek 21. rujna 1912, očito je da je proces diobe pred pravnim organima tekao gotovo 20 godina. No kad je dioba napokon i provedena i cijelo imanje razdijeljeno na šest dijelova prema šest loza, od trinaest obitelji, koliko ih je tada nastalo, čak je sedam u zemljišnim knjigama upisano kao nova zadruga, četiri obitelji bile su u suvlasničkom odnosu, a tek dvije su se registrirale kao samovlasnici (dokument 3 i 3a).

Posjed se diobom sve više usitnjavao. Ilustrirat ću to primjerkom Pukleka. U prethodnom razdoblju Tomo P. (kbr. 3) raspolagao je različitim zemljištem u ukupnoj vrijednosti od 8581 hv. Godine 1907. taj je posjed podijeljen između trojice vlasnika, pa je Naco (kbr. 3) posjedovao ukupno 3243 hv, Juro (kbr. 26) 1967 hv, a Petar (kbr. 27) 1794 hv. Osim toga, Naco i Juro imali su još u zajedničkom vlasništvu 661 hv, a Juro i Petar 160 hv. Druga grana Pukleka, što ju je predstavljao Josip (kbr. 4), raspolagala je 1862. posjedom od ukupno 7924 hv. Nakon 45 godina on je podijeljen među četvoricu Pukleka, pa je Pavao (kbr. 4) imao ukupno 1323 hv. Janko (kbr. 28) 1305 hv, Ivan (kbr. 29) 2376 hv, a Stevo (kbr. 30) 1703 hv. Uz to su još Pavao i Janko imali u zajedničkom vlasništvu 216 hv vočnjaka, a sva četvorica nepodijeljeno 262 hv šume. Bez obzira na umanjenost posjeda struktura zem-

ljišta je i nadalje ostala raznolika, tako da se svaki posjed navedenih vlasnika sastojao od oranica, vrtova, voćnjaka, vinograda, pašnjaka i šuma.

Trebalo je tada stići obraditi sve te razbacane parcele, i to u novim okolnostima, kada je čeljadi u kući bilo znatno manje i kada više nije bilo podjele posla po specijalizaciji, kako je to bilo uobičajeno u zadrugama. Neki u tome nisu uspjeli, a i posjed im je bio premalen da im namiri sve potrebe, pa su se morali snalaziti na druge načine. Takav je primjer jedan dio obitelji Škripelja, koji je toliko osiromašio da se Petar Škripelj zaposlio kao sluga kod Franje Majpruza u susjednom Dankovcu. U nagodi što su je 28. prosinca 1912. sklopili Franjini nasljednici Bara Majpruz i Ivan Majpruz, pod točkom 7. doslovce stoji: »Petra Škripelj, koji se već mnogo godina kod naše kuće nalazi, obvezujem se ja i Ivan Majpruz primjereno njegovom staležu do smrti dohraniti, tako, da ću mu ja Bara ud Majpruz dati stan i hranu, te rediti ga i čistiti svaki mjesec od prvoga do petnaestoga, dočim ga je od šesnaestoga do konca svakoga mjeseca dužan uzdržavati hranu i stan mu davati Ivan Majpruz, a Petar Škripelj dužan će biti za vrijeme dok će kod mene biti na stanu i hrani za mene raditi i prevređivati u koliko mu bude moguće, odjeću i obuću za Petra Škripelj dužni smo nabavljati ja Bara ud Majpruz i Ivan Majpruz po polovini«, te dalje »... i napokon istoga za slučaj smrti sa zajedničkim troškom sahraniti dati.«⁴ Sudbina Petra Škripelja konkretan je primjer socijalne diferencijacije i ukazuje na početak procesa raslojavanja, koji je već dohvatio i Jalševac.

Raspadanje prirodne i početak razvoja robne proizvodnje imali su odjeka i u ovom selu. Doduše, poljoprivreda i nadalje ostaje osnovna djelatnost, ali mnogi Jalševčani nastojali su da ostvare i dodatne prilode, prvenstveno baš zbog građnje novih kuća nakon prestanka zajedničkog života u **družinskim izama**. Zagreb, do kojega su dolazili pješke, hodajući 2,5—3 sata (u jednom pravcu), pružao im je šansu. Neki od njih proveli su mnoge svoje dane radeći u Zagrebu za građevinske poduzetnike, poput oca Ivana Pukleka (r. 1912), koji je radio kao **mortaš**. Drugi su pak bili **foringaši**; svojim su kolima s konjskom zapregom prevozili po gradu različite terete. Bila su to uglavnom sezonska ili povremena zanimanja, u kojima su Jalševčani mogli zaraditi nešto novca, a pritom su i nadalje ostajali na svojim posjedima na selu. U promijenjene prilike uključile su se i žene, odnoseći na prodaju u grad prehrambene proizvode. Bila je to dobro poznata i uobičajena slika toga vremena: na zagrebačke tržnice dolazile su seljanke iz okolice — **kumice**, kako ih zvaše građani — odjevene još u domaće ruho i obuvane u opanke, noseći na glavi košare s povrćem, voćem, sirom, maslacem i sl. Da su Jalševčanke u tome sudjelovale, potvrđuje nam opet jedan općinski spis. Riječ je o Odredbi o čistoći na gradskim tržištima od 24. svibnja 1914, s kojom je općinski odbornik iz Jalševca Franjo Budak morao upoznati »područno žiteljstvo« (dokument 4).

Usprkos različitim izvorima novca, unatoč znatno češćim doticajima s gradom, osnovna orijentacija Jalševčana još uvijek je usmjerena prema zem-

⁴ Po pričanju ljudi iz Dankovca Majpruzi su svoje obećanje doista i izvršili i slugu Petra o svom trošku sahranili na čučerskom groblju.

lji. Zemlja je primarna vrijednost, zemlja je pokazatelj bogatstva, i svatko tko može, nastoji da je što više ima. U nedostatku financijskih sredstava služe se mogućnostima što ih nude ekonomski odnosi novoga doba — uzimaju zajmove. Tako je npr. Josip Budak 1910. zatražio (i dobio) od »Sesvetske vjeresijske udruge« zajam od 300 kruna zbog »kupnje grunta«. Grunt i sve oko njega dominantno je u svijesti ovih ljudi. Čak i strahote prvoga svjetskog rata, u kojima su se kao vojnici zatekli i neki od Jalševčana, nisu to potisnule. Vidljivo je to npr. u pismima što ih je u jesen 1916. Stjepan Budak, zatekavši se kao vojnik u Puli, pisao svojoj supruzi Barici. Osim standardnih uvodnih i završnih formula pisma, osim vijesti o svom zdravlju i pozdrava što ih je slao ukućanima i prijateljima, veći dio pisama odnosio se na pitanja ili savjete o gospodarstvu. Tako u listu od 25. 9. 1916. piše: »... i jeste li grožđe pobrali i mošt spravili i kuliko ga je svega skupa i jeste li u mejnše lagve napunili kako sa vam rekeli... dobru zemlju zasejati sa pšenicu i nešto raži samo ju prije namočiti u malo galice... kako je junica jeli je se što pozna prodati je najte ako nije breja ranite do proleča«. Nekoliko dana kasnije, 2. 10., brine se Stjepan: »... ja svašta sajnam pa si mislim kako je sve to blago i cilo gospodarstvo naše«, a u pismu od 4. 10. pita: »jeste li krumpir okopale i kukurizu pobrale i krmu si pripravite«. Iz Budakovih vojničkih pisama može se također uočiti već prije spomenuta pojava o prodaji priroda, u ovom slučaju vina. Tako u listu od 9. 10. piše: »... kuliko ste brale jeste li što prodale i kakva mu je cina. Ako je dobra cina prodajte i to za gotove novce«. Jedan od odraza procesa raslojavanja na selu je i pojava sve češćeg najamnog rada među stanovnicima istoga naselja. Ta se pojava potvrđuje i u jednom od Stjepanovih pisama; on naime savjetuje Barici: »... letinu si svu priberete uzmete težake pa priberete se«.

Sasvim je razumljivo da su u ovakvim prilikama i kontakti s okolinom postali intenzivniji negoli u prethodnom periodu i da Jalševčani nisu živjeli više tako izolirano kao ranije. Ustanovili smo da postoji svakodnevno komuniciranje sa Zagrebom (preko povremenih zapošljavanja muškaraca ili prodajom na tržnicama, u kojoj sudjeluju žene), pa se i dio potreba u kućanstvu tada namiruje kupnjom u gradu; iako — prema kazivanju Jalševčana — još uvijek pretežno kupovinom na zagrebačkim tjednim sajmovima, a manje u trgovinama. Pa ipak utjecaj gradskih načina života na način života ovih seljaka (ovdje prvenstveno mislim na način i kulturu stanovanja) nije bio osobito velik. S druge strane, intenzivniji kontakti ostvaruju se sa seoskim stanovništvom šire regije, u prvom redu sa selima smještenima južnije, u savskoj ravnici. Već je uočeno širenje nekih kulturnih fenomena iz posavskih u ova prigorska sela. Tako je V. Tkalčić ukazao na utjecaj posavske nošnje na odjeću prigorskih seljaka⁴¹, a posavski će se utjecaj naročito odraziti u graditeljstvu.

No svi ti dodiri ostvaruju se neposrednim osobnim kontaktom ljudi, dok su ostali oblici komuniciranja, npr. pisanom riječi, još uvijek ograničeni. Početkom 20. st. pismenost stanovništva je veoma mala. Godine 1900. u Jal-

⁴¹ »Od 'zdola' dobivaju tj. preuzimlju šare za ukras nošnje, poculica i peča«. — V. Tkalčić, *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore*, str. 362.

ševcu čak 83,7⁰/₁₀₀ ljudi (starijih od 6 godina) ne umije ni čitati ni pisati, dok se 10 godina kasnije taj broj smanjuje na 63⁰/₁₀₀ (tabela V). Znatno više analfabeta bilo je među ženama jer se prednost u školovanju davala muškoj djeci. To je i za raniji period primijetio Bogišićev korespondent, koji je na pitanje o oporukama zabilježio: »Ostavljaju... da se koji mladić od svoje otgoji i da na nauke ide«. ⁴²

Izgled naselja (1900 — 1945)

I u ovom periodu u Jalševcu se još nazire rastrkani tip naselja. Niz zaselaka od kojih se sastojalo selo i nadalje su posjedi istih porodica i nose ista imena: Pukleki, Hađuri, Budaki, Vugleki, Prešci, Svibovci, Markovići, Trupeljaki. Izuzetak su Tulani, koji se na reambuliranom katastarskom nacrtu iz 1894. više ne spominju, a na njihovim posjedima pojavljuje se obitelj Špoljarinec. ⁴³

Promjene koje su se u naselju zbile u ovom periodu mogu se sažeti u tri pojave:

- interpoliranje novih objekata na površini stare okućnice, što je dovelo do znatnije zbijenosti zaselaka;
- građenje objekata na novim, dotad nenaseljenim površinama, na periferiji starih selišta, što je dovelo do međusobnih približavanja nekih zaselaka;
- prvi primjeri naseljavanja uz glavnu cestu, kao početak tendencije približavanja prometnoj arteriji, boljoj vezi s okolicom i Zagrebom, pa time i manjoj izoliranosti sela.

Pojava što smo je označili točkom 1. neposredna je posljedica prestanka zadružnog života. Uporedo s provedbom diobe zemlje članovi obiteljskih zadruga podijelili su i sve zgrade. ⁴⁴ Nakon dugogodišnjeg zajedničkog života i stanovanja u **družinskim izama**, većina novonastalih inokosnih obitelji želi živjeti u vlastitoj zgradi. Na zajedničkom — ranije prostranom — dvorištu podižu tada dosta novih zgrada za stanovanje, koje su smještene jedna blizu druge. Od nekadašnjeg jednog do dva gospodarstva što su činila zaselak nastaju relativno gusto zbijena selišta. Od postojeće 22 kuće godine 1866. taj se broj već 1900. popeo na 124, a naročito je intenzivno građenje u vremenu 1920—1940. Primjeri interpolacija zgrada na starom **fundušu** očit su kod Hađura, Vugleka, Pukleka, Prežaca i dr.

Do druge je pojave došlo zbog toga što je površina starog **funduša** postala pretijesnom za sve zgrade koje su pojedine obitelji željele podići, pa

⁴² V. Bogišić, **Zbornik sadašnjih pravnih običaja**, str. 362.

⁴³ Među današnjim Špoljarincima postoji predaja o tome da se njihov predak priženio obitelji Tulana, koja više nije imala muške potomke. Sasvim je palo u zaborav odakle je taj Špoljarinec bio rodom.

⁴⁴ U dokumentu o diobi zadruge Budak stoji: »... zgrade i pokretne razdiele među sobom«, dakle dogovorom, bez posredstva sa strane.

im nije preostalo drugo nego da nasele dotad nenastanjene površine. Pritom su za nove okućnice birali najčešće parcele koje su bile ili pašnjaci ili šikare, dakle manje kvalitetno tlo, dok tla pod oranicama ili vinogradima većinom nisu naseljavali. Najizrazitiji takav primjer su Budaki, čijih je šest loza nakon diobe počelo naseljavati i neposrednu okolicu dvorišta stare kuće br. 9. Time nisu samo znatno povećali naseljenu površinu zaseoka Budaki, već su se približili s jedne strane Vuglekima, a s druge — također proširenim — Špoljarincima. Na taj su se način ta tri ranije odvojena zaseoka stopila u jedinstvenu cjelinu, a znatno se smanjila udaljenost i prema četvrtom zaseoku Prežaca (slika 19).

No nekolicina je Jalševčana ocijenila da stanovanje uz glavnu cestu ili u njenoj neposrednoj blizini može u novonastalim prilikama značiti prednost koju treba iskoristiti. Prvi se na taj korak odlučio Marko Prežec, koji je 1922. svoju dvije godine ranije sagrađenu drvenu kuću na starom **fundušu** u Prešcima rastavio na pojedine dijelove, prenio na parcelu šikare nedaleko glavne ceste⁴⁵ i ponovo sastavio. Na susjednu parcelu doselio se 1937. Franjo Budak, pa su se ta dva gospodarstva pridružila Puklekima, koji se također počinju širiti prema cesti. I Škripeli su napustili dotadašnji **funduš** i prvi se preselili tik uz glavnu cestu.

Desio se još jedan, za naselje važan događaj. Godine 1933. sagradila je obitelj Sruk (iz Čučerja) novu kuću uz cestu i u njoj otvorila gostionicu i trgovinu mješovitom robom. Time su Jalševčani prvi put mogli dio svojih potreba — šećer, sol, ulje, petrolej i sl. — namiriti napokon i na području svoga sela, a i dio teško zarađenog novca ostaviti u Srukovoj gostionici. Time je Jalševac dobio dva prostora koji nemaju, kao svi dotadašnji, stambeno-gospodarsku funkciju, već predstavljaju mjesta razmjene dobara, odnosno mjesta okupljanja ljudi.

Oblikovanje okućnice (1900 — 1945)

Život u malim inokosnim obiteljima, prema nekadašnjem u velikim združnim porodicama, odrazio se i u oblikovanju okućnice. S jedne je strane, kako je već bilo spomenuto i ilustrirano, obitelj raspolagala znatno manjim posjedom; stoga su i gospodarski objekti bili manjih zapremnina. U onim zaseocima gdje su nove obitelji ostale stanovati na starom **fundušu**, smanjila se dvorišna površina, koja je samim tim uvjetovala smanjenje ili broja ili veličine gospodarskih zgrada. Za ilustraciju neka posluži primjer Hađura, koji su 1862. raspolagali u zajedničkom vlasništvu dvorištem površine 1563 hv, a godine 1907. pojedini nasljednici posjeduju ove dvorišne površine: Grga (kbr. 5) — 85 hv, Pavao (kbr. 32) — 140 hv, Marko (kbr. 33) — 151 hv, Franjo (kbr. 7) — 136 hv, Janko (kbr. 34) — 70 hv, Ivan (kbr. 31) — 95 hv, Stevo (kbr. 37) — 109 hv, Naco (kbr. 35) — 56 hv, Franca (kbr. 6) — 130 hv i Pavao (kbr. 36) — 46 hv.

⁴⁵ Na katastarskom nacrtu čestica 3653.

Odsutnost standardnog rasporeda smještaja gospodarskih zgrada što smo je ustanovili u prethodnom razdoblju ostaje kao značajka u oblikovanju okućnice i u ovom periodu. Čak se i potencira u recentno zbijenim zaseocima. U njima nema ograđenih dvorišta i svatko podiže staju ili svinjac gdje mu odgovara, odnosno na parceli kojom nakon diobe raspolaže. Nešto je pravilniji i lakše uočljiviji raspored na onim kućištimama koja su u tom periodu nastala na dotada nenaseljenim površinama. Takvo je npr. gospodarstvo Bare i Gašpara Pukleka (današnji br. 2), koji su se 1914. preselili na parcelu s južne strane puta što vodi kraj zaseoka Pukleki. Na novom kućištu podigli su nasuprot stambenoj zgradi staju sa sjenikom, uz koju je neograđena gnojnica, i sušu u obliku nadstrešnice. Između ta dva objekta stoji još zgrada s krušnom peći — **kuvarna**, te svinjac s kokošinjcem, a na kraju dvorišta prema cesti koš za kukuruz (slika 20A). Drugi je primjer gospodarstvo Tome Budaka (današnji broj 66), smješteno na izrazitoj padini tla pokraj puta, čime je razina kata te jednokatne kuće dovedena u razinu ceste. U istom pravcu s kućom je zgrada u kojoj je bila vinska preša, a između njih je u obliku nadstrešnice prostor za drva. I ovdje je nasuprot kući staja sa sjenikom, a između njih svinjac s kokošinjcem i **kuruznjak** (slika 20 B).

Staje kombinirane sa sjenicima i sušama ostaju i nadalje objekti što se nalaze na svakom kućištu, ali su u većini slučajeva manjih dimenzija od ranijih. I nadalje su građene od drvenog materijala, piljenih dasaka, a katkad su i zidane od klesanog kamena, vezanog žbukom. Druga neophodna zgrada i u ovom je vremenu **kotec s kurnjakom**, drven, često i ukrašen rezbarijama na zabatnim gredama, posve u stilu tadašnjeg urešavanja zgrada (slika 21). Sušnice za voće sasvim su nestale. **Kuvarne** se još gdje gdje zadržavaju u starom obliku ili se preoblikuju tako da se više ne grade kao posebne zgrade, već se podižu samo krušne peći. Po pripovijedanju Franje Prežeca, takvu bi peć umjeli sagraditi sami ljudi u selu, bez pomoći izvana. Domaćin na čijem su je dvorištu gradili pripremio bi kamenje za temelj, jasenove prutove i elastične gužve za gradnju skeleta, te ilovaču, pšeničnu pljevu i kudjelju za zid peći. Ujutro bi se skupila po petorica ljudi i sazidala kameni temelj u visini do 75 cm (površine 150 × 200 cm). Od savijenih prutova, **lugova**, i gužvi, **trti**, oblikovali bi korpus peći, **hrušt**. Pripremljenu zemlju nakvasili bi vodom, pomiješali s pljevom i kudjeljom, pa zatim 2—3 sata mijesili bosim nogama. Kad je ilovača postala dovoljno kruta, rukama bi oblikovali hljebove i zidali ih uz **hrušt**, ostavljajući s prednje strane otvor, **vustje**. Cijeli posao morao je toga dana biti i završen. Uveče bi u novoj peći zapalili jaku vatru, od koje je izgorjela drvena konstrukcija, a ilovača se uslijed gubitka vlage pretvorila u čvrstu i zvonku stijenu.

Preinaku je doživio i koš za spremanje kukuruza. Eliptične koševe od pletera sasvim su prestali graditi; tadašnji su pravokutna tlocrta, građeni od okomito složenih četvrtastih motki, **letvi** (slika 22).

Većina je gospodarskih objekata još uvijek od drvene građe, koja je u to vrijeme imala izrazitu prednost. Živjelo se, naime, u prilikama kad je — po diobi — nastalo mnogo novih domaćinstava; sva su ona za normalno odvijanje gospodarskih poslova odmah trebala i sve gospodarske objekte. Kako nisu svi bili u mogućnosti da istoga časa sagrade nove zgrade, mnogi od Jal-

ševčana rješavali su to tako da su u drugim selima kupovali već sagrađeni drveni objekt, rastavili ga, prenijeli na svoj posjed i tu ponovo sastavili. Tako su npr. **štatelj** sagrađen u Vidovcu još 1896. preselili 1916. na dvorište kuće br. 71 u Budakima (slika 23). Preseljenim objektima katkada su mijenjali primarnu funkciju. O tome svjedoči zgrada u Puklekima koju Stjepan Puklek (r. 1904) danas upotrebljava kao staju, premda je prvotno bila klijet koju je njegov otac preselio iz vinograda.

I u ovom razdoblju ima klijeti, rastrkanih po brežuljcima, istih građevinskih oznaka i iste namjene kao i ranije. Sada su u inokosnom vlasništvu. Prilikom dijeljenja nastojali su da svaka novoosnovana obitelj dobije po jednu klijet. Ipak je bilo porodica koje je nisu naslijedile, a bile su odveć siromašne da sagrađe novu (poput obitelji oca Franje Prežeca (r. 1920). I u posjedovanju ili neposjedovanju klijeti pokazuju se, među ostalim, imovinske nejednakosti između pojedinih obitelji.

Puklekov mlin i nadalje je kloparao i mljeo na Čučerskom potoku, samo pod novim pokrivačem. Drvene tesane **šindule** krova zamijenili su novim crijepom.

Veliki gospodarski objekti kakve su ranije podizali na periferiji zaseoka više nisu bili potrebni, pa u tom razdoblju iščezavaju.

Stambene zgrade (1900 — 1945)

Stambeni objekti izgrađeni u ovom vremenu svojom veličinom i opreom dosta jasno pokazuju različite imovinske mogućnosti tadašnjih jalševčkih obitelji. Ilustrirat će to s nekoliko primjera kuća nastalih u približno istom vremenu. Čak tri od četiri navedene kuće podignute su na padini tla, tj. djelomično su katnice. Takav način gradnje, što smo ga već konstatirali za prethodno razdoblje, nastavlja se i u ovo doba.

Najskromnije je oblikovana kuća iz 1925, u kojoj živi Luka Špoljarinec (r. 1900). Površina što je zauzima iznosi svega $5 \times 4,5$ m. Donji joj je dio zidan od kamena, a gornji od tesanih planjaka, vezanih u ugao otesanih stranica. Krov je na dvije strehe; bio je pokriven slamom i nema dimnjaka. Donji zidani prostor služio je kao spremište (**pemnica**), dok je gornji za stanovanje. Sastojao se od samo jedne prostorije, u koju se ulazilo s nešto uzdignute platforme. U toj iži s dva mala prozora na zidu nasuprot vrata, obavljale su se sve funkcije svakodnevnog života: ovdje se pripremala hrana na peći u kutu, ovdje se jelo, spavalo, umivalo i obavljali se sitni poslovi. S vanjske stražnje strane kuće ulazilo se ljestvama na tavan, koji je također služio kao spremište (slika 24).

Drugi primjer predstavlja kuća Jane Vuglek r. Budak (r. 1909) u Vuglekima br. 49. Ona je, poput prethodne, polukatnica. Donji joj je dio također od kamena, a gornji djelomično zidan, a djelomično od planjaka. Razlikuje se u veličini tlocrta, jer zauzima površinu $11 \times 4,5$ m. Sastoji se od dvije prostorije. Kuhinja je smještena u zidanom dijelu, a soba u drvenom (slika 25 i 26). Čini se da je u tom razdoblju najveći broj Jalševčana stanovao upravo u takvim kućama kojima se stambeni dio sastojao od dvije prostorije.

Treći je primjer zgrada s tri prostorije u stambenom dijelu. Riječ je o već spominjanoj kući, nastaloj 1920. u Prešcima, a preseljenoj 1922. na novu lokaciju u Pukleke br. 1. U njoj danas živi Preščev zet Stjepan Budak (r. 1909). Površinom je manja od Vuglebove (7,30 × 4,50 m). Prizemni joj je dio komponiran jednako kao u dva dosad spomenuta primjera. Stambena razina kuće sastoji se od manje ulazne prostorije, **gajnka**, veće prostorije, **iže**, i manje, **komore**. **Komora** je služila kao spavaonica starom Prežecu, dok je u **iži** spavao Stjepan sa ženom i dvoje djece. Istovremeno je **iža** imala i funkciju kuhinje i prostorije za dnevni boravak (slika 26 i 27).

Četvrti je primjer iz Budaka. To je kuća nastala upravo u jezgri stare zadruge, na mjestu nekadašnje **družinske iže** br. 9. Staru su kuću nasljednici 1922. srušili i na njezinu mjestu podigli dvije nove, od kojih je jedna (br. 61) završena 1924, a druga (br. 60) 1926. g. Izabrala sam za ilustraciju kuću br. 61, u kojoj živi Marko Budak (r. 1925), jer je do danas sačuvana u izvornom obliku. Od dosadašnjih primjera razlikuje se u prvom redu po tome što je potpuna katnica. Osnovni joj tlocrt zadržava podjelu na dva dijela, i to u onom nerazvijenom obliku kad se cirkulacija ukućana ne odvija iz prostorije u prostoriju, već se u svaku prostoriju ulazi izvana. Na kat vode vanjske stepenice, koje završavaju izbočenim, zatvorenim trijemom, tzv. **politanom**, **palotanom**. Iz njega se ulazi u obje sobe na katu. Takvo građevinsko rješenje, s vanjskim stepenicama i izbočenim **politanom** koji počiva na dva stupa (**faleri**), nalazi se na svim kućama na kat, pa je karakteristična oznaka stanova imućnijih obitelji. Prizemni dio zgrade građen je od pomnije obrađenog i ožbukano kamena, a kat od greda. Dvostrešni krov pokriven je crijepom što su ga Budaki u vrijeme gradnje kupili na Zagrebačkoj ciglani, ali je također bez dimnjaka. Prizemne prostorije zauzima ostava, **plemnica** (s podom od nabijene zemlje) i **iža**, koja ima namjenu kuhinje i prostorije za dnevni boravak (s drvenim podom). Na katu su dvije sobe za spavanje, **komore** (koje nisu bile grijane) (slika 28, 29 i 30).

Osim kuća koje su nastale u tom razdoblju ima — kao i kod gospodarskih objekata — stanova starijeg postanja, koji su preseljeni u Jalševac u tom vremenu. Zanimljiv je primjer kuće iz Trupeljaka koju su s njezina primarnog mjesta najprije preselili na novu lokaciju u samim Trupeljakima, a zatim je 1934. g. drugi puta preselili; sada stoji u Budakima br. 28. Osim seljenja stambenih objekata unutar jalševčkog teritorija bilo je i slučajeva (ne samo u Jalševcu, nego i u cijelom širem prigorskom području) da su kupovali drvene kuće u nizinskim posavskim selima, čiji su dotadašnji vlasnici u to vrijeme već podizali moderne zgrade od opeka.

U toj situaciji heterogenog imovinskog stanja Jalševčana našlo se i takvih domaćinstava koja nisu bila u stanju da sagrađe ili presele kupljenu kuću. Neki od njih snalazili su se na taj način da su adaptirali gospodarske objekte. Takav je primjer kuća u kojoj živi Marica Špoljarinec r. Mihovec (r. 1898). Njen današnji stan prvotno je bila klijet. G. 1928, kad je zasnovala brak, njen pokojni suprug je preselio klijet iz gorica. O praksi rastavljanja i ponovnog sastavljanja drvenih zgrada svjedoči i kuća u Prešcima (br. 167), na čijim se planjkama još razabiru oznake za montiranje (slika 31).

Bez obzira na različit volumen i raznolikost tlocrta, kod svih se stambenih objekata primjećuje nekoliko zajedničkih oznaka građenja, različitih od ranijih. Tadašnji su graditelji očito poslušali naredbu iz 1906, pa kamene dijelove kuća ne zidaju više od »zločestoga« lapora suhozidom. Sada su to solidni zidovi oklesanog i žbukom vezanog tvrdog kamena. Također više nema tesanih poluoblica, već upotrebljavaju piljene daske, koje užljebljuju u vertikalno postavljene grede, tzv. **poberuhe** (slika 24). Na uglovima su planjke vezane u obliku lastinog repa i ulagane tako da ne prelaze ravninu zida. Tako oblikovan ugao u selu nazivaju **nemški vugel** (slika 24). Izrazita značajka je obilje ukrasa. Ukrašene površine nalaze se najčešće na vjenčanicama, **poberuhima**, doprozornicima, dovratnicima i zabatima (koji su umjesto ranijeg načina oblikovanja pleterom građeni od okomito uloženih dasaka). Ukrasi su izvedeni pretežno tehnikom na proboj i rovašenjem. Većinom su to geometrijski ornamenti. Kao najčešći motiv javlja se romb, dok su stilizirani biljni motivi, likovi posuda, srca i sl. rjeđi. Ponegdje se rovašeni ukras dopunjuje još bojenjem. I rozeta je bila omiljeni motiv. Nalazila se obično na kraju vjenčanice, rovašena, ili na sredini zabata, izvedena tehnikom na proboj. Bilo je uobičajeno da se na gornjim dijelovima fasada ispisuje godina gradnje i različiti natpisi. Npr. na **palotanu** kuće br. 51 u Vuglekima stoji: **Vuglek Đuro i sin Stjepan**, a na zabatnoj strani kuće: **kućegospodari — 1939 — Đuro i Anastazija Vuglek** (slika 29). Natpis na kući br. 60 u Budakima glasi: **Nikola i Jana Budak — Bok poživje kućevlasnika — Budak Tomo i Bara i čerka Marica**. Na nekim se zgradama vide i plastično oblikovani ukrasi na doprozornicima i dovratnicima, dok su plohe vrata ponekad oblikovane dekorativno sastavljenim daščicama. To likovno izražavanje — na koje nailazimo i na siromašnijim ili bogatijim kućama i na gospodarskim zgradama — skladno se uklapa u cjelokupno arhitektonsko oblikovanje objekta. Te »nacifrane« zgrade suvremena gradskog promatrača, zasićenog betonskom monotonijom, na neki način razvedruju i razgaljuju.

Promjena prema prethodnom razdoblju primjećuje se i u odnosu na izvođače stambenih objekata. Rijetki su slučajevi da Jalševčani sami, zajedničkim radom obitelji i susjeda grade svoje kuće, kako se to činilo nekada. Sada je gradnja povjerena specijaliziranim majstorima. Kao obrađivači kamena najčešće se pojavljuju Slovenci.⁴⁶ Tesari ili **cimermani** — kako ih Jalševčani zovu — dolaze iz šire okolice. Suvremenik najintenzivnije gradnje V. Tkalčić piše 1925. g. da su u Prigorje dolazili tesari iz Posavine, koji su tako prenosili i način i stil gradnje posavskih kuća.⁴⁷ Taj se stil naročito ispoljuje u tehnici i motivu ukrasa. Stariji Jalševčani kazivali su da su vješti **cimermani** potjecali i iz Vidovca, podsljemenskog sela, smještenog sjeverozapadno od Jalševca. Vidovčani su bili poznati kao osobito vješti majstori obrade drva, a naročito kao izrađivači drvenih igračkaka. Usprkos znatnom udjelu stranih majstora, koji su radili za novac, očekivala sam da se i u ovom periodu zadržao običaj besplatne uzajamne pomoći prilikom građenja kuća.

⁴⁶ Spominju se čak poimenično slovenski zidari Nagličići, koji su se kasnije i naselili u Donjem Jalševcu.

⁴⁷ V. Tkalčić, **Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore**, str. 18.

Ali svi su kazivači izjavljivali da su takvu praksu u selu sasvim napustili. Svakom tko je pri gradnji sudjelovao, bio rođak ili susjed, vlasnik je morao platiti. U jednom starijem slučaju — radilo se o preseljenju kuće Gašpara Pukleka 1914. g. — vlasnici su se sudionicima u gradnji odužili tako da su im vrijednost posla odradili kao težaci na zemlji. U svim ostalim slučajevima svaki učinjeni posao isplatili su novcem. I ova je pojava jedan od indikatora promjena što su se zbile u društvenom životu Jalševca. Ona pokazuje koliko su olabavili porodični i susjedski kontakti i u kojoj su mjeri nazori robno-novčane privrede uhvatili korijena i u ovom prigorskom selu.

U unutrašnjem namještaju i uređenju prostorija također ima promjena. Najkrupnija od njih nastaje uslijed nestanka otvorenih ognjišta, koja od zadnjih desetljeća prošloga stoljeća pomalo iščezavaju iz kuća. Stara crna, začađena **kuvarna** nestaje. Istodobno dotadašnja prostorija za dnevni boravak i spavanje — **iža** — dobiva time još jednu namjenu: i prostorije u kojoj se priprema jelo. U starim, još očuvanim kućama **kuvarnu** pretvaraju u ostavu, **komorku**, kako se to može razabrati npr. u kući Pavla Hađura iz 1866. (danas adaptiranoj) ili Miđe Budaka iz 1906. (danas nenaseljenoj). U iži grade zidani štednjak od keramičkih pločica, tzv. **peć od kalnakov** ili imućniji kupuju u Zagrebu metalne štednjake. I u vojničkom pismu Stjepana Budaka od 11. listopada 1916. stoji: »... i molim te Draga jesteli šparet kupili da nebude vam zima«. **Iža**, koju sad već zovu **kuhna**, zadržava isti raspored namještaja kao i ranije. Nasuprot peći (ili **šparetu**) je stol s klupama. U iži ostaje i **postelja** u kojoj obično spavaju stari. Kraj štednjaka je polica za suđe, **stelaža**, te **škaf** s vodom. Za sušenje opranog suđa služi deblja grana s nizom ograna, koja stoji na dvorištu pokraj kuće, zabodena u tlo, a zovu je **suver** ili **suher**.

Prema pravilima kućnog ponašanja svi su obroci bili zajednički. Bila je to skromna, gotovo oskudna prehrana. Po pričanju Ane Puklek r. Puklek (1917) doručkovali bi oko 9 sati ujutro, pošto bi se vratili s paše. Jutarnji se obrok sastojao od žganaca s mlijekom ili sirutkom ili juhe sa zaprškom (**ajnprenjuha**). Oko 13 sati bio bi ručak, **obed**, koji se sastojao od variva i — samo ponekad — mesa. Zimi bi večeralj oko 19 sati, a ljeti oko 20 sati, i tada bi obično jeli ili ostatke ručka ili pečeni krumpir sa salatam.

Druga stambena prostorija, soba, dobiva sad samo funkciju mjesta za spavanje i pohranu ruha. Umjesto ranijih škrinja od utorenih dasaka s poklopcem u obliku sarkofaga sada odjeću spremaju u komode stolarske izrade, tzv. **ladice**. Tu se nalaze i dječje kolijevke, **zibače**. Od 30-tih godina u imućnijim obiteljima pojavljuje se namještaj građanskog stila. To su klasične spavaće sobe, što se sastoje od dva kreveta smještena jedan uz drugi, dva noćna ormarića, dva veća ormara, stolića s ogledalom, manjeg stola i stolica s naslonom. Bio je to miraz (**dot**) što su ga imućnije nevjeste s neskrivenim ponosom donosile u mladoženjin dom. Premda po građanskom uzoru, u najvećem broju slučajeva takav su namještaj proizvodili seoski obrtnici. Tako je npr. spavaću sobu Elizabete (r. 1921) i Franje (r. 1913) Špoljarinca izradio 1938. stolar u nedalekoj Kašini.

Unošenje namještaja građanske spavaće sobe, što je u većini kuća bilo sukladno s istovremenim znatnim smanjenjem članova domaćinstva, izazvalo

je poremetnju u dosadašnjim navikama. Do toga vremena bilo je, naime, uobičajeno da, gotovo bez izuzetka, u jednom krevetu spava po dvoje ljudi — bračni par, sestre, braća.⁴⁸ Novim rasporedom namještaja — krevet uz krevet — počinje se postepeno uvoditi običaj da svaka osoba spava na svom ležaju, iako ni do danas nije posve napuštena ranija praksa.

Osobna i opća higijena ostala je na niskom stupnju. Kako se iz predočenih tlocrta kuća može razabrati, ni tada nije u stanovima bilo posebne prostorije za održavanje osobne higijene. Umivalo se u kuhinji ili u **gajniku**, gdje je stajala **vudrica** s vodom, ručnik i sapun domaće proizvodnje. Potrošnja kupovnog toaletnog sapuna nije bila uobičajena. U većini domaćinstava staje i voćnjaci i nadalje su služili kao zahodi. Gdje se u tom periodu pojavljuju i prvi objekti te namjene. To su drvene zgradice s drvenim uređajem, bez septičke jame, a podižu ih najčešće pokraj staje i gnojnice. Tako je, npr. Pavao Hađur prvi u svom zaseoku sagradio **za'od** 1933. g.

U snabdijevanju vodom također nema većih promjena. U većini kuća vodu donose s izvora. Tek nekolicina domaćinstava iskopala je bunare.

Uzmemo li i sada smrtnost djece kao pokazatelja opće razine higijenskih i zdravstvenih prilika (a i u ovom razdoblju svi su porodi obavljani kod kuće), vidimo da je ona još uvijek visoka. Od 154 umrlih u petogodišnjem razdoblju 1919—1924. 55 je dojenčadi, a 38 djece do 7 godina, tj. ukupno 60,4% pokojnika čine djeca (tabela IV).

Što se tiče provođenja slobodnog vremena, nedjeljni je odlazak **k maši** u Čučerje i nadalje najčešći oblik redovnih »izlazaka« i mogućnosti sastajanja ljudi, koji se osobito pojačava na crkvene blagdane, proštenja i sl. No kazivači spominju još jedan oblik susretanja, koji jednostavno nazivaju **išlo se na mužiku**. Neke imućnije obitelji, koje su stanovale u prostranijim kućama, priređivale bi od vremena do vremena kućna sijela na koja bi pozivali i svirače. Bili su to amaterski ansambli iz vlastitog ili susjednih sela, koji su svirkom zabavljali prisutne domaćine, njihove prijatelje i susjede. Sastajanje na svadbama i drugim prilikama sličnog karaktera također se nastavlja. Novo je mjesto Srukova gostionica, u kojoj se susretao u prvom redu muški dio stanovništva. Žene u pravilu nisu tamo odlazile. Stara navika sastajanja po klijetima zadržana je i u ovom razdoblju.

* * *

Kao bitne oznake za taj period istakla bih ove općenite pojave:

— Jalševac je i u prvoj polovici 20. st. ostao u prvom redu agrarno naselje. Doduše, nije bio više tako izoliran kao prije; naziru se počeci otvaranja prema okolini i približavanja naselja prometnicama. Ipak je još uvijek selo u znatnoj mjeri okrenuto sebi i orijentirano na vlastite snage. Još je mjesto u kojemu njegovi stanovnici mogu zadovoljiti veći broj osnovnih potreba, iako se nekim potrošnim dobrima sada snabdijevaju i u Zagrebu.

⁴⁸ Ako se radilo o bračnom paru, tada je nerijetko u krevetu spavalo i dijete koje je preraslo kolijevku.

- Stanovanje i stambena kultura kod pretežnog broja stanovnika zadržavaju skromnu razinu. Kuća je čvrsto uklopljena u proces primarne proizvodnje, u poljoprivredu. Smještena je na posjedu ili u njegovoj blizini, a konstruirana tako da zadovoljava gospodarske potrebe.
- Stan je mjesto dolazanja na svijet i odlazanja s njega, poprište rađanja, rasta, umiranja i odvijanja svih važnih životnih manifestacija. Osnovna mu je značajka stroga funkcionalnost i još uvijek minimalni odgovor na temeljne potrebe života. Iskorištenost prostora je izrazito racionalna; graniči gotovo s tijesnošću. Opremljenost unutrašnjosti također je strogo namjenska, a inventar lišen bilo kakve raskoši ili suvišnosti, označen tek minimalnom udobnošću.

IV. DVADESETO STOLJEĆE — DRUGA POLOVICA

Opće značajke

U ovoj prilici nije potrebno opširno govoriti o promjenama koje su se u periodu poslije drugoga svjetskog rata desile u Zagrebu. Kao i u cijeloj zemlji, napose u urbanim aglomeracijama, i u Zagrebu je razvitak u svim područjima društvenog i privrednog života bio snažan i mnogostruk, a tempo razvoja brži nego ikad. Ovdje ću istaknuti samo one činjenice koje držim relevantnima za tok transformacija u Jalševcu. Jedna od njih je izrazit razvoj industrijske privrede, što implicira znatno povećanje novih radnih mjesta, a time i veću mogućnost zapošljavanja prigradskog stanovništva. Za ilustraciju toga porasta neka posluži podatak da je 1955. u zagrebačkoj industriji bilo zaposleno oko 57.000 radnika, a već 10 godina kasnije u 138 industrijskih poduzeća radi oko 100.000 osoba.⁴⁹ Slično je i u drugim djelatnostima.

Druga pojava uvjetovana je demografskim porastom Zagreba. On je napredovao takvim tempom da se broj stanovnika iz godine 1948. (281.165) do 1971. udvostručio (566.224) (tabela I). Takav je porast izazvao širenje naseljenog prostora, pa je teritorij grada, koji je 1945. zauzimao 75 km², narastao na 210 km.⁵⁰ Sagrađeno je oko 100.000 novih stanova, što u nekadašnjim periferijskim četvrtima, što na novim proširenim gradskim prostorima. Grad je prekoračio Savu i proširio se na jug, ali se istovremeno širi i u svim ostalim pravcima. U tom nezadrživom napredovanju »progutao« je niz najbližih sela smještenih na sjevernim padinama Medvednice. Vrapče, Mikulići, Sestine, Gračani, Remete — do rata još agrarna naselja — sada su integralni dio Zagreba; pritom i predjeli gdje je privatna stambena gradnja imala najveći zamah.

Poboljšane su i modernizirane sve prometnice. Dobrom mrežom redovnih prigradskih autobusnih linija grad se čvrsto povezao s okolicom.

⁴⁹ I. Kampuš — I. Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, str. 226.

⁵⁰ Isto, str. 237.

Tako se u poslijeratnom periodu Zagreb i prostorno i prometno približio Jalševcu.

Nakon rata, u kojem su i Jalševčani dali svoj obol u ljudskim žrtvama, život stanovništva, odnosno jednog njegova dijela, počeo je poprimiti nove oblike. Pođimo redom.

Demografski rast stanovništva u periodu od 1948. do 1971. nešto je manji nego u ranijim razdobljima (tabela I). Ipak se u Jalševcu ne mogu primijetiti znakovi depopulacije, pojave što je inače uzela velikog maha u seoskim naseljima Hrvatske u poslijeratnom periodu. Dobra saobraćajna povezanost Jalševca sa Zagrebom, mogućnost ostvarivanja relativno brze i udobne dnevne migracije nesumnjivo je jedan od razloga demografske stabilnosti ovog naselja. Čini se da su i perspektive u tom smislu povoljne. To se može zaključiti iz pozitivne dobne strukture kakva je za Jalševac utvrđena 1971. g.⁵¹

STANOVNIŠTVO JALŠEVCA PREMA DOBI, 1971. GODINE

0— 9 godina	100	13,6%
10—19	91	12,3%
20—29 „	103	14,0%
30—39 „	135	18,4%
40—49 „	109	14,8%
50—59 „	73	9,4%
60—69 „	82	11,2%
70 i više	43	5,8%
U K U P N O	736	100,0%

Ravnomjerna zastupljenost svih dobnih struktura ukazuje na to da Jalševac ne stari, kako se to inače primjećuje u mnogim seoskim naseljima Hrvatske.

Dalje se može opaziti da je stanovništvo tog prigrorskog sela prema različajnosti još uvijek u većoj mjeri homogeno. Godine 1971. 76,2% ukupnog stanovništva činili su starosjedioci, a 12,7% ljudi doseljeno je u Jalševac iz sela iste općine (što je približni kvantum doseljenika dovedenih bračnim vezama ustanovljen već i u ranijim razdobljima). Doseljenici iz drugih općina Hrvatske činili su 9,6%, u ukupnom stanovništvu, a svega je 0,5% (tj. 4 osobe) doseljenika doselilo iz drugih republika. Nacionalna struktura ostala je nepromijenjena: 99,3% stanovnika su Hrvati, 0,4% (tj. 3 osobe) su Makedonci, a 0,3% (tj. 2 osobe) su Srbi. Simptomatično je da veći broj doseljenika potječe iz seoskih sredina (61,6%), a znatno manji iz mješovitog ili gradskog naselja (18,7%).

⁵¹ Izvori za ovu i sve ostale tabele navedeni su na str. 146.

Sklapanje bračnih veza, uzmemo li kao tipičan nasumce odabran petogodišnji uzorak 1960—1965, pokazuje neke nove pojave. Broj brakova u kojima oba partnera potječu iz Jalševca smanjuje se u odnosu na ranija razdoblja (tabela III). Jalševčanke se u većem broju nego ranije udaju u Zagreb. Tako se od 18 nevjesta udatih izvan Jalševca udajom preselio u Zagreb 8 (44%). Od toga ih je pet pošlo za manuelne radnike, jedna za konduktera, a dvije za zemljoradnike. Novost je i to da se djevojke udaju u udaljena mjesta, npr. u Novu Gradišku ili Krapinu. Od tri nevjeste što su se iz udaljenih mjesta (u ovom slučaju iz okolice Bjelovara i okolice Osijeka) udale u Jalševac, sve su tri po zanimanju radnice, a bračni su im drugovi: manualni radnik, soboslikar, službenik.

Cijela ova situacija potvrđuje očekivanu pojavu da je endogamija uobičajena u prvom redu među agrarnim stanovništvom. Kako izvori prihoda postaju drugačiji, kako se mijenja profesionalni profil pojedinaca, što uzrokuje drugačije oblike svakodnevnog života, širi prostor kretanja, veću mogućnost sastajanja, tako se rastače ta dotada raširena praksa povezivanja osoba (i imutka) brakom supružnika prvenstveno s užega teritorija.

Povećana mobilnost Jalševčana (kao i uklapanje u neka od općih zbivanja ovoga vremena) odražava se i u odlazanju jednog dijela stanovništva na privremeni rad u inozemstvo. Prema evidenciji iz 1971. g. na radu izvan zemlje boravilo je oko 10% od ukupnog stanovništva. Gleda li se prema domaćinstvima, tada 20,5% domaćinstava imaju članove zaposlene u inozemstvu. Od toga u 24 domaćinstva radi izvan zemlje po jedan član, u 30 domaćinstava po dva člana, a u jednom po tri ili više članova.⁵² Pojava odlazanja Jalševčana na privremeni rad izvan zemlje imala je izrazite posljedice u gradnji stanova.

Evidentna je transformacija porodice. Ne samo da su zadruge potpuno iščezle već su se obitelji toliko smanjile da se gotovo može kazati da Jalševčani žive u nuklearnim obiteljima. Veličina obitelji prema broju članova u neprestanom je padu: 1948. g. prosječno se domaćinstvo sastojalo od 4,1 člana, a 1971. od 3,1 člana (tabela II). Najbrojnija su dvočlana i tročlana domaćinstva; slijede ih kućanstva s četiri člana, a na 4. mjestu nalazimo jednočlana domaćinstva (tabela IIa). U ovom posljednjem podatku krije se nemilo i zabrinjavajuće stanje, jer taj znatni broj samačkih domaćinstava čine zapravo staračka domaćinstva. Jednim dijelom to je posljedica stubokom promijenjena načina života unutar generacija. Obično su se odrasla djeca (koja danas imaju 30—50 godina) zaposlila u Zagrebu ili inozemstvu, i time osigurala redovna novčana primanja. Zatim su nastojali da ostvare udobnije stanovanje, u čemu su »inozemci« prednjačili. Rezultiralo je to većinom time da su primorali roditelje da raspoloživu okućnicu podijele među djecu. Tako su roditelji svoj ionako nevelik posjed još više umanjili. Česta su posljedica takvih dioba, iznuđenih od djece, prijevremenih po mišljenju roditelja, trajno poremećeni odnosi među članovima obitelji. Generacija djece, koristeći se

⁵² Jalševčani pretežno rade u SR Njemačkoj, a nekolicina u Austriji ili Švicarskoj. Obično ih se više nađe u jednom mjestu, jer oni koji su prvi pošli i na nekom se mjestu zaposlili, povlače za sobom rođake ili susjede.

stambenim zajmovima u svojim poduzećima, bankovnim kreditima ili zaradama ostvarenim u inozemstvu, podiže nove kuće, često u najneposrednijoj blizini roditeljske. To su kuće današnjeg standarda, većinom dvokatnice, opskrbljene suvremenim namještajem i uređajima. Starci, međutim, stanuju i nadalje u svojim malim drvenim kućama, živeći kao i ranije samo od poljoprivrede, i po smrti jednoga od bračnih drugova ostaju sami. Kao primjer navest ću slučaj S. P., 73-godišnjeg starca, udovca, oca dvoje odrasle djece. S. P. stanuje u staroj zgradi, koja se sastoji samo od jedne prostorije (veličine $4 \times 4,40$ m). Ta zgrada predstavlja zapravo polovicu nekadašnje kuće s dvije prostorije, čiju su drugu polovicu srušili da bi se dobilo mjesta za novogradnju S.-ova sina F.-a. F., radnik u jednom zagrebačkom poduzeću, htio je nešto-poto sagraditi novu kuću, pa je tom prilikom došlo do nesporazuma između oca i sina. Ali F. je svoju volju proveo, srušio dio očeve kuće i sagradio novu. I tako sad stari S. stanuje u tom minimalnom prostoru derutne kućice, a njegov sin sa ženom u dvokatnici, i to u njezinu prizemnom dijelu, a ostale su prostorije još nenastanjene (slika 32 i 33). Takvih bi se primjera moglo još podosta nabrojiti; ima ih skoro u svakom zaseoku. Promatrač se ne može oteti dojmu da postoji trajno nerazumijevanje između tih dviju — i generacijski, i po izvoru prihoda i načinu života — različitih skupina. A kulminacija toga konflikta očituje se u nekih i u prestanku minimalnih obiteljskih i međuljudskih odnosa.

Opća razina obrazovanja stanovništva donekle je porasla, ali još uvijek ima dosta analfabeta (1961. — 15,6%, 1971. — 11%). Nepovoljan omjer između nepismenih muškaraca i žena, utvrđen već u ranijim razdobljima, sada je upadljivo povećan. Žene čine 70% nepismenih (tabela V). Prema evidencijama iz 1961. i 1971. g. očito je da među Jalševčanima prevladava niža obrazovanost. Tendencija prema višem obrazovanju, unatoč blizini i mogućnostima što ih Zagreb pruža, minimalna je: više od polovice stanovnika iznad 10 godina završilo je samo 4 razreda osnovne škole; po redoslijedu dolazi skupina stanovništva bez škole, pa tek onda sa završenom osmogodišnjom školom. Pozitivan trend pokazuje skupina kvalificiranih radnika, koja je u tom 10-godišnjem razdoblju porasla sa 3,1% na 10,9%, a godine 1971. pojavljuju se i prve osobe sa završenom višom školom (dvije osobe) i s fakultetom (dvije osobe) (tabela V-a).

Znatne su se promjene dogodile u području gospodarstva. Poljoprivreda više nije za sve stanovništvo primarni izvor prihoda. Za dobar dio Jalševčana od primarne pretvara se u dopunsku djelatnost. U 1971. g. 29,8% domaćinstava živi samo od poljoprivrede, u 16,4% domaćinstava izvori prihoda su mješoviti, a čak 53,7% živi od nepoljoprivrednih djelatnosti. U vremenu od 1971. do danas napuštanje poljoprivrede kao primarnog izvora prihoda u stalnom je porastu.

Gotovo polovica stanovništva u stalnom je radnom odnosu. Kako je to aktivno stanovništvo raspoređeno prema djelatnostima, razabrat ćemo iz ove tabele:

AKTIVNO STANOVNIŠTVO JALŠEVCA PREMA DJELATNOSTI, 1971. G.

Industrija i rudarstvo	43	11,8%
Poljoprivreda i ribarstvo	137	37,4%
Šumarstvo	—	—
Građevinarstvo	13	3,6%
Saobraćaj	23	6,3%
Trgovina i ugostiteljstvo	37	10,1%
Zanatstvo	19	5,2%
Stambena i komunalna djelatnost	10	2,7%
Kultura i socijalna djelatnost	16	4,4%
Djelat. društ. i držav. službi	2	0,5%
Izvan djelatnosti	4	1,0%
Nepoznato	1	0,3%
Na privremenom radu u inozemstvu	61	16,7%
Ukupno aktivnih stanovnika⁵³	366	100,0%

Usporede li se ovi podaci sa stanjem iz 1953. g., mogu se u strukturi zaposlenih uočiti promjene koje ukazuju na neke pravce kretanja. Tako se s jedne strane drastično smanjuje broj zaposlenih Jalševčana u poljoprivredi: od 75,6% u 1953. na 37,4% u 1971. S druge strane povećava se broj zaposlenih u industriji (od 2,3% na 11,7%), zanatstvu (od 2,8% na 5,2%) i trgovini s ugostiteljstvom (od 1,3% na 10,1%).⁵⁴

Među stalno zaposlenim osobama nalazi se i dobar dio žena. U ukupnom broju aktivnoga stanovništva žene su 1971. g. zauzimale 23%. To je svakako značajna promjena u društvenim i obiteljskim tradicijama ovoga sela. S obzirom na pretežno niski stupanj obrazovanja,⁵⁵ zapošljaju se najviše u radničkim zanimanjima.⁵⁶

Stalan porast aktivnog stanovništva, u koji je uključen i porast ženskog dijela aktivnog stanovništva, nesumnjivo je jedan od najznačajnijih činilaca koji djeluju na izmijenjeni način života. Istu je pojavu primijetio i S. Žuljić

⁵³ Među zaposlenima u građevinarstvu najviše je zidara i soboslikara; ovo posljednje je jedno od omiljenih zanimanja. Postotak zaposlenih u kulturnoj i socijalnoj djelatnosti odnosi se uglavnom na nekvalificirano osoblje (čistače).

⁵⁴ U trgovini i ugostiteljstvu najčešće se zapošljuje omladina.

⁵⁵ U ukupnom ženskom stanovništvu najviše ih je s 4 razreda osnovne škole — 53%; slijede žene bez škole — 27%, s osmogodišnjom školom ih je 14%, sa srednjom kvalifikacijom 3%, sa srednjom stručnom spremom 1,6%, a svega 1 osoba ima višu školu.

⁵⁶ Znatno broj mladih djevojaka i žena rade kao prodavačice; među zanatskim zanimanjima najviše je frizerki. Žene sadašnje srednje generacije većinom su u zvanju čistača.

u jednom drugom hrvatskom selu — Trgu u ozaljskom Pokuplju, pa se njegov zaključak o Trgu može primijeniti i na prilike u Jalševcu: »Postepeni porast ove skupine aktivnog stanovništva nema samo gospodarsko značenje. Radi se, naime, i o istodobnom intenziviranju kontakata s razvijenijim društvenim središtima, što izravno utječe na unošenje odgovarajućih promjena u život naselja.«⁵⁷

Iz iznesenih podataka može se razabrati da je ekonomska i socijalna homogenost sela narušena i da poljoprivrednici predstavljaju tek jednu trećinu stanovnika. Uzroci za pojavu sve većeg napuštanja zemljoradne u korist drugačijeg stjecanja prihoda mnogobrojni su i raznoliki, no bavljenje njima izlazi iz okvira ove studije. Zbog usporedbe s prošlim razdobljima ovdje bih istakla samo činjenicu da i danas zemljišni posjedi Jalševčana nisu veliki. Najviše je domaćinstava koja raspolažu posjedom veličine do 1 ha; takvih ima 35%. Slijede domaćinstva s posjedom do 2 ha — 30%; posjede do 3 ha veličine ima 14% domaćinstava, a svega 4% raspolaže posjedom većim od 3 ha. Ostatak od 17% su domaćinstva bez zemljišnog posjeda. Usitnjenost posjeda ostaje, dakle, trajna značajka. Prihodima s tako malih posjeda Jalševčani teško mogu namiriti suvremene životne potrebe, koje su sada znatno veće nego prije.

Na kraju ovog pokušaja da se u najkraćim crtama ukaže na ekonomske i socijalne značajke današnjeg života u Jalševcu naglasak bih stavila na tri pojave:

- mogućnost dnevne migracije radne snage dovela je do toga da demografski rast Jalševca nije zaustavljen; dapače, ima i pozitivnih nagovještaja za budućnost;
- sve veći broj domaćinstava ovisi o prihodima nepoljoprivrednih djelatnosti, što uvjetuje promjene u načinu života;
- svakodnevna mobilnost većeg dijela stanovništva (stalno zaposlenih i omladine koja ide u srednje škole) dovodi do znatno čvršćeg kontakta s kulturom gradskog stanovništva. Time je omogućen veći prodor gradskih utjecaja.

Jedna od pojava koje se u tom kontekstu uočavaju u selu jest usvajanje niza proizvoda tehničke civilizacije. Možda je najbolji primjer za to relativno dobra snabdjevenost domaćinstva radio-aparatima i televizorima. Prema stanju u rujnu 1976.⁵⁸ u Jalševcu je registrirano 130 pretplatnika koji posjeduju radio-aparat, a 87 pretplatnika su vlasnici i radio-aparata i televizora. To znači da — u prosjeku — svako drugo domaćinstvo raspolaže radio-aparatom, a svako treće televizorom, što je — kako će se iz kasnije iznesenih podataka vidjeti — u priličnom nerazmjeru s, npr., opremljenošću stanova sanitarnim uređajima i uopće razinom kulture stanovanja. No bez obzira na to, pred nama je činjenica o kojoj se također mora voditi računa: povećana je mogućnost informiranja stanovništva, kao i mogućnost utjecaja masovnih medija na ovo donedavno još prilično zatvoreno društvo.

⁵⁷ S. Žuljić, *Geografski faktori razvoja i strukturalna obilježja sela Trg. Trg kod Ozlja*, str. 27.

⁵⁸ Podaci su dobiveni u Odjelu za pretplatu RTV Zagreb.

Izgled naselja (1946 — 1977)

U vanjskom izgledu Jalševca još se nazire primarno rastrkani tip naselja. Neki od zaseoka (Hađuri, Svibovci, Trupeljaki i dr.) zadržali su još za sada međusobnu odvojenost. Kontinuitet prvotnih selišta većinom se nastavlja. Na stare naseljene površine, na stare **funduše**, interpoliraju se zgrade sadašnjeg postanja, a prostor za novu kuću osigurava se rušenjem stare (slika 34). Također se nastavlja praksa što smo je već utvrdili u prethodnom razdoblju da se uslijed pojačane gradnje povećava centrifugalna površina zaseoka. Tako se desilo da je povećanje površine zaseoka Vugleka, Budaka, Špoljarinaca i Prežaca dovelo do sekundarne zbijenosti, pa oni danas čine cjelovitu aglomeraciju u kojoj je iščezla prvotna odvojenost.

Najveća promjena zbila se na dotad nenaseljenim oranicama, pašnjacima i livadama uz glavnu cestu Zagreb — Čučerje. U posljednjih petnaestak godina ovdje se sagradilo toliko kuća da je nastalo novo naselje, neuobičajenog, uličnog tipa. Ono se proteže uz Ulicu palih boraca u gotovo neprekinutom nizu od Granešine do nekadašnjeg općinskog i župnog centra Čučerje, pa i dalje do posljednjih zaselaka na obroncima Zagrebačke gore. Novi dio Jalševca integralni je dio tog uličnog naselja (slika 35).

Cesta Zagreb — Čučerje postala je u poslijeratnom periodu doista žila kucavica za cijelo šire područje. Njome unatrag petnaestak godina prolazi stalna autobusna linija koja povezuje sva naselja Čučerja i Granešine sa Zagrebom, a autobusi polaze svakih 20 minuta. Time je i Jalševčanima omogućeno da sa svog autobusnog stajališta (na mjestu gdje se put koji povezuje jalševčke zaseoke sastaje s glavnom cestom) stignu za manje od pola sata do Zagreba ili za desetak minuta do Čučerja ili Granešine. Upravo ta dobra povezanost faktor je neosporna značenja za vitalnost naselja, kao i za neke unutrašnje promjene, o čemu će još biti govora.

Vlastitim ulaganjem mještani su dali svoj doprinos uređivanju seoskih putova. Njihovim asfaltiranjem omogućen je pristup motornim vozilima u sve dijelove naselja.⁵⁹ Odmah poslije rata u naselje je dovedena električna struja, pa danas većina stanova raspolaže električnim instalacijama. Godine 1971. — prema podacima Zavoda za statistiku — 92% stanova bilo je opskrbljeno električnom strujom. Vodovod je do naselja doveden 1970. godine, pa su vodovodne instalacije uvedene u novogradnje u Ulici palih boraca i u Puklekima. U ostalim zaseocima stanovnici se još nisu složili oko toga da ih uvedu. Za sada se u većini domaćinstava za pranje i napajanje stoke koriste oborinskim vodama što ih skupljaju u cisternama, dok vodu za piće vade iz bunara ili donose s izvora.⁶⁰

U posljednje vrijeme povećan je broj gostionica. One se nalaze u novogradnjama uz glavnu cestu. Osim stare Srukove gostionice (danas zvane »Kod dvije seke«), na prostoru od oko 300 m nalaze se još dvije. Dok su u ranijem razdoblju to bila mjesta gdje su se okupljali muškarci, sada ovamo zalaze i

⁵⁹ Ostao je neuređen samo put između Špoljarinaca i Svibovaca.

⁶⁰ Po evidenciji iz 1971. godine 31 stan (ili 11,4%) imao je uvedeni vodovod.

žene i omladina. Uz gostionicu »Vepar« nalazi se i trgovina mješovitom robom, u kojoj se Jalševčani mogu snabdijevati, osim namirnicama, i umjetnim gnojivom, posijama, različitim sjemenjem i sl. Ali, najveći dio namirnica — kako mi reče prodavačica u toj trgovini — stanovnici ipak kupuju u Zagrebu.

Za život u naselju važna je i zdravstvena stanica, koja je — s ambulantom opće prakse i zubarskom ordinacijom — smještena u Granešini.

Suvremeni vanjski izgled zaselaka, izuzev novog dijela uz glavnu cestu, stilski je prilično neujednačen. Poremetnja je nastala uslijed toga što se u starim seoskim jezgrama podižu novogradnje. Na malom ograničenom prostoru često se nalaze jedne pored drugih suvremene betonske zgrade, »nacrane« drvene kuće iz tridesetih godina ili čak objekti iz prošlog stoljeća, a sve smješteno bez nekog reda ili regulacijskog plana. Susrećemo se zapravo s paradoksalnom situacijom: kuće koje se podižu podliježu sadašnjim građevinskim normama, pa ih vlasnici i ne mogu graditi ukoliko ne posjeduju dozvolu nadležnih građevinskih organa. Istovremeno, čini se, ne postoji detaljan urbanistički (u ovom slučaju ruristički) plan po kojem bi se smišljenije oblikovalo naselje. I upravo ta odsutnost planiranja naselja — naselja što je svakim danom sve bliže Zagrebu, a leži u ekološki vrlo privlačnoj zoni za stanovanje — mogla bi biti izvor niza problema u budućnosti. (Razgovarajući o takvim i sličnim problemima u jednoj televizijskoj emisiji — studio Zagreb, travanj 1977. — skupina kulturnih radnika zauzela se za stav: »Gradogradnja prije stanogradnje!« Držim da bi takav pristup morao biti neophodan i u regulaciji seoskih naselja zagrebačke okolice.)

Današnji fundus stanova u Jalševcu pokazuje ova tabela:

STANOVI PREMA GODINI GRADNJE, JALŠEVEC 1971.

stanovi građeni do 1918. g.	81	31%
stanovi građeni od 1919. do 1945.	61	24%
stanovi građeni od 1946. do 1960.	38	15%
stanovi građeni poslije 1960.	79	30%
UKUPNO ⁴¹	259	100%

Kao ilustracija neka posluži današnja situacija građevinskog fonda u zaseoku Pukleki (slika 36).

Da bi predodžba o izgledu naselja u periodu iza drugoga svjetskog rata bila potpunija, potrebno je kazati nekoliko riječi i o unutrašnjim transformacijama.

Primjetna je tendencija dijela starosjedilaca da napuste svoje dotadašnje stanove u jalševčkim zaseocima i presele na predjele uz glavnu cestu. Da

⁴¹ S obzirom na izrazitu dinamiku gradnje stanova u razdoblju poslije 1971. g. udio novosagrađenih kuća u ukupnom fundusu već je i veći.

bi podigli nove kuće na ovom saobraćajno privlačnijem položaju, žrtvuju svoje dotadašnje oranice, livade i pašnjake. U tim je slučajevima očita promjena u vrijednosnoj orijentaciji, izazvana promjenom osnovnih prihoda za egzistenciju. Dok je ranije, kada je egzistencija ovisila isključivo o poljoprivredi, zemlja bila primarna vrednota, sada, kada ovi stanovnici glavni prihod ostvaruju svakodnevnim radom u Zagrebu, obradiva je zemlja izgubila svoju vrijednost u korist bliže i udobnije povezanosti stana s radnim mjestom. U naseljavanju uz glavnu cestu prednjačili su Hađuri, a slijedili su ih Budaki, Pukleki i ostali.

Međutim, napuštanje starih stanova izazvalo je još jednu promjenu, što se događa baš u posljednje vrijeme. Mijenjajući lokaciju, preseljenici ne sele sa sobom svoje drvene kuće, kako smo to zapazili u prethodnom periodu, već grade suvremene zidane zgrade. Očinski i djedovski domovi u zaseocima ostaju prazni i napušteni. Većinu od njih ne upotrebljavaju ni kao gospodarska spremišta, jer su se vlasnici uglavnom prestali baviti zemljoradnjom. I tu se sada počinju nazirati počeci novog procesa: ove napuštene, nekomforne kuće otkupljuju doseljenici skromnog imovinskog stanja. To su mahom ljudi koji potječu iz udaljenijih, pasivnih krajeva Hrvatske ili iz drugih republika. Porijeklom su sa sela, a rade kao nekvalificirani radnici u Zagrebu ili se bave nekim sezonskim poslovima, pa samo povremeno stanuju u Jalševcu. Najbolji primjer za to je zaselak Hađuri; u tzv. donjim Hađurima danas živi još samo jedno starosjedilačko domaćinstvo (i ono se još bavi poljoprivredom). Ostale su kuće napuštene ili u njima preko zime obitavaju ljudi koji se ljeti bave prodajom suvenira na jadranskom području ili nekim povremenim nejasnim poslovima. Da li je to slučajna pojava ili se u budućnosti može očekivati jače useljavanje nestarosjedilačkog stanovništva niskog socijalnog statusa u stare seoske jezgre u blizini grada? Da li se s tim u vezi može očekivati i pretvaranje dijelova sela u neku vrstu sluma, sirotinjske četvrti? To su pitanja koja ovoga časa samo naznačujemo, bez mogućnosti da za sada u tom smislu predviđamo bilo kakav razvoj.

Dalje unutrašnje transformiranje naselja zbiva se u predjelu novih stambenih površina uz glavnu cestu. Dobre saobraćajne veze sa Zagrebom, postojanje komunalnih instalacija i još uvijek ne tako skupe lokacije kao u gradu, faktori su koji su izazvali useljavanje u Jalševac imućnijih ljudi iz bližih i daljih krajeva. U Ulici palih boraca i u Puklekima uz domaće stanovništvo sada su sagradili komforne obiteljske kuće⁶² i ljudi iz Zagorja, Međimurja, Zelinskog prigorja i sl. Za razliku od prethodne skupine useljenika ovi ljudi većinom potječu iz neseoskih sredina — mjesta ili manjih gradova (npr. Zeline, Čakovca i sl.). To su ljudi s višom kvalifikacijom, stalnim zaposlenjem u Zagrebu, dobrog su imovinskog stanja i ne bave se poljoprivredom. Ova skupina stanovništva po svom načinu života i kulturi odudara od starosjedilaca, kod kojih su još uvijek prepoznatljive osobitosti rurističkog načina života. Stoga se može očekivati da će baš ti stanovnici — pod pretpostavkom da će se njihov broj povećati, jer za sada još nisu osobito brojni — biti nosioci najvećih promjena u načinu i kulturi stanovanja.

⁶² U jednom slučaju čak i s bazenom za kupanje.

Napokon, ne treba zanemariti još jednu novinu koja se opaža u naselju. Slikoviti pejzaž brežuljaka s vinogradima, šume, svjež i čist zrak i tišina s jedne strane, a nevelika udaljenost Jalševca od Zagreba i uređenost putova s druge strane nije mogla ostati nezapažena od Zagrepčana, koji traže nove prostore za bijeg iz gradskih četvrti. Tako se i u Jalševcu mogu zapaziti kuće ljetnikovci što ih građani podižu na parcelama otkupljenima od domaćih seljaka i upotrebljavaju za povremeni boravak. Najčešće se mogu vidjeti na brežuljcima (npr. na zaravni kraj vrha Sv. Barbare ili iznad Trupeljaka) ili uz vinograde i voćnjake (slika 37). Spominjem ih ovdje kao fizičku realnost unutar naselja i kao naznaku jednog od mogućih pravaca razvoja naselja kao rekreacijske zone. Koliko sam mogla usput primijetiti, ne ispitujući detaljnije, stanari tih kuća za odmor za vrijeme svog boravka u selu održavaju samo minimalne kontakte sa seljacima; ne pokazuju zanimanje za način života Jalševčana, ne ulaze u njihove kuće, ne razmjenjuju bilo kakva iskustva. Stoga pretpostavljam da se kulturni utjecaji između tih dviju skupina ljudi za sada vjerojatno ne mogu očekivati.

Bez obzira na sve eksplisitne i implicitne promjene, sve očite ili tek nagoviještene pravce kretanja, Jalševac je još uvijek seosko naselje. To nam osim stambenog faktora, o kojem ćemo još govoriti, u neku ruku potvrđuje i ekonomski pokazatelj o postotku izdržavanog stanovništva, koji je u Jalševcu još uvijek visok. Dok je 1971. g. u Zagrebu iznosio 39%, istovremeno je za Jalševac ustanovljena vrijednost od 52%.

UKUPNO STANOVNIŠTVO PREMA AKTIVNOSTI, JALŠEVAC 1971. G.

Aktivno stanovništvo	366	43%
Izdržavano stanovništvo	446	52%
Lica s ličnim prihodima	41	5%
UKUPNO	853	100%

Neke od bitnih značajki naselja ostaju kroz sva tri razmatrana perioda konstantne. Tako i u našem vremenu Jalševac ostaje naselje isključivo stambenog karaktera. To je područje u kojem se stanovanje realizira samo u obiteljskim kućama. Osim nekoliko izuzetaka ne susreće se praksa iznajmljivanja stanova (što je jedna od determinanti gradskog naselja). I u ovom periodu nije se unutar sela razvio nikakav društveni centar, izuzme li se postojanje triju gostionica i jedne trgovine. Centralne funkcije za Jalševac nalaze se ili u tradicionalnom središtu Čučerju, gdje je osmogodišnja škola, crkva, groblje; ili u sadašnjem administrativnom središtu Granešini, gdje je mjesna zajednica, matični ured, zdravstvena stanica. Sve ostale funkcije — zapošljavanje, usmjereno obrazovanje, specijalističko i bolničko liječenje, specijaliziranu nabavu, kulturne i sportske priredbe i sl. — preuzima Zagreb. Upravo zbog nemogućnosti da se nabrojene potrebe zadovoljavaju unutar sela logično je da se građevni fond naselja intenzivira u predjelima uz glavnu saobraćajnicu i na taj način približava društvenim centrima.

Oblikovanje okućnice (1946 — 1977)

Promjene što smo ih uočili unutar naselja odnose se i na okućnicu. Slojevitost žiteljstva odražava se u danas nejedinstvenom obliku kućišta. Stoga sam, zbog preglednosti, izdvojila tri najčešće zastupljena oblika. Jedno su okućnice novog dijela naselja u Ulici palih boraca; u drugi sam oblik uvrstila okućnice onih kuća koje su — iako danas adaptirane i modernizirane — nastale u prethodnom vremenskom periodu, a smještene su obično na periferijama zaselaka; okućnice što ih nalazimo u starim jezgrama označila sam kao treći oblik. Takvu podjelu nije izazvao prostorni položaj kućišta u naselju, kako to može na prvi pogled izgledati, već način stjecanja prihoda njihovih vlasnika, s čime su u najužoj vezi njihov način života i njihove potrebe. Radi se zapravo o vrsti kulture (ili supkulture) pojedinih socijalnih skupina stanovništva u Jalševcu.

U novom dijelu naselja odmah upadaju u oči veoma pomno izvedene, često i ukrasno oblikovane ograde što okružuju svaku kuću. Čvrsto sazidane od betona ili klesanog kamena, s metalnim rešetkama, vratima za pješački i kolni promet, nad kojima bdiju čak i lavlje figure (slika 38), ne dopuštaju više nesmetani prolaz među kućama i slobodno komuniciranje, kako je to bilo u prošlosti. Osim stambene zgrade na dvorištima se redovito nalaze garaže, a u dva slučaja i obrtničke radionice (soboslikarsko-ličilačka i strojarsko-bravarska). Drugih objekata nema. Većina dvorišta je pomno uređena, s puteljcima i nasadima zelenila i cvijeća.

Za drugu vrstu domaćinstava karakteristično je da su na okućnici zadržali neke od gospodarskih objekata, iako su stanovanje uredili prema gradskom uzoru. Ilustrirat ću to primjerom okućnice u Puklekima br. 7. Radi se o tročlanoj obitelji, u kojoj su oba bračna druga starosjedioci, rođeni u Puklekima. Supruga je domaćica i povremeno odnosi robu na prodaju na zagrebačke tržnice. Suprug je bio zidar, koji je, odradivši svoj radni vijek u Zagrebu, sada u mirovini. Kćerka je službenica u jednom zagrebačkom trgovačkom poduzeću. Godine 1944. sagradili su prizemnu kuću na rubu starog **funduša**, a u poslijeratnom periodu podigli su je na kat, uvelj sve instalacije, pa i centralno grijanje, i moderno opremili, a kućište opasali ogradom. Pred kratko vrijeme sagradili su i garažu. Uz to se na dvorištu nalazi staja za kravu (jer sir i vrhnje je jedan od artikala za prodaju u Zagrebu) i svinjac. Uz kuću još stoji **sokašnica** s krušnom peći, kotlom za pečenje rakije i peći za kuhanje hrane svinjama. Iako krušnu peć više ne upotrebljavaju redovito, ne žele je srušiti, jer domaćini ni sada ne mogu zamisliti blagdane bez tradicionalnog kolača sa sirom, tzv. **tenke gibanice**, koja se mora ispeći u krušnoj peći.

U starim jezgrama također se podiže dosta novih kuća, i one se obično nalaze usred nekadašnjih neograđenih dvorišta. Na tim se okućnicama još nalaze svi stari gospodarski objekti. Kao primjer neka posluži okućnica u Budakima br. 56. Ovdje su na dvorištu čak tri stambena objekta iz tri različita perioda: stara kamena **komora** iz prošlog stoljeća (danas služi kao spremište), drvena kuća s dvije prostorije iz 1925. u kojoj sada stanuju, i najnovija kuća od betona i opeke koja se još gradi. Paralelno postoje i upotrebljavaju se i svi gospodarski objekti: staja, svinjac, kokošinjac, šupe (slika 39).

Ipak, valja spomenuti da neki od vlasnika novosagrađenih kuća na starim **fundušima** također pokazuju želju za ograđivanjem. Tada usred zbijenog se-lišta, gdje su stambeni i gospodarski objekti porazmjешteni na malom prostoru bez ikakve čvrste orijentacije, najednom nailazimo na ogradu oko nevelikog i katkad posve nepravilnog dvorišta uz novosagrađenu kuću.

Očito je da je na spomenutim okućnicama došlo do promjene tretiranja dvorišnog prostora. Za neka domaćinstva ono je izgubilo svoje ranije funkcije. Bilo je to mjesto za slobodni boravak živadi, za prolaženje blaga i vozova, mjesto za obavljanje različitih poslova, dakle prostor izrazito gospodarske namjene. Bio je to istovremeno i zajednički prostor na kojem su se ostvarivali svakodnevni kontakti susjeda, a to je za sobom povlačilo i aktivno sudjelovanje pripadnika domaćinstava u životu seoske zajednice. Sada se primjećuje tendencija da se ograđeno, uređeno i njegovano dvorište pretvori u prošireni prostor privatne sfere stana. A to će pogodovati procesu daljeg labavljenja susjedskih kontakata, odnosno labavljenja kontakata pojedinih skupina stanovništva unutar naselja.⁶³

Razumljivo je da su ondje gdje još ljudi žive u starim stambenim objektima, a takvih je gotovo polovica, okućnice zadržale svoj tradicionalni izgled. Na njima se još obavezno nalaze drveni svinjci s kokošnjcima (slika 40). Sreću se i staje sa štagljevim, gdje gdje i zidane umjesto drvenih (premda je fond stoke u stalnom opadanju) (slika 41). Rapidno nestaju krušne peći, tako da ih u cijelom Jalševcu ima još samo nekoliko (slika 42). Koševi za kukuruz su starog oblika, ali na betonskim temeljima umjesto drvenih. Inovacija na dvorištima većine zaselaka su cisterne, sabirališta za kišnicu s betonskim grlima (slika 43).

Stambene zgrade (1946 — 1977)⁶⁴

Iako je, prema suvremenim evidencijama, oko 50% stambenih zgrada nastalo u poslijeratnom periodu, u prvo vrijeme nakon rata izgradnja nije bila osobito značajna. U tom se razdoblju u Jalševcu stanovalo u najvećoj mjeri u polukatnim kameno-drvenim kućama, koje su — okružene voćkama i zelenilom — skladno egzistirale u krajoliku. Izraziti tempo gradnja stanova dobila je 60-ih godina, a naročiti su mu poticaj dali oni Jalševčani koji su se zaposlili izvan zemlje. Riječ je o mlađoj generaciji aktivnoga stanovništva, među kojima su mnogi kao glavni motiv odlaska u inozemstvo naveli želju da zarade novac potreban za gradnju nove kuće. Osim njih, nove su zgrade za stanovanje počeli graditi i ovdje zaposleni ljudi. To su u prvom redu mlađe obitelji u kojima su oba bračna druga stalno zaposlena.

⁶³ Ipak, podizanje ograda nije uvijek posljedica želje za izolacijom od susjeda. One se katkad podižu samo iz želje za prezentiranjem materijalnih mogućnosti (kako je to npr. dobro poznato u nekim selima sjeveroistočne Srbije, gdje se seljaci upravo natječu u tome čija će ograda biti skupocjenija).

⁶⁴ Opis stambenih zgrada odnosi se samo na kuće starosjedilaca, na domaće stanovnike, čiji su preci generacijama živjeli u Jalševcu. Stanovi doseljenika — i onih bogatijih u Ulici palih boraca, i onih siromašnijih u Hađurima ili Budakima — ovdje neće biti razmatrani.

S jedne strane, potreba za novim stambenim zgradama ima sasvim racionalnu podlogu. Nastala je uslijed neprestanog rasta broja domaćinstava (od 203 u 1948. g. na 268 u 1971. g. — tabela II), iako je ukupni broj stanovništva ostao gotovo isti (847 u 1948. g., 853 u 1971. g. — tabela I). »Smanjenje prosječnog broja članova jednog domaćinstva, čak i uz nepromijenjeni broj ukupnoga stanovništva sela, može i samo po sebi prouzročiti potrebu ekspanzije stambenog prostora« — utvrdio je S. Žuljić u selu Trg,⁶⁵ a njegovo opažanje vrijedi i za Jalševce.

S druge strane, društveni sloj Jalševčana koji se uključio u radnička i druga zanimanja, a napustio — posve ili djelomično — poljoprivredu, umnogome je izmijenio način života. Za tu bi se skupinu moglo reći da je na putu da usvoji novi kulturni standard. »Kulturni standard života, međutim, znači da se pojavljuju nove potrebe, a ljudskom ponašanju nameću novi imperativi i odrednice.«⁶⁶ S tim u vezi javlja se potreba za obitavalištem drugačijim od onoga u kojem su se rodili i proveli djetinjstvo. Stoga upravo taj sloj ljudi nastoji što prije sagraditi novi stan. Čak se stječe dojam da je u toj težnji motiv prestiža dominantniji od povećanih i promijenjenih životnih potreba.

Posebno upada u oči da se u sadašnjem oblikovanju stambenih zgrada gotovo potpuno prekinulo s građevinskim nasljeđem. Stoljetni je kontinuitet gradnje napušten, promjena nagla i cjelovita. Ona se očituje u građevinskom materijalu i prostornim odrednicama objekata — naročito površini i zapremini, a pretežno i u unutrašnjem oblikovanju prostora i oznakama interijera. Potpuni prekid s tradicijom nije se zbilo jedino u sferi stambene kulture, kao refleksu cjelokupne kulture svakodnevice; tu je tempo promjena znatno sporiji.

Drveni građevinski materijal za oblikovanje zidova sasvim je potisnut u korist suvremene gradnje betonom i bloketama. Površina tlocrta kuća postaje kvadratna, sa stranicama što iznose 8—10 m. Sve su zgrade visoke, većinom na dva kata. Krov je u najvećem broju dvostrešan, pokriven crijepom, a potkrovnji prostor se također upotrebljava za stanovanje. Prozori su trokrilni, zaštićeni čvrstim drvenim zastorima (eslengerima). Veoma su omiljeli balkoni pa ih grade na svakom katu. Cirkulacija ukućana među katovima ostvaruje se unutrašnjim stepenicama.

Takvo oblikovanje kuća narušilo je jednu od ranijih kvaliteta naselja, koje se odlikovalo upravo usklađenošću zgrada sa prirodnom okolinom. Dotadašnji sklad nastambi i krajolika te su zgrade poremetile, kako svojim visinskim i prostornim dimenzijama, tako i materijalom od kojega su građene.

Unutrašnju razdiobu prostora opisat ću na jednom konkretnom primjeru, koji smatram tipičnim. Radi se o dvokatnici sagrađenoj na starom **fundušu** u Budakima, na mjestu gdje je ranije stajala drvena kuća. Nova je zgrada vlasništvo dvočlane obitelji četrdesetogodišnjaka; domaćin je po zanimanju zidar,

⁶⁵ S. Žuljić, *Geografski faktori razvoja i strukturalna obilježja sela Trg. Trg kod Ozlja*, str. 24.

⁶⁶ B. Malinovski, *Naučna teorija kulture*, str. 83.

a njegova supruga nekvalificirana radnica u jednom zagrebačkom tiskarskom poduzeću. Prizemlje kuće uređeno je tako da se u sredini nalazi široki hodnik, iz kojega se ulazi u sve prostorije: lijevo u prostranu kuhinju i prilično veliku ostavu, te zahod, a desno u sobu za primanje gostiju i u prostoriju u kojoj je spremište za vino. Spremište ima i vrata na bočnom pročelju fasade, kojima je omogućen unutarnji prolaz do garaže, sagrađene uz kuću. Stepenice na kraju hodnika vode na prvi kat. I ovdje je jednako smješten hodnik, koji završava izlazom na balkon. Iz hodnika se lijevo ulazi u spavaću sobu obitelji, a na toj je strani i kupaonica. Desno je druga soba, za koju je domaćica izjavila da i sama ne zna zašto im služi, a do nje čajna kuhinja, koja se ne upotrebljava. Dalje se stepenicama dolazi na treću razinu kuće, u potkrovnji prostor (površine 10×10 m), kojemu su strehe optočene brodskim podom. Ima također balkon, ali cijeli prostor još za sada nije oblikovan pregradnim zidovima.

Sve prostorije imaju trokrilne prozore s eslingerima, uključujući i kupaonicu. Kuhinja je namještena suvremenim uređajima i namještajem industrijske proizvodnje (električnim štednjakom, hladionikom, sudoperom, stojećim i visećim kuhinjskim elementima, velikim stolom sa stolicama i sl.). Suvremeno pokućstvo industrijske provenijencije nalazimo i u primaćoj i u spavaćoj sobi. Kupaonica je opločena, opremljena uzidanom kadom, modernim sanitarnim uređajima, grijačem za vodu i dr.

No većina dnevnih životnih funkcija obavlja se u kuhinji. To je zapravo prostor za dnevni boravak. U kuhinji se jede, primaju se posjetioci, ovdje se sluša radio, ovdje se i umiva. Soba za primanje gostiju ima doduše reprezentativnu namjenu, ali se u praksi uopće ne upotrebljava. Kupaonicu ne upotrebljavaju jer još sve instalacije i uređaji nisu u redu (iako se u ovoj kući živi već nekoliko godina). Tako se život ove obitelji odvija za sada u dvije prostorije te prostrane kuće, zapravo jednako kao što se živjelo i ranije u staroj drvenoj kući.

I ostale novogradnje komponirane su slično. Kod većine upada u oči nekoliko zajedničkih osobitosti: neracionalno dimenzioniran i nefunkcionalno iskorišten prostor; odvijanje obiteljskoga života u kuhinji, usprkos većem broju raspoloživih prostorija; u pretežnom broju slučajeva nemaran odnos prema izgledu fasada, koje i nakon niza godina stanovanja ostaju neožbukane (a ne radi se o pomanjkanju novca); postojanje spremišta za vino u okviru stambenog prostora; nepotpuna upotreba sanitarnih prostorija.

Drugu skupinu stanova čine zgrade djelomično starijeg postanja, ali dograđene i modernizirane u novije vrijeme. Takav je primjer zgrada u Puklekima br. 11, u kojoj stanuje bračni par (on je postolar, ona kuharica, oboje zaposleni u Zagrebu) s malom kćerkom i muževim roditeljima. Stara kuća bila je tradicionalno oblikovana: sastojala se od prizemnog kamenog dijela, u kojem je bio podrum, i katnog drvenog, u kojem se nalazila soba i kuhinja. Godine 1960, kada je sin zasnovao brak, sva četiri člana obitelji spavala su u zajedničkoj sobi. S mirazom snahe i dugoročnim kreditima (od oko 15 milijuna starih dinara) obitelj je 1966. dogradila još jedan dio. Uvećana kuća sada je oblikovana tako da se u prizemlju nalazi podrum (veći od ranijega) i ljetna kuhinja. Vanjske stepenice vode na kat, gdje se nalaze dvije

spavaće sobe, zimska kuhinja, kupaonica sa zahodom, ostava i stepenice što vode u potkrovnj prostor (slika 44). Zgrada je priključena na vodovod. Prispadnici srednje i mlade generacije obitelji služe se kupaonicom, a starci se i nadalje umivaju u kuhinji, upotrebljavajući lavor.

Napokon, u Jalševcu još mnogo starosjedilaca živi u starim drvenim kućama, često u najneposrednijem susjedstvu s novima (slika 45). Uglavnom se radi o starijem stanovništvu, ljudima koji još žive isključivo od poljoprivrede. Oni stanuju u svojim drvenim kućama, od kojih se u nekima još zadržao pod od nabijene zemlje.⁶⁷ Osvremenjene su utoliko što gotovo sve imaju električne instalacije. Sva su domaćinstva opremljena štednjacima (na drva ili struju), pa su zidane peći posve iščezle. Prozori su povećani, vrata modernizirana. I u namještaju se primjećuju promjene, pa se u nekim kućama umjesto kreveta upotrebljavaju kaučevi, u kuhinjama se umjesto polica susreću kuhinjski ormari, kredenci i sl. Međutim, stanovnici tih kuća nisu se potrudili da sagrađe zahode. U tu svrhu i nadalje upotrebljavaju staje. Opremljenost svih jalševčkih stanova zahodima pokazuje iduća tabela:

STANOVI. UPOTREBA ZAHODA U JALŠEVCU 1971.

zahodi na ispiranje s priključkom na javnu kanalizaciju	6	2%
zahodi na ispiranje s priključkom na kućnu kanalizaciju	21	8%
u stanu bez ispiranja	6	2%
u dvorištu	95	36%
bez zahoda	137	52%
UKUPNO	265	100%

Usprkos tome razina opće higijenske i zdravstvene kulture pokazuje izrazito pozitivan razvoj. On se primjećuje i u potpunom nestajanju pomora dojenčadi i djece (tabela IV). Uzrok tom pozitivnom rezultatu nalazi se, među ostalim, i u tome što se sada svi porodi obavljaju u rodilištu. Osim sretnog ishoda poroda, majke ondje dobivaju i medicinske upute o održavanju dobrog zdravlja čeda. Osim toga, većina je žena sada upućena u postupke oko sprečavanja začeća, pa je i poroda mnogo manje nego ranije. Budući da postoji zdravstvena stanica, većina se stanovništva koristi liječničkim uslugama, pa nema nikakvih zaraznih bolesti (čak ni crijevnih, usprkos nedostatku zahoda), a teži bolesnici liječe se u zagrebačkim bolnicama. Prema izvavi liječnika mjesne ambulante, koji Jalševčane liječi više od deset godina,⁶⁸ stanovništvo je pretežno dobre zdravstvene konstitucije; u nešto većoj mjeri zastupljena je ovisnost o alkoholu i bolesti koje su s tim u vezi.

⁶⁷ Po evidenciji iz 1971. 1,8% stanova ima još pod od nabijene zemlje.

⁶⁸ Srdačno zahvaljujem na ljubaznoj spremnosti da sudjeluje u ispitivanju.

Tako je u ovom periodu jalševečki dom, bez obzira radi li se o novogradnji ili starogradnji, izgubio jednu od svojih drevnih značajki — prestao je biti mjesto rađanja i mjesto umiranja svojih ukućana. Tu su funkciju danas preuzele zagrebačke bolnice.

Ako ocjenjujemo samo prema vanjskom izgledu današnjih stanova starosjedilaca u Jalševcu razlike se doista čine velikima. Kada sam se nedavno zatekla u Svibovcima u prizemnoj nastambi bračnoga para, koja se sastoji samo od jedne prostorije sa zemljinim podom, površine 16 m², a bočni joj se zid naslanja na zidanu kuću s najmanje 130 m² stambene površine, činilo mi se da u ove dvije kuće paralelno egzistiraju različita stoljeća. Ali kad se pogleda kako u obje te kuće žive njeni stanovnici, stoljetne se razlike gube.

Kod pripadnika starije generacije, a to znači ljudi koji žive samo od poljoprivrede, želja za novim stanom nije osobito izražena. Na neposredno postavljeno pitanje — bi li voljeli stanovati u suvremenoj zgradi kakve se podižu oko njih u selu — obično odgovaraju da su zadovoljni što u takvim zgradama stanuju njihova djeca, ali da se oni bolje osjećaju u staroj kući jer ona više odgovara njihovu načinu života. Pa čak ako se neki od njih i nađu u promijenjenim prilikama pa stanuju u novogradnji, zadržavaju svoje navike — borave najviše u kuhinji, ne koriste se sanitarnim uređajima i sl. Nema sumnje da vrijednosna orijentacija tog dobnog i socijalnog sloja ljudi izvire iz agrikulturne ekonomije, tj. da je usmjerena u prvom redu stjecanju zemljišnog posjeda.

Srednja generacija, tj. sloj ljudi s nižim obrazovanjem, ali promijenjenim načinom egzistencije — jer je većina u stalnom radnom odnosu — izrazito teži za novom kućom. Čini se da je u njihovu sustavu ekonomskih vrednota stan, i to realiziran u obliku obiteljske kuće, na primarnom mjestu. Da bi ostvarili svoju težnju, spremni su na mukotrpan rad, pa i izvan domovine,⁹⁹ na odricanja, pa čak i na poremećene odnose u porodici. I dok je očito da tu težnju realiziraju na zadovoljavajući način, da s uspjehom podižu modernu kuću, sasvim drugačiju od roditeljske, puneći je suvremenim potrošnim dobrima što ih nude trgovine u Zagrebu ili npr. u Münchenu, dotle je isto tako vidljivo da ti ljudi nisu uspjeli prekinuti svoju ukorijenjenost u mjestu rođenja i ovisnost o tipu kulture iz koje su ponikli. Stekli su moderni namještaj, suvremene uređaje, ali ih još ne konzumiraju u potpunosti. Tek od najmlađeg pokoljenja, generacije djece rođene u novom ambijentu, može se očekivati da će usvojiti i drugačiju kulturu stanovanja.

Nisam posebno istraživala na koji način današnji stanovnici naselja provode slobodno vrijeme. Stoga ću ovdje iznijeti samo no što sam usput zapažila kod starosjedilačkog stanovništva. Stekla sam dojam da je starija generacija zadržala ponašanje kakvo sam već opisala ranije: sastajanje nedjeljom i blagdanom kod crkve, odlazanje u klijeti, eventualno u gostionicu u naselju. U raznim oblicima rasonode izvan naselja uglavnom ne sudjeluju. Pa i u pretežnom broju srednje generacije nije uobičajeno da odlaze npr. u kino, na

⁹⁹ Mnogi od radnika u inozemstvu rade danju u tvornici, a uveče spremaju i čiste uredske prostorije kako bi što više zaradili.

sportske priredbe i slične manifestacije u Zagreb. Jedan dio svog slobodnog vremena ti ljudi provode u poslovima koji su za njihove roditelje bili egzistencijalni, tj. obrađuju zemlju. Naime, usprkos promijenjenu načinu života, većina zaposlenih ljudi zadržala je u svom posjedu vinograde (stoga i spremišta za vino u svakoj kući), koje uglavnom sami obrađuju. Putovanja radi razonode ili odmora također zasad nisu uobičajena. Izuzetak su jednodnevni ili dvodnevni grupni izleti što ih od vremena do vremena za vjernike cijele župe organizira župnik u Čučerju. I u ovoj oblasti života tek mlađa generacija donekle pokazuje promjenu dotadašnjih navika.

* * *

Uobičajeni sažetak perioda mogao bi se za razdoblje 1946—1977. izraziti ovim naznakama:

- Jalševac gubi obilježje homogene poljoprivredne zajednice; s jedne se strane primjećuje raznolikost u djelatnosti starosjedilaca, a s druge useljavanje ljudi nepoljoprivrednih profesija.
- Zbog dnevne radničke migracije i nepostojanja centra s društvenim funkcijama unutar sela u budućnosti bi se naselje moglo pretvoriti u suburbanu zonu, tzv. zonu radnika putnika.
- Drugi pravac razvoja, tek nagoviješten, mogao bi dovesti do toga da se u naselju stvori zona rekreacije i odmora (ali u privatnoj realizaciji).
- Promjena socijalnog statusa zbog drugačijeg izvora privređivanja i život u malim obiteljima među starosjediocima doveli su do izrazite dinamike gradnje stambenih zgrada, a neposredno se odražavaju i u oblikovanju okućnice.
- Suvremeno stanovanje u vanjskim oblicima slijedi uzor gradske obiteljske kuće, zanemarujući tradiciju i nagovješćujući težnju za izoliranjem. Najočitiya razlika prema prethodnom razdoblju je nefunkcionalnost i neracionalna prostranost stanova.
- U unutrašnjem uređenju susreću se različiti stilovi u rasponu od još postojećih iskonskih rurističkih osobitosti do nečega što bi se uvjetno moglo nazvati plagijatom gradske civilizacije.

V. ASPEKTI BUDUĆEG ISTRAŽIVANJA

Nadam se da će se čitalac složiti sa mnom da je izložena građa o stanovanju u Jalševcu potvrdila polaznu postavku o kauzalnosti stanovanja i društveno-ekonomskih prilika. Vidjeli smo da su najkrupnije promjene što su se zbile u životu ljudi ovog prigorskog sela imale neposredan i momentalan odraz u stanovanju, bilo da se radilo o rasapu zadružnog života i početku života u inokosnim obiteljima, ili o preorijentaciji izvora egzistencije, o uključivanju Jalševčana u nepoljoprivredne djelatnosti.

Općenito uzevši, može se zaključiti da su nosioci suvremenih promjena u stanovanju oni stanovnici koji su izmijenili svoj način života, prihvaćajući

stalno zaposlenje u radničkim ili sličnim zanimanjima. Naprotiv, ljudi koji još uvijek žive od poljoprivrede znatno su manje skloni i promjeni u stanovanju.

Držim da izložena građa još uvijek ne dopušta stvaranje zaključaka o tome kamo vodi tok promjena, koje će biti oznake budućeg načina života, kakva će se kultura stvoriti i usvojiti. Da bi se neki od postavljenih problema osvijetlio, trebat će, prije svega, sačekati stasanje generacije jalševečke djece rođene 60-ih godina; tek će njihov način života i stanovanja neke od naznačenih pojava potvrditi ili demantirati.

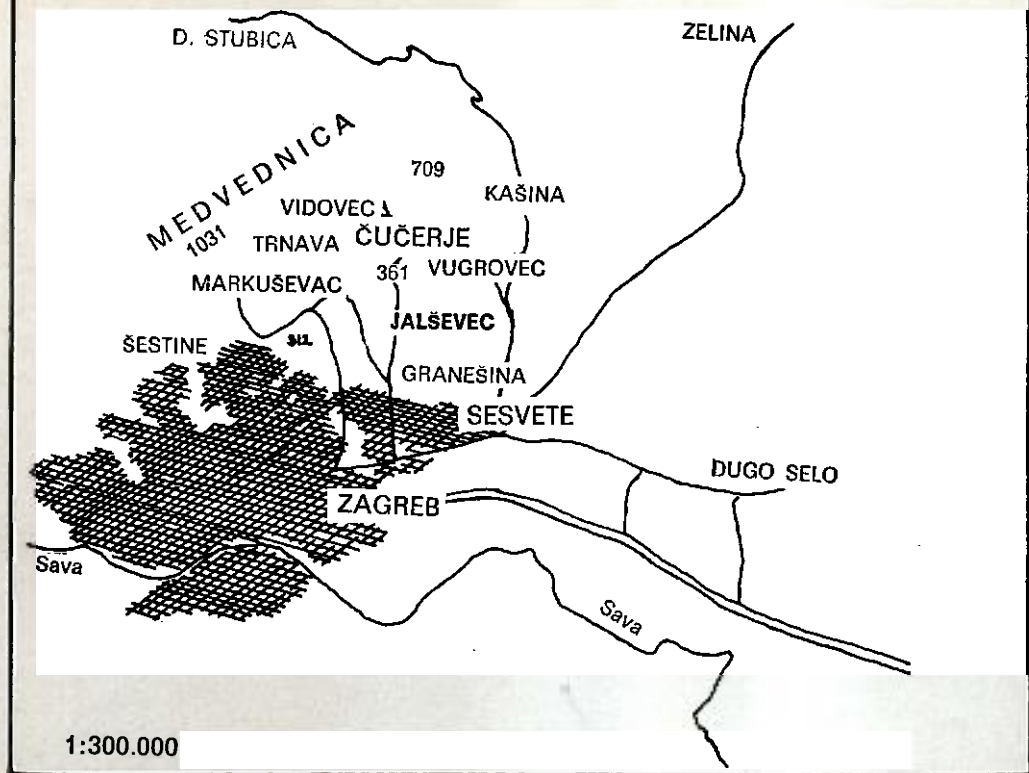
S obzirom na okolnosti koje se u naselju dešavaju u posljednjem periodu trebat će istraživanje načina i kulture stanovanja proširiti sa starosjedilačkog stanovništva i na skupine useljenika. Tek u mogućoj diferencijaciji ili, naprotiv, podudaranju pojava među skupinama moći će se proces promjena sagledati u potpunosti.

Namjena ove studije bila je da se stanovanje — tj. fenomen stana osvijetljen njegovom socijalnom funkcijom⁷⁰ — prati u razdoblju od stotinjak godina. U takvu pristupu, sastavljenom i od djelomičnog rekonstruiranja, krije se nedostatak koji je u izloženoj građi došao do izražaja: u prikazu stoljetnog transformiranja pojave materijalne prirode obrađene su više od »duhovnih« (nazivam ih uvjetno tako zbog pomanjkanja boljih termina). Nastalo je to otuda što su se u ispitivanju pojava minulog vremena bez većih problema mogli uočiti konkretni objekti i ustanoviti, uz sadašnji, i njihov raniji oblik. Teško dostupna ostala su ponašanja, stavovi, želje i nastojanja ljudi, anonimnih pojedinaca koji su u prošlom vremenu sudjelovali u stvaranju i konzumiranju tih objekata. Stoga je veći prostor što ga u ovoj studiji zauzima način stanovanja za razliku od kulture stanovanja nastao jednim dijelom iz teškoća empirijskoga istraživanja. Drugim dijelom — valja i to priznati — posljedica je nevičnosti takvu poslu. Nepostojanje razrađene i prihvatljive metode za tu vrstu ispitivanja izvire iz nedostatka tradicije takva pristupa fenomenu ruralnog stanovanja (i uopće područja materijalne kulture) u jugoslavenskoj etnološkoj teoriji i praksi,⁷¹ ali i evropskoj.⁷² Stoga se u stvaranju buduće metodike istraživanja stanovanja više pažnje treba obratiti ponašanju i vrednotama u oblasti stanovanja.

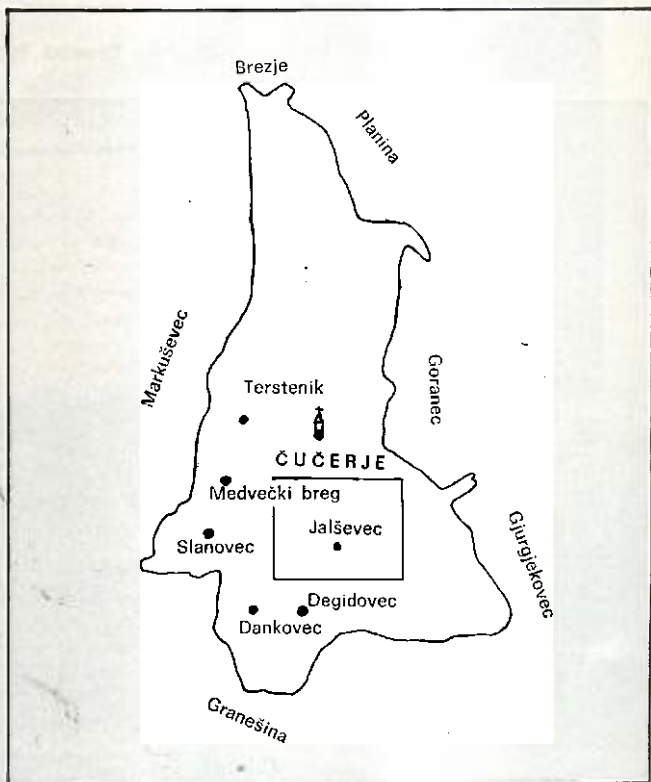
⁷⁰ Za to se zalaže S. A. Tokarev kada kaže: »Za etnografe stan je stan samo utoliko ukoliko netko u njemu stanuje (ili je u krajnjem slučaju stanovao, odnosno namjerava stanovati). Stan, kao i svaki drugi predmet materijalne kulture, ne postoji za etnografiju bez njegove socijalne funkcije«. S. A. Tokarev, *Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur*, str. 175.

⁷¹ U posljednje vrijeme počinju se pojavljivati i radovi takvog pristupa, npr. u prilogama F. Šarf (*Domovi v Drašičih*, 1968; *Stanovajska kultura idrijskih rudarjev*, 1976).

⁷² Još 1972. g. M. Sarmela piše: »Materijalna kultura, kao zgrade, predmeti, 'potrošna dobra', npr. odjeća i nakit, bili su općenito razmatrani kao neovisne pojave, istraživao se njihov povijesni razvoj, vremenska slojevitost i raširenost, gotovo ne uzimajući u obzir njihovu funkciju u međusobnom ponašanju članova zajednice u socijalnoj strukturi kulture«. — M. Sarmela, *Alltägliche Gruppensymbole und die Theorien der Anthropologie*, str. 186. i d.

Karta 1 —
Geografski položaj
Jalševca

Karta 2 —
Područje općine
Čučerje, 1862.

Sl. 1 — Jaševčki vinogradi, 1977. Foto A. Muraj

Sl. 2 — Zaseoci Trupeljaki i Markovići, 1977. Foto A. Muraj

Sl. 3 —
Štagalj, Hađuri,
1976.
Foto A. Muraj

Sl. 4 — Svinjac (kotec) s kokošinjcem (kurnjakom) i gnojnicom, Budaki, 1976. Foto A. Muraj

Sl. 5 —
Krušna peć,
Markuševečka Trnava,
1932.
Foto V. Tkalčić,
Etnografski muzej,
Zagreb

Sl. 6 —
Zgenarnica, Haduri,
1976.
Foto A. Muraj

Sapozhata

Mantovici

Sapozhata

Jalsavec

Jalsavec

Jahar Radimski

*Imperio mianik p. parvutu Jahar Radimski
Doracimus i izisno hval Malschings*

Jahar Radimski

Čičeje L. k. n. Sekcia č.

Kuritace

Budaki

Subenci

Tuhani

Trupejaki

Saberec

Sv. Barbare

Vagelki

Radari

Jabsevec

Jabsevec

Uperediti Johan Radinsky

Dobrota

Štupelci

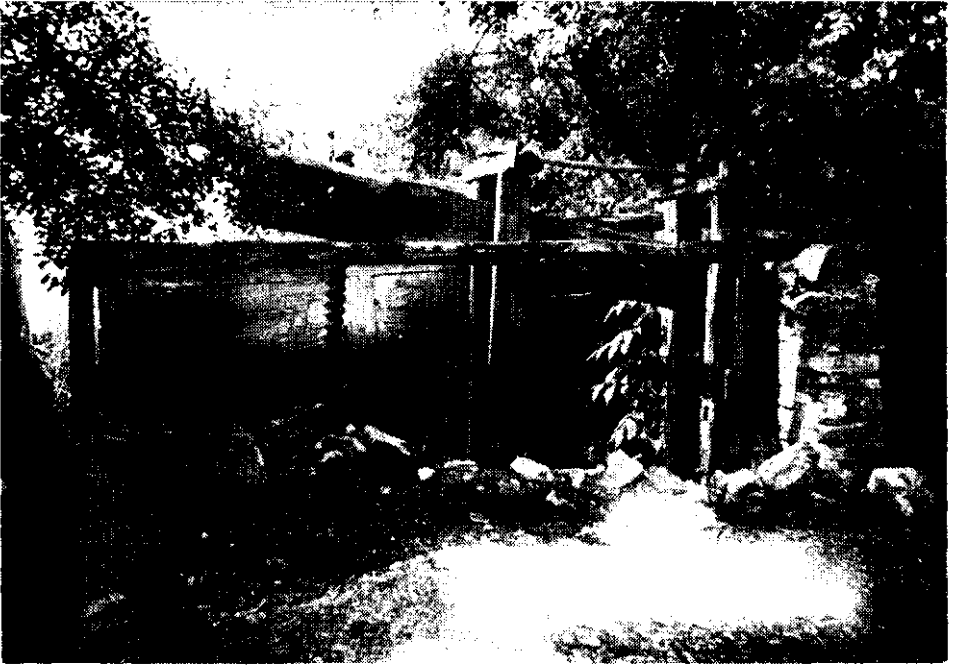
Dankovec

Dankovec

Krasny potok

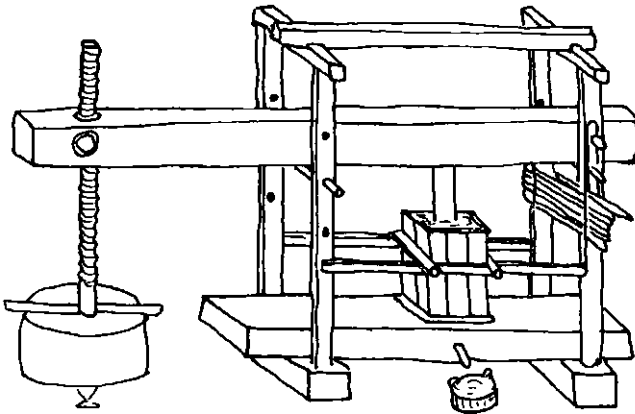

Sl. 7 — Ostaci tijeska za grožđe (vinska preša), Budaki, 1976. Foto A. Muraj

◀ Karta 3 — Katastarski nacrt Jalševca, list 9, 1862.

Sl. 8 — Vinska preša, rekonstrukcija

Sl. 9 — Sušnica za voće (pešnica), Markuševečka Trnava, 1932. Foto V. Tkalčić, Etnografski muzej, Zagreb

Sl. 10 — Gospodarski objekt izvan sela (štageļj), Hađuri, 1976. Foto A. Muraj

Sl. 11 — Mlin (melin),
Pukleki, 1976. Foto A. Muraj

Sl. 12 — Vanjsko kolo i žlijeb mlina, Pukleki, 1977. Foto A. Muraj

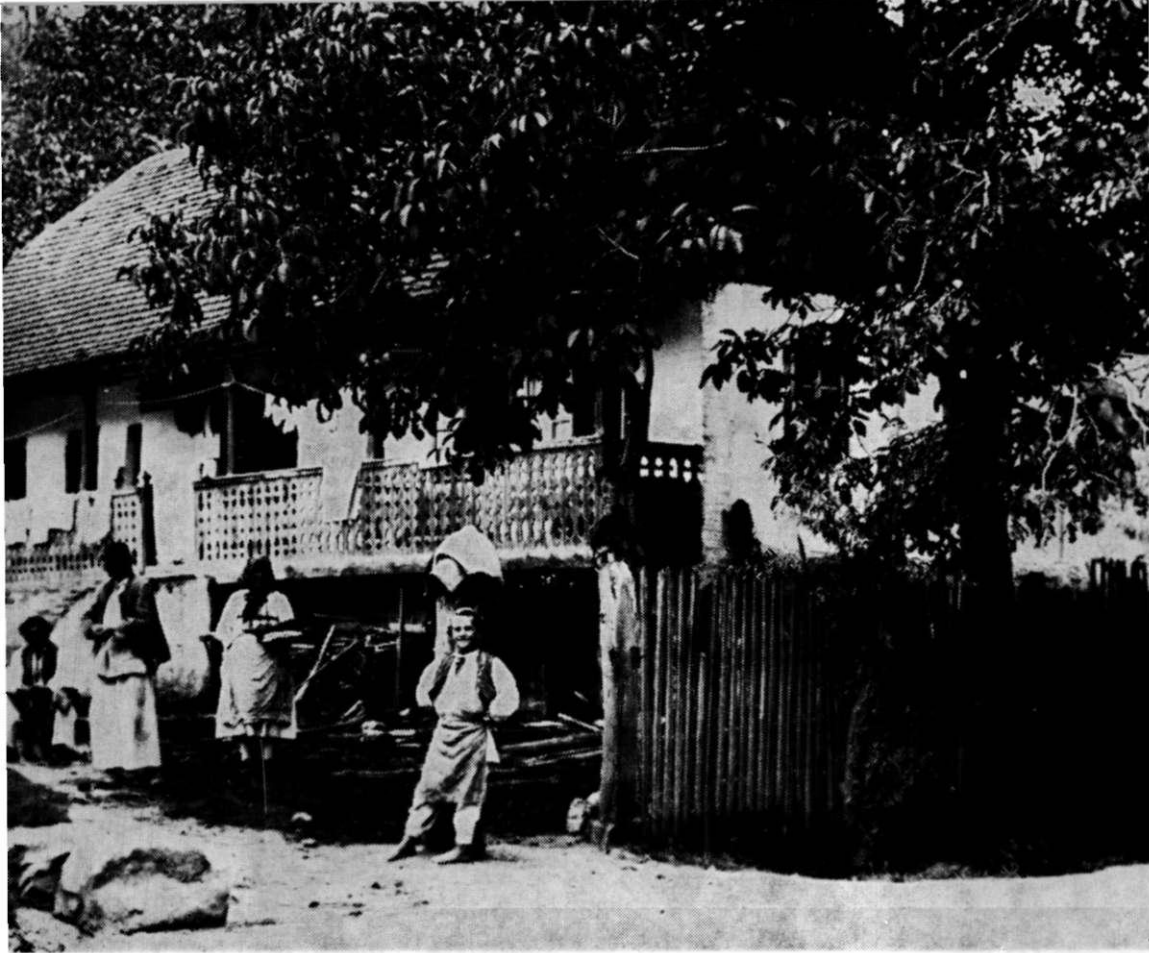

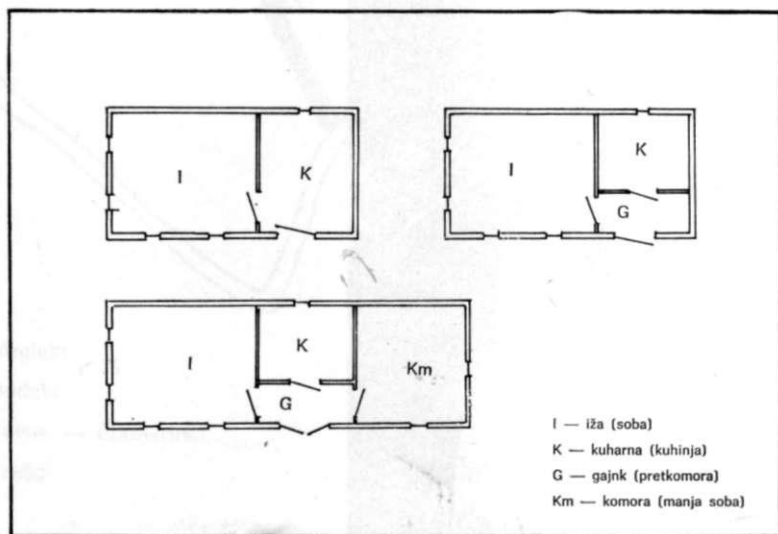
Sl. 13 — Kuća građena 1802, Deščevec, 1934. Foto B. Širola, Etnografski muzej, Zagreb

Sl. 14. — Stambena zgrada, Haduri, 1976. Foto A. Muraj

Sl. 15. — Stambena zgrada, šestine ili Gračani, 1910-1911. Foto A. Pešić, Etnografski muzej Zagreb

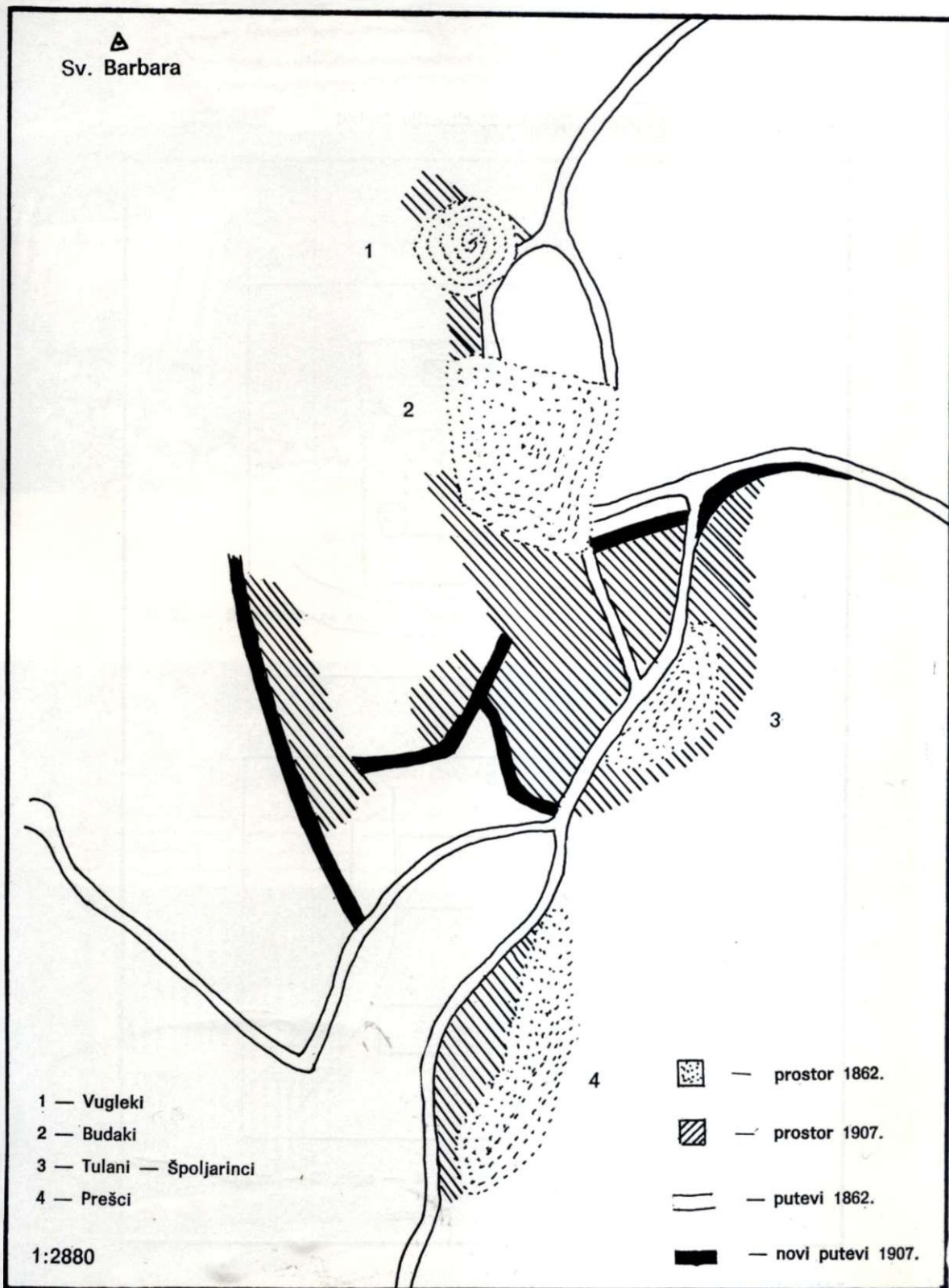
Sl. 16 —
 Tlocrti stambenih zgrada
 druga polovica 19. st.

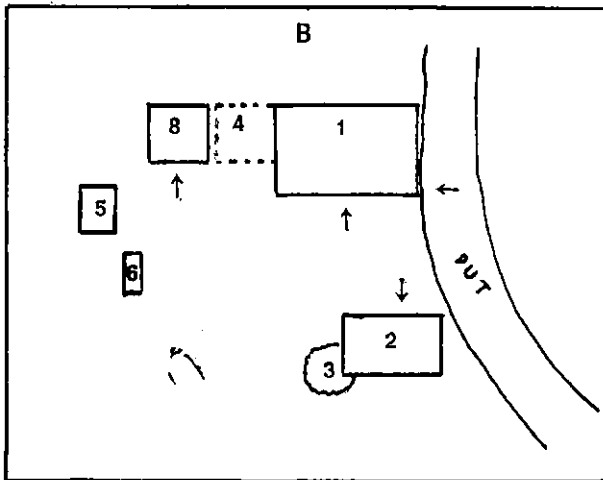
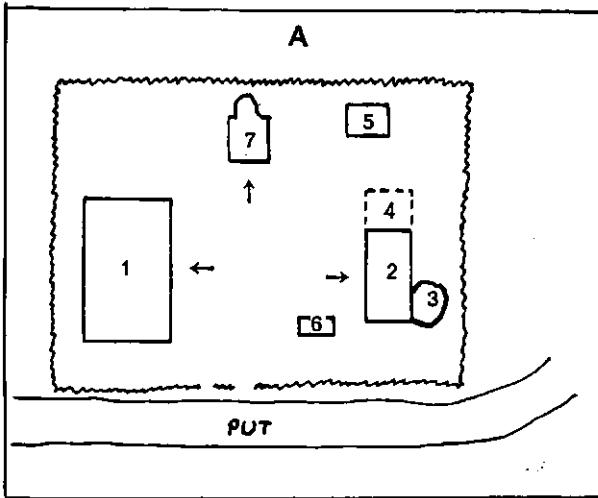
Sl. 17 — Vedro s vodom na vanjskom zidu kuće, Čučerski Vidovec, 1921.
Foto V. Tkalčić, Etnografski muzej, Zagreb

Sl. 18 — Komora, Markuševečka
Trnava, 1932. Foto V. Tkalčić,
Etnografski muzej, Zagreb

Sl. 20. — Okućnice: A) situacija, Pukleki; B) situacija, Budaki

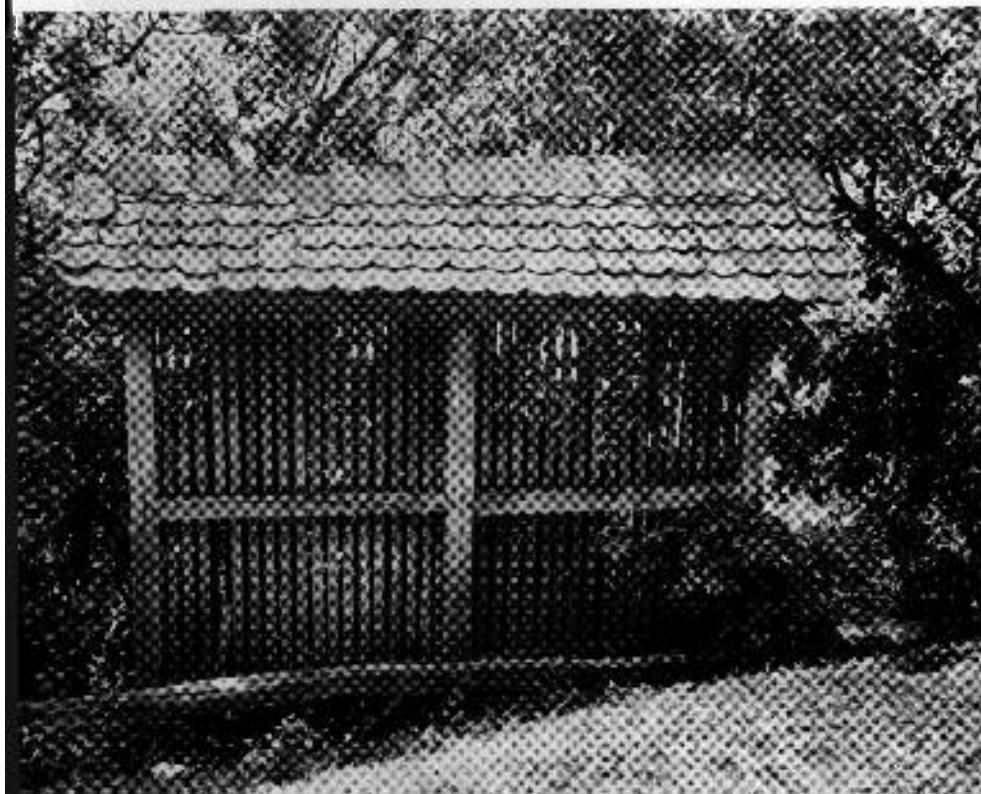

1 — kuća, 2 — staja, 3 — gnojnica, 4 — suša, 5 — svinjac,
6 — kukuruzni koš, 7 — kuvarna, 8 — preša

Sl. 21 — Svinjac (kotec), Haduri, 1976. Foto A. Muraj

Sl. 22 — Spremište za kukuruz (kuruzni koš), Budaki, 1976. Foto A. Muraj

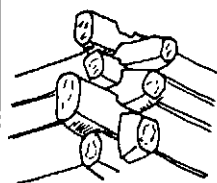

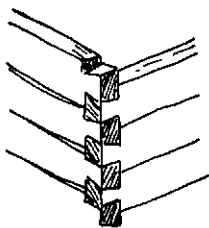
Sl. 23 — Štagalj iz Vidovca, preseljen u Budake, 1976. Foto A. Muraj

Tabla XV

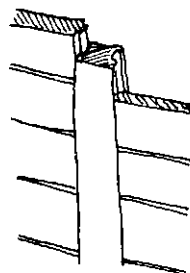
Sl. 24 — Kuća s jednom prostorijom, Špoljarinci; tlocrt i vanjski izgled

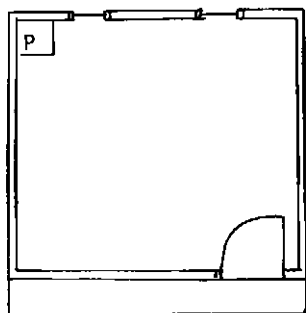
Križni vugel

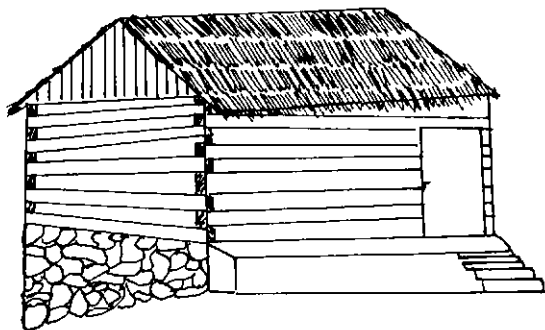
Nemški vugel

Poberuh

1

2

1 — tlocrt, 2 — vanjski izgled

Sl. 25 — Polukatna kuća s dvije prostorije, Vugleki; tlocrt, fasada

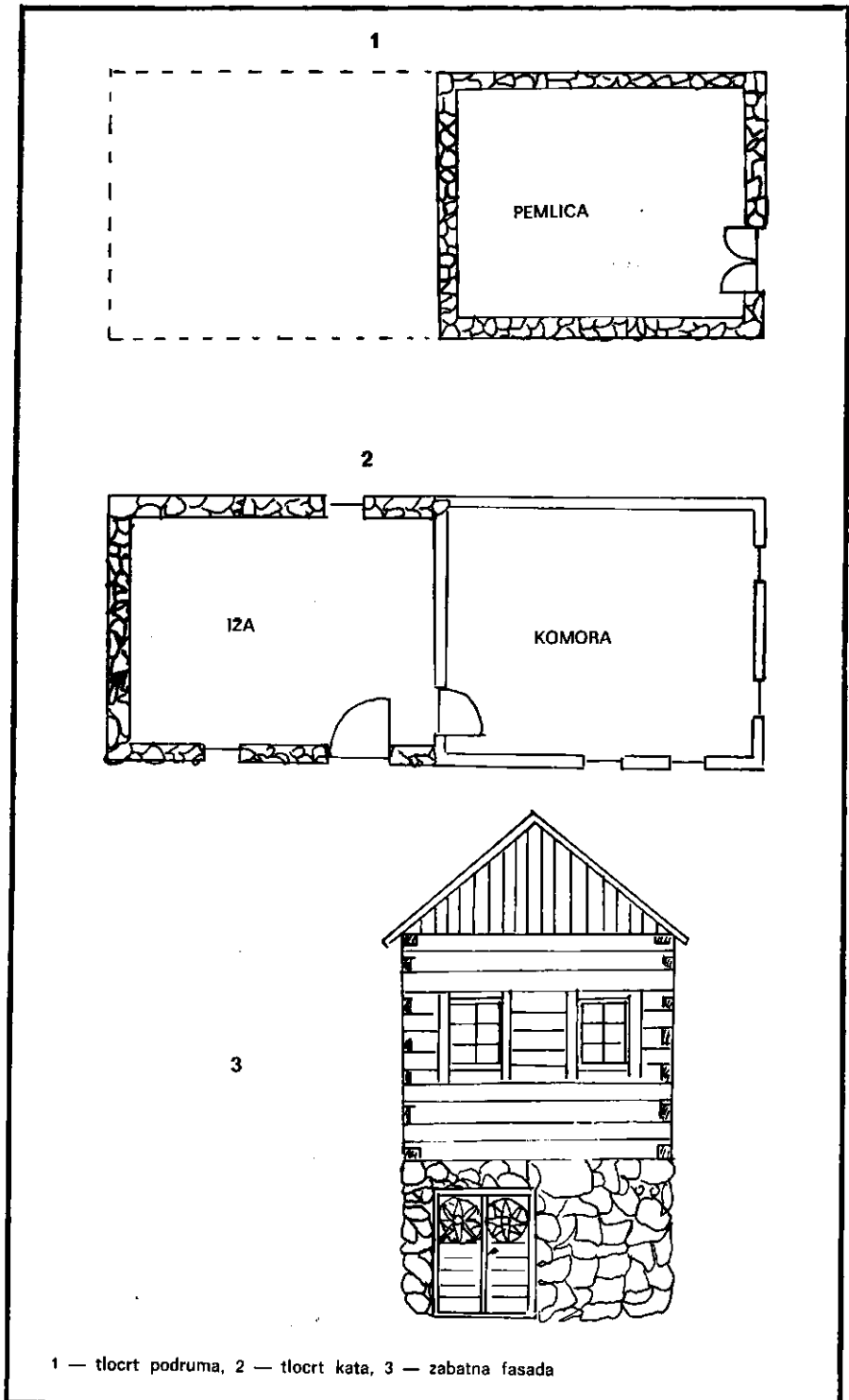
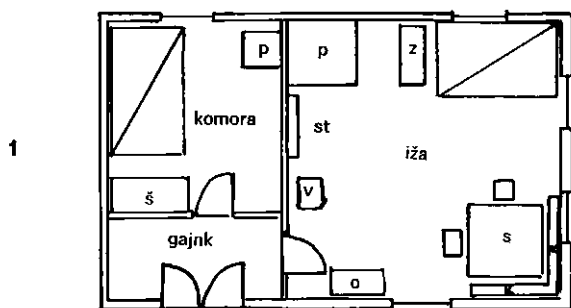
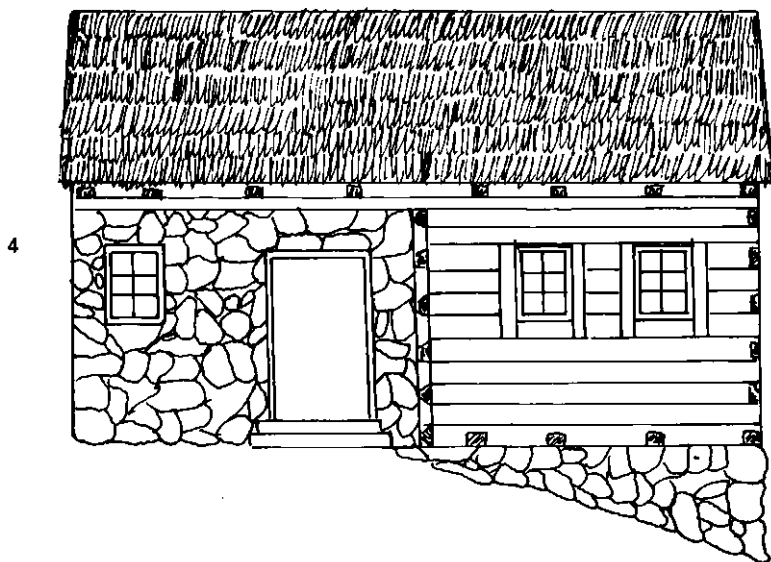
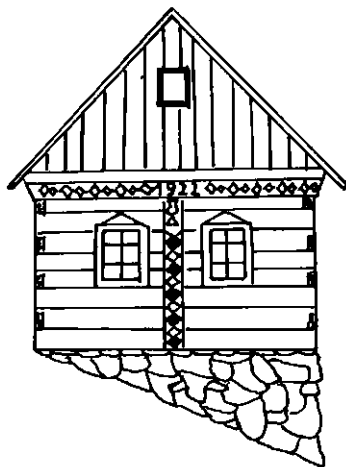

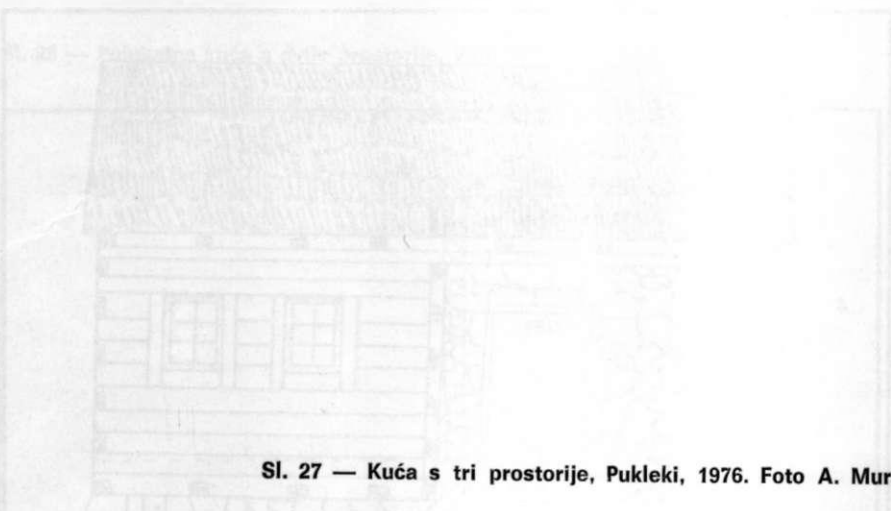
Tabla XVII

Sl. 26 — Ulazna fasada kuće s dvije prostorije, Vugleki (4);
kuća s tri prostorije, Pukleki, tlocrt (1) i ulazna fasada (2)

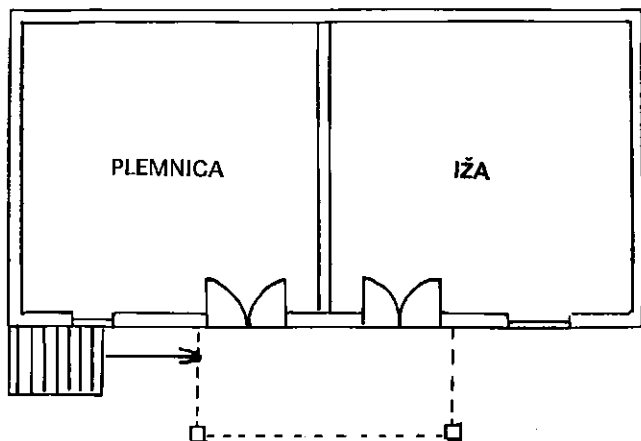
- p — peć
- š — škrinja
- st — stelaža
- v — vedro
- o — ormar
- z — zipka
- s — stol
- k — klupa

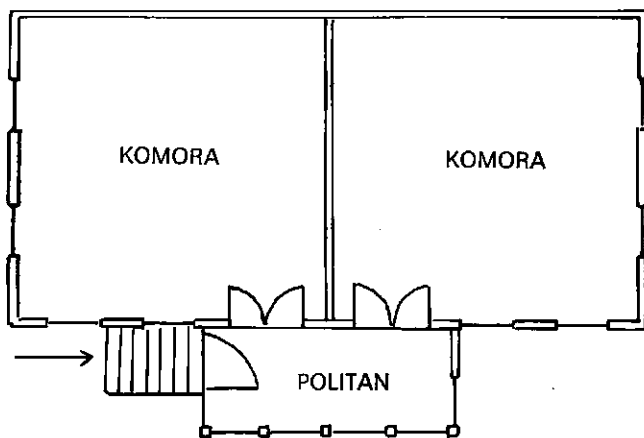

Sl. 27 — Kuća s tri prostorije, Pukleki, 1976. Foto A. Muraj

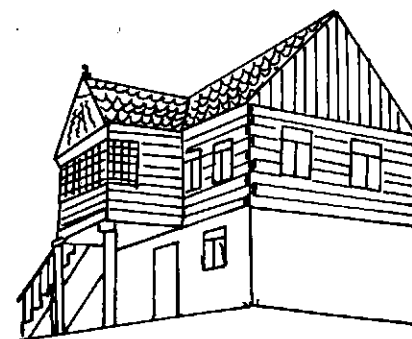
1

2

3

- 1 — tlocrt prizemlja,
- 2 — tlocrt kata,
- 3 — vanjski izgled

Sl. 29 — Katnica s izbočkom, Vugleki, 1976. Foto A. Muraj

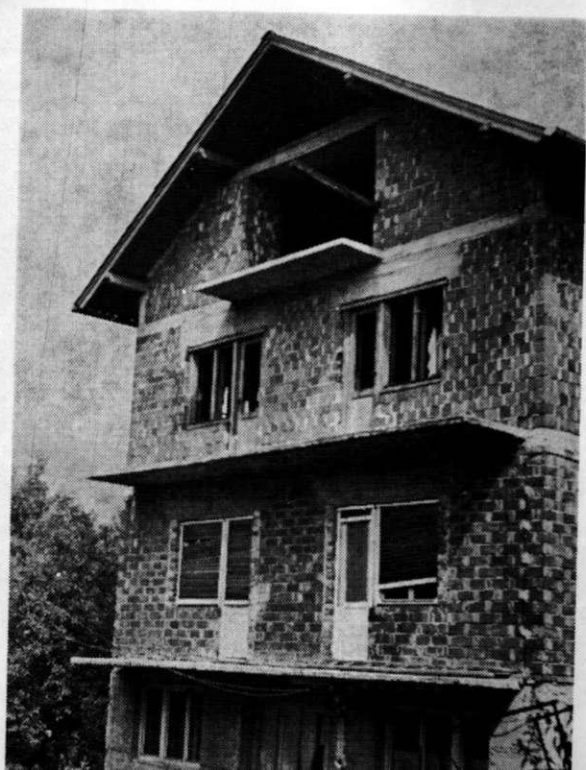
Sl. 30 — Izbočak
(politan), Budaki, 1976.
Foto A. Muraj

Sl. 31 — Obojeni ukrasi
i oznake na kući, Prešci,
1977. Foto A. Muraj

Sl. 32 — Nastamba s jednom prostorijom S. P.-a, Jalševac, 1976.
Foto A. Muraj

Sl. 33 — Novogradnja F. P.-a, Jalševac, 1976. Foto A. Muraj

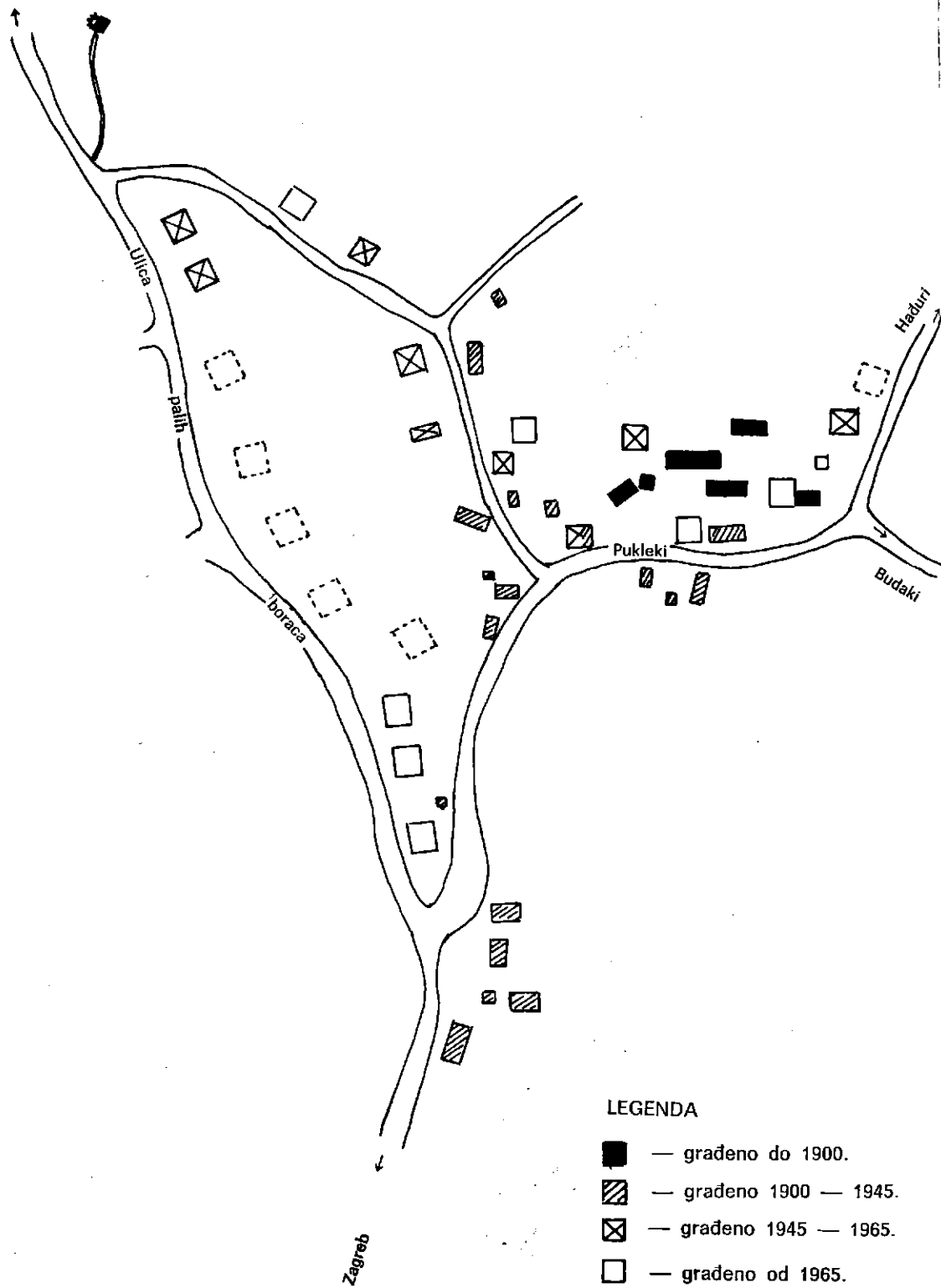

Sl. 34 — Suvremena interpolacija u staru jezgru, Pukleki, 1977. Foto A. Muraj

Sl. 35 — Novi dio naselja, Ulica palih boraca, 1977. Foto A. Muraj

čučerje

1:2000

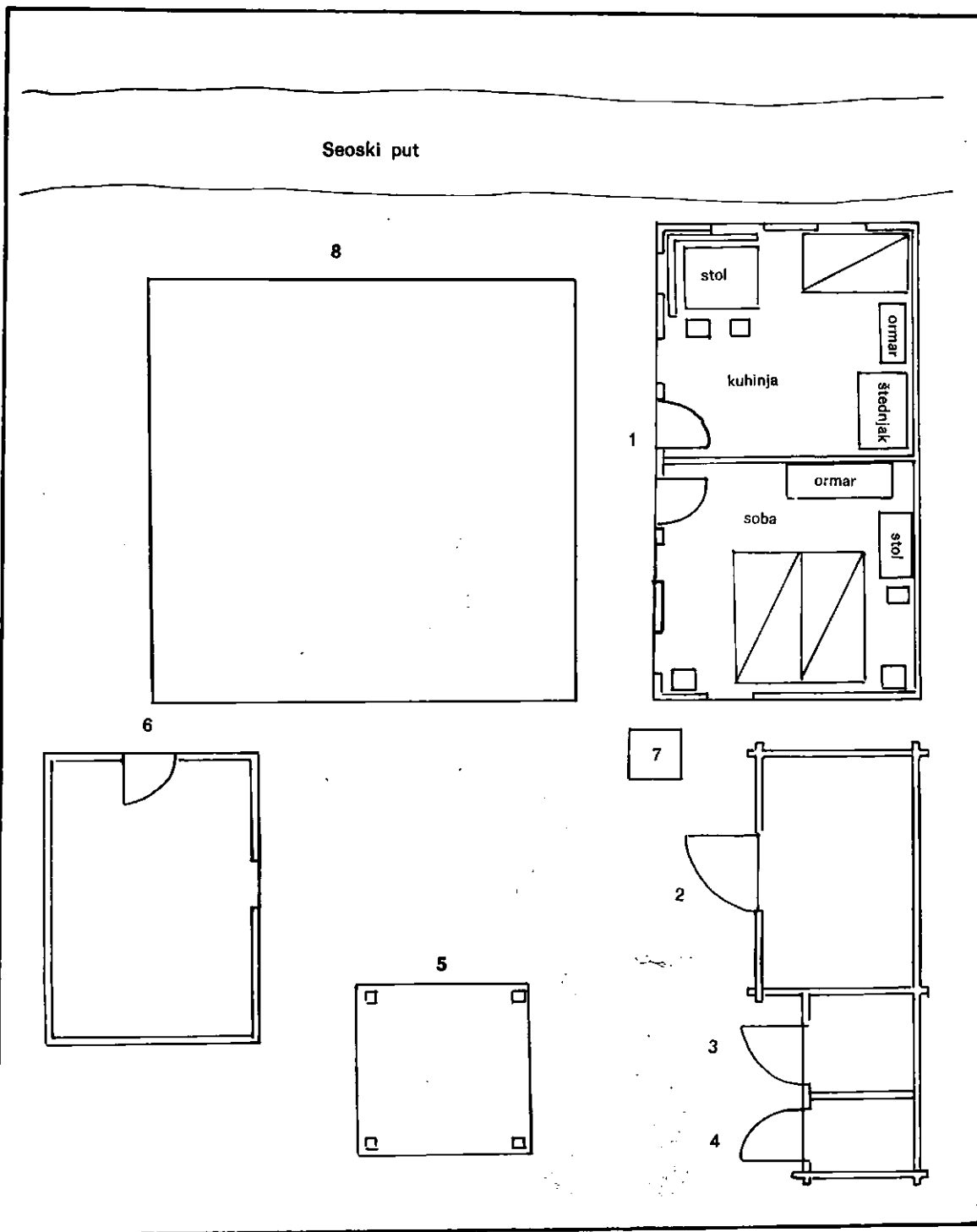
Sl. 37 — Kućica za odmor, Budaki, 1977. Foto A. Muraj

◀ Sl. 36 — Situacija zaselka Pukleki prema strukturi građevinskog fonda, 1977.

Sl. 38 — Suvremena okućnica, Pukleki, 1977.

Sl. 39 — Okučnica, Budaki, 1976. 1 — drvena kuća iz 1925, sad nastanjena, 2 — staja, 3 — svinjac, 4 — kokošinjac, 5 — nadstrešnica za sijeno, 6 — komora, prije nastanjena, sad spremište za sijeno i ogrjev, 7 — crpka za vodu, 8 — najnovija kuća (u gradnji)

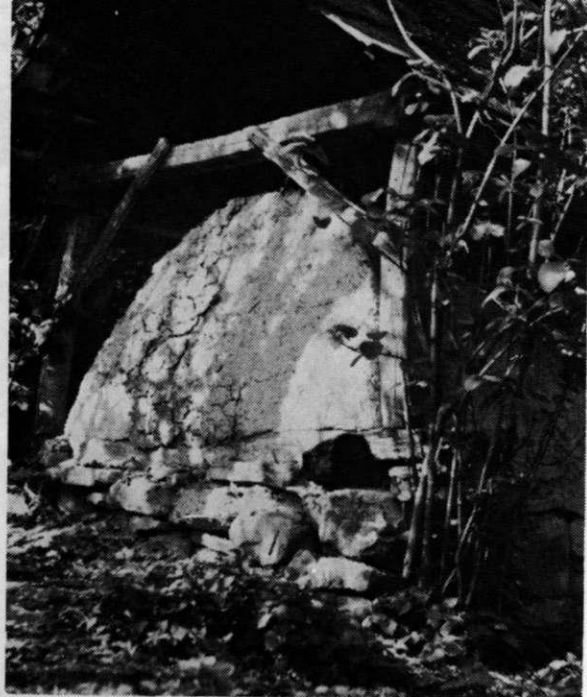

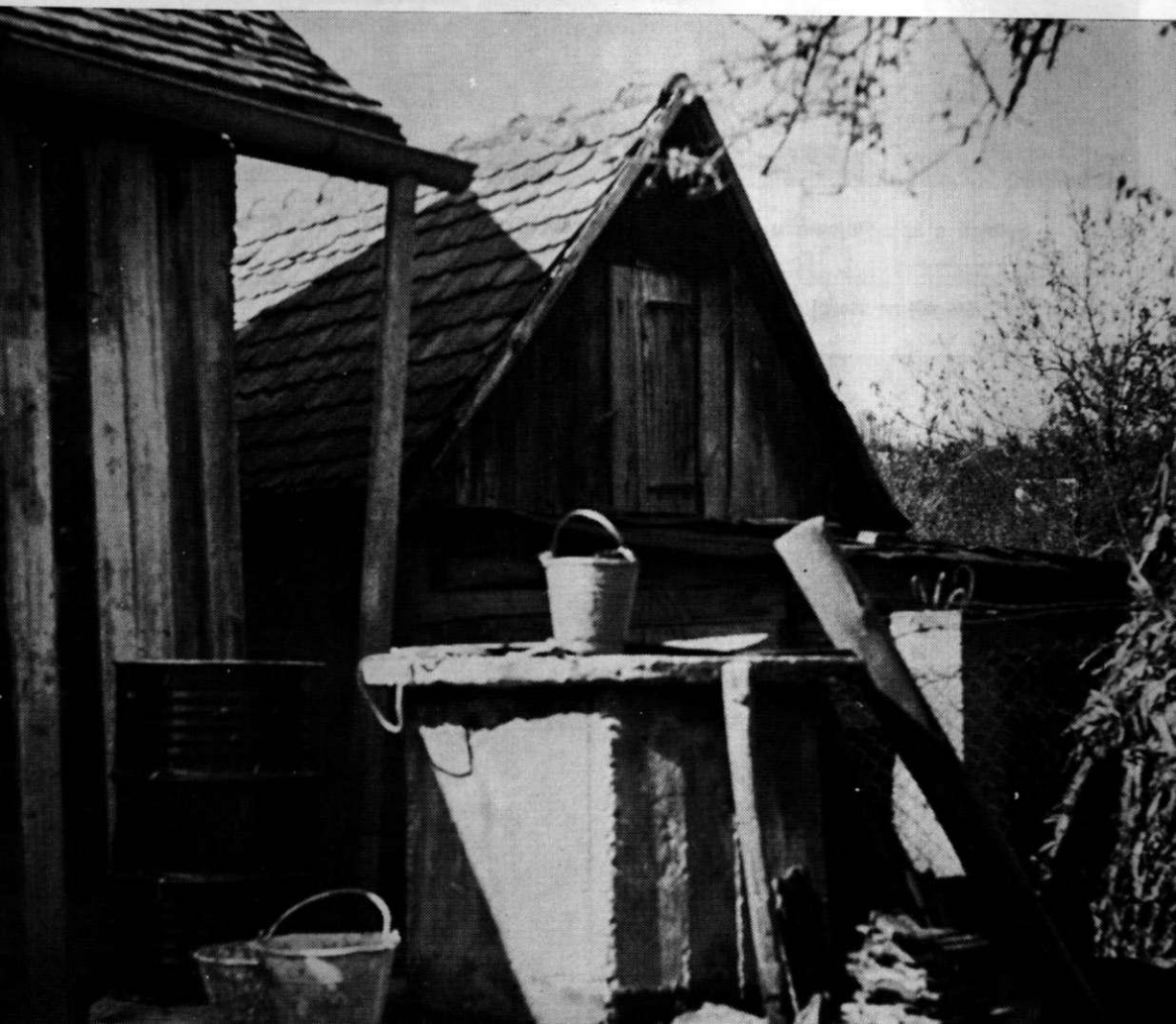
Sl. 40 — Svinjac s kokošinjcem u suvremenoj upotrebi, Trupeljaki, 1977. Foto A. Muraj

Sl. 41 — Noviji štagalj na staroj okućnici, Trupeljaki, 1977. Foto A. Muraj

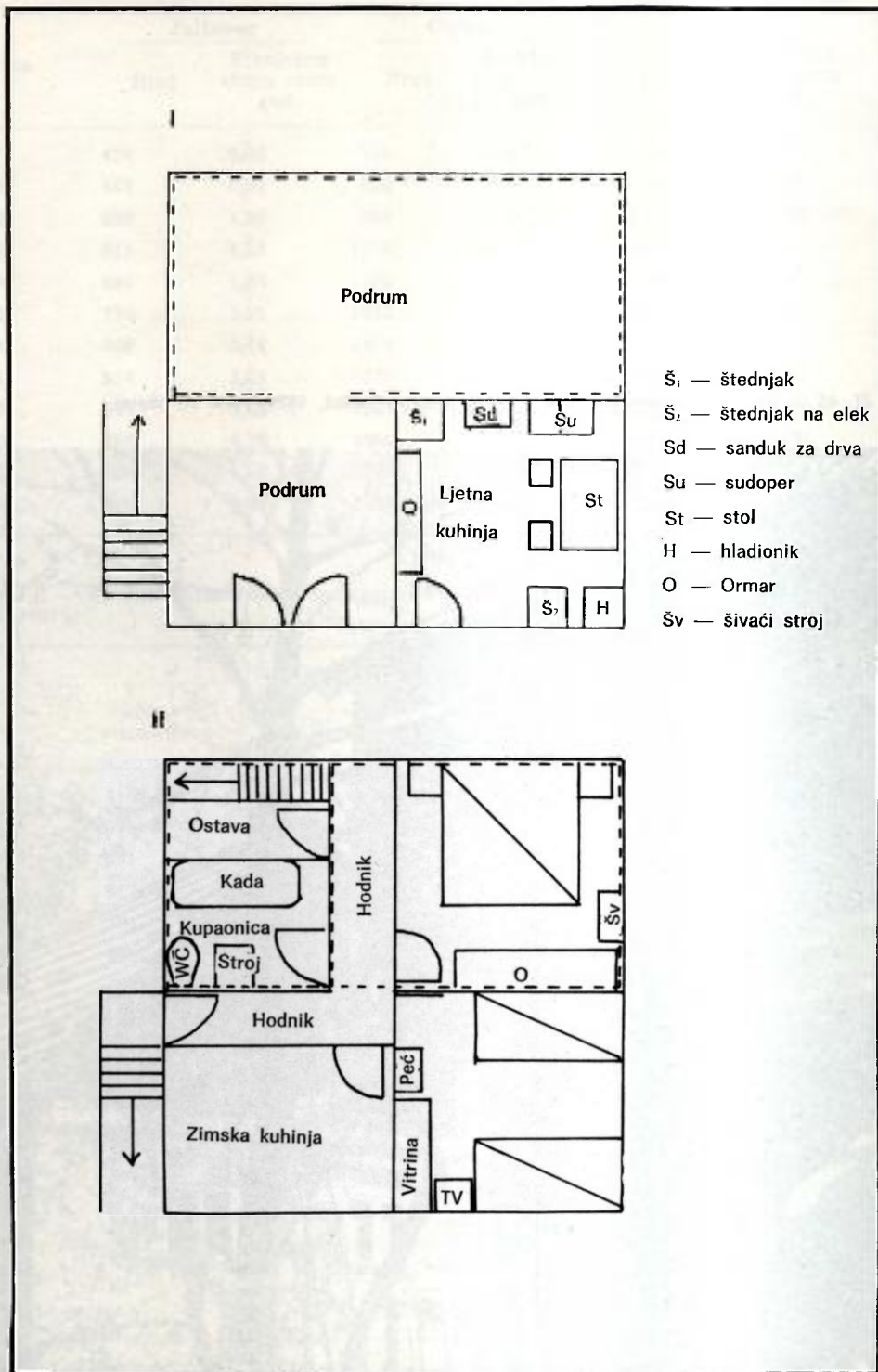

Sl. 42 — Jedna od posljednjih krušnih peći, Svibovci, 1977.
Foto A. Muraj

Sl. 43 — Grlo cisterne (zdenec), Prešči, 1977. Foto A. Muraj

Sl. 44 — Adaptirana stambena zgrada, Pukleki; tlocrti: I — prizemlje, II — kat, iscrtkanom linijom označena stara kuća

Sl. 45 — Suvremena interpolacija u staru jezgru, Prešči, 1977. Foto A. Muraj

Tabela I — Broj stanovnika u Jalševcu, Čučerju i Zagrebu prema popisima stanovništva 1857—1971.

Godina	Jalševac		Čučerje		Zagreb	
	Broj	Prosječna stopa rasta god.	Broj	Prosječna stopa rasta god.	Broj	Prosječna stopa rasta god.
1857.	416	0,00	743	0,00	21.175	0,00
1869.	449	0,64	828	0,87	20.668	0,17
1880.	520	1,28	968	1,44	29.584	3,31
1890.	611	1,58	1116	1,23	39.333	2,89
1900.	691	1,23	1128	0,10	61.855	4,61
1910.	770	1,05	1320	1,58	80.029	2,58
1921.	809	0,44	1312	0,09	110.007	2,40
1931.	928	1,41	1479	1,23	187.491	5,45
1948.	847	0,55	1568	0,34	281.165	2,41
1953.	884	0,79	1556	0,20	300.922	1,36
1961.	783	-1,59	1504	0,38	347.443	1,76
1971.	853	0,87	1459	0,30	566.224	5,01

Tabela II — Veličina domaćinstava u Jalševcu i Čučerju prema prosječnom broju, 1857—1971.

Godina	Jalševac			Čučerje		
	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Prosječni broj stanovnika	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Prosječni broj stanovnika
1857.	416	22	18,9	743	25	29,7
1890.	611	69	8,8	1116	136	8,2
1900.	691	124	5,5	1228	229	5,3
1948.	847	203	4,1	1468	361	5,3
1953.	884	221	4	1568	387	4
1961.	783	229	3,4	1504	386	3,8
1971.	853	268	3,1	1459	398	3,6

Tabela II a — Veličina domaćinstava prema broju članova u Jalševcu i Čučerju, 1971.

Naselje	Ukupno domaćinstava	Ukupan broj članova							
		1	2	3	4	5	6	7	8 i više
Jalševac	268	29	70	70	50	27	16	5	1
%		11%	26%	26%	19%	10%	6%	2%	0,3%
Čučerje	398	41	69	90	71	73	31	12	11
%		10%	17%	23%	18%	18%	8%	3%	3%

Tabela III — Stanovništvo u Jalševcu prema zavičaju bračnih drugova (u tri vremenska razdoblja)

Razdoblje	Ukupni broj sklopljenih brakova	Oba bračna druga iz Jalševca		Nevjeste iz Jalševca udate drugamo		Nevjeste od drugud udate u Jalševac	
			%		%		%
1870 — 1875.	56	24	42,8	16	28,6	16	28,6
1919 — 1924.	80	30	37,5	33	41,2	17	21,2
1960 — 1965.	48	15	31,2	18	37,5	15	31,3

MJESTA U KOJA SE UDAJU NEVJESTE RODOM IZ JALŠEVCA

Razdoblje	Sela iste općine					Sela susjednih općina																
	Čučerje	Trstcnik	Med. breg	Slanovec	Dankovec	Oporovec	Simunčevac	Vugrovec	Vidovec	Čugovec	Novoselec	Novaki	Trnava	Brestje	Čulinec	Štefanovec	Kraljevec	Sesvete	Zagreb	N. Gradiška	Krapina	
1870 — 75.	5	2	1		2	2	1												2	1		
1919 — 24.	10			6	7		3	2	2	1		1	1									
1960 — 65.	2	1									1			1	1	1	1		8	1	1	

MJESTA IZ KOJIH POTJEČU NEVJESTE UDATE U JALŠEVAC

Razdoblje	Sela iste općine					Sela susjednih općina												
	Čučerje	Trstcnik	Med. breg	Slanovec	Dankovec	Vugrovec	Goranec	Novoselec	Novaki							Zagreb	Bjelovar	Osijek
1870 — 75.	4	2	3		6		1											
1919 — 24.	8	2		1	5	1												
1960 — 65.	6	2			1			2	1							1	1	1

Tabela IV — Dob pokojnika u Jalševcu (u tri vremenska razdoblja)

	1870 — 1875.		1919 — 1924.		1960 — 1965.	
		%		%		%
do 1 godine	21	23,3	55	35,7	—	—
1 — 7 godina	25	27,8	38	24,7	—	—
7 — 14 godina	7	7,8	10	6,5	—	—
14 — 40 godina	16	17,8	8	5,2	—	—
40 — 60 godina	13	14,4	14	9,1	5	13,9
preko 60 godina	8	8,9	29	18,8	31	86,1
Ukupno	90	100,0	154	100,0	36	100,0

Tabela V — Nepismenost u Jalševcu i Čučerju, 1900—1971.

JALŠEVEC

Godina	Broj stanovnika iznad 6 god.	Ukupno nepismenih		Nepismenih muškaraca		Nepismenih žena	
			%		%		%
1900.	473	396	83,7	174	43,9	222	56,1
1910.	616	388	63,0	165	42,5	223	57,5
1961.	681	106	15,6	32	30,2	74	69,8
1971.	738	81	11,0	24	29,6	57	70,4

ČUČERJE

Godina	Broj stanovnika iznad 6 god.	Ukupno nepismenih		Nepismenih muškaraca		Nepismenih žena	
			%		%		%
1900.	1060	730	68,9	278	38,1	452	61,9
1910.	1113	679	61,0	284	41,8	395	58,2
1961.	1239	172	13,9	36	20,9	136	79,1
1971.	1300	122	9,4	32	26,2	90	73,8

Tabela V a — Stanovništvo u Jaiševcu i Čučerju prema školskoj spremi, 1961—1971.

JAIŠEVEC

Godina	Stanov. iznad 10 god.	Bez škol. spreme	4. razreda osnovne škole	Osnovna škola	Škola za kvalif. radnike	Škola za sred. struč. kadar	Gimnazija	Viša škola	Fakultet	Nepoznato
1961.	681	195	417	47	21	1	—	—	—	—
%		28,6	61,2	6,9	3,1	0,1				
1971.	738	142	408	85	81	15	—	2	2	3
%		19,2	56,3	11,5	10,9	2,0		0,2	0,2	0,4
muš.	366	40	210	23	69	9	—	1	2	2
%		10,9	57,4	9,0	18,9	2,5		0,2	0,5	0,5

ČUČERJE

1961.	1239	296	803	68	56	9	2	3	1	2
%		23,9	64,8	5,5	4,5	0,7	0,1	0,1	0,8	0,1
1971.	1300	290	692	167	147	14	7	1	1	1
%		21,5	53,2	12,1	11,3	1,1	0,5	0,07	0,07	0,07
muš.	631	92	331	67	127	8	4	1	1	—
%		15,5	52,5	10,6	20,1	1,3	0,6	0,1	0,1	—

Br 758
urb

Kr. županijski sudbeni stol zagrebački kao urbarski sud I molbe je kriepostju uredovne vlasti koju mu podieli Njegovo ces. kr. apostolsko Veličanstvo u parnici prvostolnog kaptola zagrebačkog kao gospoštije Kraljevec proti bivšim svojim podložnikom urbarskim iz obćine Jalševac, inaće Degidovec ili Čutkovec, radi odciepljenja paše i uređenja uvedenja vještakah šumskih uslied tužbe de pres. 7. lipnja 1860 broj 638 na temelju pravomoćne mjestodajne osude od dne 13a kolovoza 1861. broj 793 i vodjene ustmene rasprave te uskladjenih spisah sliedeću izrekao

O s u d u

Prvostolni kaptol zagrebački kao gospoštija Kraljevec je dužna iz urbarske šume »Koritaća« zajednički sa žitelji iz urbarske obćine Jalševac inaće Degidovec ili Čutkovec uživane, u svrhu da se za iste žitelje pašnjak i užitci šumski odciepe polag preloženog pod D. zemljovida i na istom sadržane osnove iz predjela šume »Koritaća« za

zadrugu Mihajla Markovića kbr. 17 sa 1 urb. selište
„ Naceka i Janka Puklek kbr. 3 i 4 sa 5/8 urb. selišta
„ Gjure Budak kbr. 9 sa 1 5/8 urb. selišta
„ Štefa Prežec kbr. 11 sa 4/8 urb. selišta
„ Andre Vuglek Budačić kbr. 8 sa 2/8 urb. selišta
„ Mihajla Svibovec aliter Prežec kbr. 20 sa 5/8 urb. selištah

Za zadrugu Trupeljak Gjuru kbr. 18
„ „ Mihajla kbr. 19 sa 1 1/8 urb. selišta
„ „ Štefa kbr. 20
„ „ Ive kbr. 21
Ukupno 5 6/8 urb selištah

parcelle stopog. b. 4188/A i 4188/B u ukupnom iznostu 60 ralih 600 II° računajuć na jedno selište 10 ralih 800 II° ral po 1600 II° uzimajuć u ime pašnjakah i šume za ove zajedničke na izključivo njihovo uživanje, posjed i vlasništvo na temelju regulatornog plana i osnove pod D. koja se tiem prihvaća, predati i izručiti dati, doćim iz istog predjela šume »Koritaća« zvane paze pod top. br. 4188 u iznosu od 34 rali 57 II° izključivo vlasništvo prvostolnog kaptola zagrebačkoga kao gospoštije Kraljevec ostaje.

Usuprot su dužni žitelji gori pomenuti iz urbarske obćine Jalševac inaće Degidovec ili Čutkovec se sa ovom kolikoćom pašnjaka i šume i sa gore oznaćenim predjelom i mjestom iste zadovoljiti, i primiti gore naznaćene pašničke i šumske prostorije kao njima pripadajuću po zakonih urbarskih dostatnu pripadnost za uživanje izključive njihove pašovine i prihadah šumskog.

Proti ovoj osudi prosto stoji strankam za 14 dana iza primitja takove prizvati se.

Kralj. županijski sudbeni stol

U Zagrebu dne 14. kolovoza 1869.

Sinković vr

Femenić vr

Z a p i s n i k

od 11 svibnja 1870

Sastavljen u ime kr. županijskog sudb. stola zagrebačkog na povjerenstvu u mjestu Jalševac

P r i s u t n i

od suda	od stranaka
Gjuro pl. Femenić	Ivan Makovac odvjetnik
kr. žup. sudb. stola	gospoštije Kraljevec
prisjednik	Mato Kuntić kbr 20 seoski sudac
Ljudevit pl. Reirner	Miško Marković kbr 17
žup. vel. sudac	občinar iz Jalševca
Kol. Žuvić oficial	Stefan Trupeljak kbr 20
kao perovodja	Petar Trupeljak „ 18
Eduard Rosipal	Ivan Trupeljak „ 21
posl. mjernik	Joso Trupeljak „ 19
Josip Kunić	Mijo Svibovec „ 22
ant. mjernik	Janko Puklek „ 4
	Joso Vuglek „ 8
	Joso Budak „ 9
	Mihalj Budak „ 9
	Joso Svibovec „ 22

P r e d m e t

jest odlukom kr. županijskog sudbenoga stola zagrebačkog od dne 17. siječnja 1870 broj 34 u urb. parnici prvostolnog kaptola zagrebačkog kao gospoštije Kraljevec proti bilim podložnikom iz urb. občine Jalševac na odciepljenje paše i uređenje užitakah šumskih, povedenoj, te osudom kr. županijskog sudbenoga stola zagrebačkog od dne 14 kolovoza 1869 br. 758 pravomoćno riešenoj, za danas određena izvršba iste osude.

Shodno odredbi toj uputilo se je izaslanstvo sudbeno na lice mjesta u selo Jalševac, gdje je našlo gore navedene stranke, ovim bude svrha današnjega poslovanja saobštena i raztumačena, a zatim preduzeto uredovno dielovanje kako sledi:

Ponajprije bude čitana izvršit će imajuća osuda od dne 14 kolovoza 1869. broj 758, po kojoj se pomenutim bilim podložnikom iz urb. občine Jalševac za oviuh 5 6/8 urb. selištah u ime paše i drvrije za svako selište 10 rali 800 II° ral po 1600 II° računajuć ili ukupno 60 rali i 600 II° odciepiti imade, i za nadopunjenje te pripadnosti sliedeća prostorija u posjed i vlasništvo ustupljuje:

A

Po top. br. 4188/A i 4188/B grunt. br. — parc. br. — občine Koritača

u površju 60 rali 600 II°

Ukupno 60 rali 600 II°

B

Dočim vlastelinstvu Kraljevec dotično prvostolnom kaptolu zagrebačkom ostaje kao izključivo vlasništvo prostorija:

Pod top br. 4188 grun. br. — parc. br. — občina Koritača

u površju 34 rali 57 II°

Ukupno 34 rali 57 II°

Broj 3729

Kr kotarska oblast
U Zagrebu 9 svibnja 1906.

Predmet

Gradnje kuća iz opeka
ili kamena

Općinskom poglavarstvu u

Sesvetah

Izvidom konstatirao je tehnički izvjestitelj, da su zidane kuće u Čučerju i okolici, koje su potresom najviše stradale, vrlo lošo izvedene bile, mora se dakle nastojati, da naše pučanstvo kod izvedenja ovakovih gradnjah razumnije postupi, da se očuva od velike štete. Ovakve seljačke gradnje izvadaju žalibože seljaci sami, koji jedva pojma imaju, kako da se zidje.

Imadu se dakle u prvom redu isti uputiti neka upotrebe vještih zidara, koji nisu Bog zna kako skupi i koji svakako budu gradnje izveli kako treba.

U drugom redu neka žiteljstvo upotrebi valjanu gradnju; neka ne rabe zločesti **lapor** već valjani kamen, koji odoljeva smrzavici i koji je čvrst. Toga imade dosta u svakom kraju, a gdje ga neimade, neka žiteljstvo rabi radje dobro pečenu opeku (»cigalj«). Neka bude onaj, koji gradi, oprezan **kakav** pijesak rabi. Onaj sa briega, ponajviše mještan zemljom ili inom primjesom, **nevalja**, ako ga valjano neopereš vodom.

Rabiti treba pijesak iz Save (Krapine, Sutle) ili iz potoka, neka bude oštar dosta i čist.

Nepojmljivo je, kako naši ljudi **štede sa vapnom**; mort nevalja, raspada se, neveže kamen ili opeku ako neimade dosta vapna, a to će biti i razlogom glavnim, da su se zidane kod oštećenih kućah u Čučerju i okolici upravo razišle i srušile.

Nasuprot tome troše **više** nego li je potrebno kod **nažbuke**. Imade kuća, gdje je vanjska žbuka četiri prsta debela i puna vapna. To nije potrebno, dosta je žbuku od najviše jednog do 2 centimetara debela, ta ako je i vanjska žbuka za uzdržavanje sgrada potrebna to je ipak **važnije**, da bude **mort** s kojim se kamen ili opeka ugrađuje **dobar** i dobro napravljen.

Nemanje važno je, da budu temelji (fundament) dosta duboko položeni i dobro izvedeni. Za prizemne sgrade biti će 80 cm do 1.00 metra dovoljno, ako je tlo (funduš) čvrsto. Na **mokru** ilovaču **nesmije** se graditi, mora se dakle dublje kopati, dok se nedođe na suhu čvrstu ilovaču, na šljunak, na pijesak pomještan sa drugom zemljom ili na pećinu. Nevalja pako temelje istom kako god graditi, naročito nevalja mišljenje naših seljaka da se smiju **laporom** fundamenti zidati ili da je slobodno najlošiji materijal naisto upotrebiti. Dapače je po sigurnost sgrade od velike važnosti, da se temelji pomno i svom pazkom izvedu. **Debljina** zidja u temelju neka bude barem 60 cm, a izvan zemlje (za razizemne sgrade) barem 45 cm (stopu i pol) ako se kameonom zidje treba paziti da barem **svaki drugi kamen siže preko ciele debljine zida**, jer inače nevalja vez.

Ovaj naputak imadete obnarodovati te u prepisu dostaviti v. župnim uredom,
da ga po mogućnosti **više puta** narodu razjasne.

Kr. kot. predstojnik

Obć. prisežniku Josipu Budaku u **Jalševcu**

Dostavlja se sa nalogom da primitu uputu o gradnji kuća svestrano višeputa u svom
području proglasi.

Poglavarstvo občine u Seseveta, dne 1. lipnja 1906.

Upravitelj
Klobučar

Dokument 3 — Prijepis djelomičnog teksta odluke o diobi zadruge Budak iz 1912.

Broj 3085/Z

U Zagrebu 21 rujna 1912

Predmet: Zadruga Budak br 9 iz Jalševca — dioba

O D L U K A

Temeljem paragrafa 56 zakona br 9/V o zadrugama određuje se provedba diobe zadruge Budak iz Jalševca kako slijedi:

Zadruga Budak kbr. 9 iz Jalševca ima se razdijeliti na 6 dijelova kako slijedi:

I dio: Sliednici pok Ivana

- a) Marko sa porodicom i pravom na 1/3
 - b) sliednici pok Cenek: Franjo i Juraj zajedno s pravom na 1/3
 - c) sliednici pok Tome: Ljudevit i Pavao zajedno s pravom na 1/3
- } or 19 r
990 hv

II dio: Sliednici pok Josipa

- a) Petar s pravom na 1/3
 - b) Valent s pravom na 1/3
 - c) Ivan sa por pravom na 1/3
- } or 16 r 1142⁰⁰

III dio: Sliednici pok Mije: Juraj i Pavao i Mijo sinovi

- pok Andre, unučad pok Mije s pravom zajedno na 1/3
 - b) Sliednici pok Janka:
 - α) sliednici pok Marka: Franjo, Juraj, Danek, Nacek te mati mu udova Bara
 - β) sliednici pok Josipa: Milka i Stjepan te mati mu ud. Ana
 - γ) sliednici pok Nikole: Franjo te mlđb Naco i Franca svi zajedno s pravom na 1/3
 - c) Sliednici pok Blaža: mlđb Brcko praunuk od Blaža s pravom na 1/3
- } or 23 r
515⁰⁰

IV dio: Sliednici pok Stjepana: Janko i Mijo sa por. zajedno sa pravom na 14 r 576 hv.

V dio: Adam i Ivan sin pok Franje zajedno sa pravom na 17 r 1413 hv

VI dio: Mijo pok Jurja sa porodicom i pravom na 18 r 1386 hv

Pojedini će se dielovi upisati kako slijedi:

a) Suvlasništvo I diela:

1. Marko sa porodicom kao nova zadruga sa 1/3
2. sliednici pok Cenek: Franjo i Juraj kao suvlasnici na jednake dielove u 1/3
3. sliednici pok Tome: Ljudevit i Pavao kao nova zadruga sa 1/3

b) Suvlasništvo II diela:

1. Ivan kao nova zadruga sa 1/3
2. Valent kao nova zadruga sa 1/3
3. Tomo kao nova zadruga sa 1/3

c) Suvlastništvo III diela:

- a) sliednici pok Mije: Juraj i Pavao i Mijo kao suvlastnici na jednake dielove sa 1/3
- b) sliednici pok Marka Josipa i Nikole kao suvlastnici na jednake dielove sa 1/3
- c) sliednici pok Blaža: mlđb Brcko kao samovlastnik sa 1/3
- d) IV dio: Janko i Mijo kao suvlastnici na jednake dielove
- e) V dio: Ivan sa svojim dielom kao samovlastnik sa 1/2
Adam sa svojim dielom kao nova zadruga sa 1/2
- f) VI dio: Mijo sa por kao nova zadruga

Putevi ubilježiti će se kao nerazdijeljena suvlastnost dielova I — VI odnosno diela V i VI.

Glede diobnih troškova i međusobnih obračuna određuje se sljedeće:

Mjerniku Zvonimiru Johanskom u Zagrebu određeno je u ime troškova 235 Kr od zaračunatih 555 K. Dobio predujam od 60 K ostaje 175 K koje mu imaju zadugari izplatiti u roku od 14 dana pod prietnjom političke ovrhe i to u sljedećem razmjeru:

I dio zajedno:	31 K 35 fil
II „ „ :	30 „ 40 „
III „ „ :	34 „ 75 „
IV „ „ :	24 „ 40 „
V „ „ :	27 „ 71 „
VI „ „ :	26 „ 40 „

o čemu se obavješćuje odlukom

Dokument 3 a — Tabeljarni prikaz diobe zadruga Budak
 DIOBA ZADRUGE BUDAK

J u r a j (br. 9)

1903. g.						
1911. g.	nova zadruga	suvlasnici Ivan	nova zadruga	nova zadruga	nova zadruga	nova zadruga
suvlasnici	nova zadruga	suvlasnici	samovlasnik	nova zadruga	samovlasnik	nova zadruga
suvlasnici	nova zadruga	suvlasnici	nova zadruga	nova zadruga	nova zadruga	nova zadruga

Jedan je od problema te vrste: u kojoj se mjeri stan/kuća bio (i jest) pokazatelj materijalne i društvene situiranosti, odnosno u kakvu su se odnosu nalazili (i nalaze se) stanovanje i društveni prestiž unutar pojedinih grupa u tipu agrarnog naselja kakvo je Jalševac. Na relevantnost tih odnosa ukazao je već M. Sarmela označavajući, u okviru teorije komunikacija, stanovanje (uz odjeću i prehranu) jednim od znakova statusa.⁷³

Socijalni ekvivalent stana je obitelj.⁷⁴ Dosadašnje istraživanje u Jalševcu pokazalo je koliko se u razmatranom razdoblju transformirao i oblik obitelji i funkcije obiteljskog života. To znači da se mijenjaju i potrebe koje stan/kuća treba da zadovolji. Stoga bi u daljem etnološkom bavljenju suvremenim ruralnim naseljem trebalo gradnju i stanovanje pratiti u korelaciji s potrebama promijenjenih funkcija obitelji, a u okviru Leeuwenove teoretske postavke da je »obitavanje identitet obitelji ili rezultat identifikacije obitelji«. ⁷⁵ Iz toga slijedi dalje pitanje: u čemu će se razlikovati ili poklapati ove potrebe s potrebama stanovnika urbanih naselja?

U praćenju promjena vanjskog oblikovanja i unutrašnjeg uređenja stana trebalo bi kompleksnije istražiti pojavu poremećaja estetskih normi, koja upravo prati prijelomne situacije. Istraživačima je dobro poznato da nakon napuštanja domaćih ruktvorina, često vrhunskog estetskog dometa, gotovo redovito slijedi faza sklonosti prema onim industrijskim proizvodima čije likovno oblikovanje obično vrednujemo kao neukusno, nazivajući ga kičem.

Napokon, osim stručnih i znanstvenih, postoje i problemi svakodnevne prakse, za koje se također nameće potreba razmatranja teorijskih stavova. To je složeni problem relacija oblikovanja naselja i nastambi i ambijentalnih karakteristika u ruralnim aglomeracijama. Znači, problem smisla i opravdanosti zaštite rurističkih objekata ili cjelina, izbora takvih objekata, a s tim u vezi i problem ugrađivanja pozitivnoga (jer samo o njemu se radi) graditeljskog nasljeđa, konstruktivnih i estetskih dostignuća, u suvremenu arhitekturu našeg podneblja.

Literatura i izvori

Birket-Smith, Kaj

— Putovi kulture, Zagreb 1960.

Bogišić, Valtazar

— Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga, Zagreb 1874.

⁷³ Njime se iskazuje: 1. uloga individue, 2. grupa, socijalna klasa ili kasta kojoj pripada, 3. status i položaj individue u njegovoj vlastitoj grupi. — M. Sarmela, isto, str. 187.

⁷⁴ S. A. Tokarew, *Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur*, str. 175.

⁷⁵ H. van Leeuwen, *Ecological approach to the house-environment. De woning en haar bewoning*, str. 15 — citirano prema: I. M. Greverus, *Ein kulturökologischer Zugang zum Bauen und Wohnen in den Niederlanden*, str. 28.

Dobronić, Ljelja

- Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201, »Rad JAZU«, knj. 283, Zagreb 1951, str. 245—318.

Dobronić, Ljelja

- Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća, »Rad JAZU«, knj. 286, Zagreb 1952, str. 171—256.

Greverus, Ina-Maria

- Ein kulturökologischer Zugang zum Bauen und Wohnen in den Niederlanden. Bewonte Umwelt, »Notizen«, 4. Frankfurt am Mein 1976, str. 25—41.

Gojak, Tomislav

- Čučerje, »Čučerje«, 1971, str. 7—10.

Gušić, Marijana

- Tumač izložene građe, Zagreb 1955.

Kampuš, Ivan — Karaman, Igor

- Tisućljetni Zagreb, Zagreb 1975.

Kremenšek, Slavko

- Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970.

Kremenšek, Slavko

- O razsežnostih pojmova »ljudska kultura« in »sodobne spremembe«, Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi, Beograd 1974, str. 23—30.

Malinovski, Bronislav

- Naučna teorija kulture, Beograd 1970.

Muraj, Aleksandra

- Čučerje — Studija o naselju, 1974., Rkp.

Novak, Jela

- Seljački dom u Zvečaju, »Narodna starina«, sv. 5, knj. II, Zagreb 1923, str. 168—172.

Peršić, Nikola

- Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb, Zagreb 1935.

Sabljar, Vinko

- Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1866.

Sarmela, Matti

- Alltägliche Gruppensymbole und die Theorien der Anthropologie, »Ethnologia Europaea«, VI, 2, Göttingen 1972, str. 186—192.

Šarf, Fanči

- Domovi v Drašičih. S posebnim pogledom na stanovanjsko raven, »Slovenski etnograf«, 10/1967, Ljubljana 1968, str. 6—37.

Šarf, Fanči

- Stanovanjska kultura idrijskih rudarjev ob prelomu stoletja, »Slovenski etnograf«, 27-28/1974—1975, Ljubljana 1976, str. 7—34.

Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji. Zbornik teorijskih i metodičkih radova, Zagreb 1972.

Tkalčić, Vladimir

- Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore, Zagreb 1925.

Tokarew, S. A.

— Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur, »Etnologia Europaea«, VI, 2, Göttingen 1972, str. 162—178.

Tränkle, Margaret

— Wohnkultur und Wohnweise, Tübingen 1972.

Žuljić, Stanko

— Geografski faktori razvoja i strukturalna obilježja sela Trg. Selo Trg kod Ozlja, Beograd 1969, str. 17—27.

Katastarski nacrt: Općina Čučerje sa miestom Dankovec, Degidovec, Jalševac, Medvecki breg, Slanovec i Terstenik, 1862.

Zapisnik Dielčićah (Parzellen Protocoll) obćine Čučerje, 1862.

Reambulacija katastarskog nacrta i **Zapisnik** parcela, 1894.

Reambulacija katastarskog nacrta i **Zapisnik** parcela, 1907.

Geodetska karta, Jalševac (list 40), snimljeno 1965, kartirano 1966. Republička geodetska uprava SRH, Zagreb.

Stanovništvo 1857—1961. Po naseljima i dijelovima naselja, Zagreb 1964.

Repertorij mjestâ po posljedjih popisa godine 1890, Zagreb 1892.

Popis žiteljstva od 31. XII 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1914.

Popis žiteljstva od 31. XII 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1914.

Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, 1937.

Popis stanovništva 1953. Osnovni podaci o stanovništvu, Beograd 1958.

Stanovništvo i domaćinstva, Beograd 1959.

Popis stanovništva 1961. Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961.

Školska sprema i pismenost, Beograd 1965.

Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Stanovništvo prema polu i starosti.

Stanovništvo prema migracionim obeležjima.

Stanovništvo staro 10 i više godina prema školskoj spremi i polu i nepismeni prema starosti i polu.

Aktivno stanovništvo prema delatnosti.

Ukupno poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i polu i poljoprivredno prema veličini zemljišnog poseda.

Stanovništvo prema narodnosti.

Domaćinstva prema broju članova.

Domaćinstva koja imaju članove na privremenom radu u inostranstvu.

Domaćinstva prema veličini zemljišnog poseda i izvorima prihoda.

Stanovi. Korišćenje i nastanjena lica.

Stanovi. Veličina, svojina, domaćinstva i lica.

Stanovi. Godina izgradnje i kvalitet.

Stanovi. Opskrba kućanstva vodom za piće, Beograd 1972.

Matična knjiga vjenčanih, Čučerje.

Matična knjiga umrlih, Čučerje.

Sudski spis o osudi o šumi Koritaći iz 1869. i zapisnik o provedbi na terenu iz 1870.

Sudski spis odluke o provedbi diobe zadruge Budak iz 1912. + diobni list.

Drugi spis o diobi zadruge Budak.

Zapisnik o nagodi Petra i Stjepana Budaka iz 1913.

Općinski spis o gradnji kuća, 1906.

Općinski spis o čistoći na gradskim tržištima, 1914.

Dobrovoljna nagoda između Bare r. Majpruz i Ivana Majpruza, 1912.

Obveznica Josipa Budaka Vjeresijskoj udrugi u Sesvetama na zajam, 1910.

Pisma Stefana Budaka, 1916. (7 kom).

Aleksandra Muraj

THE TRANSFORMATION OF HOUSING HABITS AND STANDARDS IN THE VILLAGE OF JALŠEVEC

Summary

Housing is a component part of the way of life and culture of every social community. It always forms an organic whole with the modes of production and consumption, with the level of technological development, social system and spiritual values of that particular community. In discussing housing, one may talk about the habits and standards of housing. Housing habits have to do with the totality of design of the living quarters (functions of buildings and their parts, constructional properties of buildings, interior design, etc.), while housing standard have to do with the behaviour of inhabitants and their values in the sphere of housing. Changes in housing habits and standards are most closely connected with changes in economic and social relations in a given community.

Jalševac is a village community, some 6 km. from the north-eastern rim of the city of Zagreb, situated on wine-growing southern slopes of Mount Medvednica. The history of the village can be traced back to the Middle Ages.

The present study covers housing development in Jalševac from 1862 (when the first land register and plan of the village was made) to 1977. Between 1862 and the end of the nineteenth century, natural economy prevailed in the village, with some traces of the feudal system still felt. The primary economic and social unit was the *zadruga* (an extended family group or clan). Cultural influences coming from outside the village were still rather limited. The village itself was of a scattered type, consisting of several hamlets on hills, separated from each other and distant from the main road. Each hamlet was in fact one extended family holding, and the names of these hamlets are therefore patronymic. The residential part of the hamlet consisted of the main housing building and several more single-room buildings in which married couples lived. In addition, there was a complex of farm buildings — for cattle, for fodder, for bread baking and brandy distilling, for wine making, for fruit drying, etc. Outside of the residential complex, in vineyards, there were wine cellars (or huts). A water mill served the whole village.

Most main residential buildings were one-storey houses built partly of stone and partly of wood. The ground floor served as storage space, while the first floor contained the living quarters. Most frequently it consisted of a kitchen plus one or two rooms. In the kitchen there was an open fire on which meals were prepared. The whole of the daily life routine took place in the room: eating, sleeping, family discussions, celebrations, births, daily hygiene of family members, etc. The modest housing and low hygienic standards resulted in high rates of infant and child mortality.

In the period between 1900 and the end of the Second World War, many important changes took place in the

village. Large family groupings (zadruga) disintegrated and farms became increasingly fragmented. Though farming remained the main type of activity, additional sources of income were sought — from occasional jobs in Zagreb and from the sale of farm produce on Zagreb's markets. The process of disintegration and social differentiation began at that time too. Upon leaving the large family collective (zadruga), each nuclear family tried to build a house of its own. That is why new buildings cropped up in the residential parts of hamlets, which led to greater housing density and to an enlargement of the residential area in each hamlet. The first houses began to be built along the main road. A local pub was opened and a grocery store. The actual organization of residential quarters and farm buildings did not change much, except that more buildings appeared but of a smaller size. Wood remained the chief building material. The different sizes of housing buildings reflected different wealth of their owners. For the most part, the buildings were still one-storey structures, but some two-storey houses were also built. The living quarters ranged between one and four rooms. Housing and farm buildings were often transferred from one location to another by simply taking the wooden walls apart and putting them together again on the new location. The traditional open-fire kitchens with black walls were in many cases turned into pantries, and cooking was done in one of the rooms. The main characteristics of housing organization of that period were strict functionalism, rational utilization of space, and specialization of the different parts of the interior.

Between 1946 and 1977 Jalševci lost the characteristics of a homogeneous farming community. For one third of the inhabitants agriculture shifted from a primary to a supplementary activity. Communication links with Zagreb are now good, which makes commuting possible for many people every day, thus making the influence of the global society more directly felt. The family size is considerably reduced (the average family had 3.1 members at the time of the 1971 census). The village is developing increasingly along the main road. The homogeneously indigenous population began to change also during that period: new people moved into the village, mainly non-farmers from different social strata. Still, the village remained exclusively a housing community without any distinct social centre. The changed social status of part of the population led also to a new organization of the courtyard surrounding the house. The open courtyard with a primarily economic function, which also used to serve as a place for neighbourly contacts, has now been fenced off, freed from farm buildings, and converted into an extended private area of the living quarters. Housing buildings are now constructed at a distinctly fast rate. They mark a complete departure from the building traditions of earlier times, both with respect to the materials used and to the structural and interior organization. Urban family housing buildings serve as models, and the previously harmonious blend between the buildings and the landscape is no longer there. There is a marked tendency towards large houses (for reasons of prestige), with the consequent failure to use space rationally and to organize it functionally. The art of housing has not progressed very

far. Despite the availability of several rooms, families still spend their lives mainly in kitchens, and modern furniture and appliances are not fully used. At the same time, some people in the village still live in old wooden houses with minimal improvements (electricity, furniture) and their housing standards are low.

The material collected at Jalševac has confirmed the author's thesis of the causal relationship between housing standards and socio-economic conditions. It has shown that social changes are necessarily reflected in housing. Future research will have to pay more attention to behaviour and values in housing, to questions of prestige and housing as a status symbol, to changing family patterns and housing in rural areas in comparison with urban areas, to the aesthetics of housing, and finally to our attitude to rural architecture as part of our historical heritage.

(Translated by Vladimir Ivir)